

Vikerkaar

7/1987

Mats Traadi, Aleksander Suumani, Ringo Ringvee luulet; Jaan Unduski ja Toomas Vindi jutustusi; Tõnn Sarv käsikirjalistest almanahhidest; Ülo Tedre ja Mart Laari artiklid Jakob Hurdast; Georg Sootla käsitus formaalsest ja reaalsest demokraatiast; Evi Pihlak Siim Tanel Annuse happeningidest; Andres Ehin, Toomas Kall, Vladislav Koržets «Vikerkaagis»

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liida ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 2. aastakäik.

Juuli 1987, nr 7

SISUKORD

- Percey Bysshe Shelley *Sonett-Poliitiline suurus* 1
Jaan Undusk *Kiri provintsist* 2
Mats Traat *Luulet* 9
Mauri Raus *Diagnoos* 12
Mart Kivastik *Võõras* 17
Aleksander Suuman *Luulet* 19
Jüri Leesment *Luulet* 21
Ringo Ringvee *Luulet* 23
Toomas Vint *Kirjanduslik lugu* 25
Ülo Vooglaid *Juhtimise ja valitsemise eetikast IV* 39
Mati Hint *Vaateid kakskeelsusele roosade prillideta II* 46
Tõnn Sarv *Oma kulu ja kirjadega* 51
Ülo Tedre *Miks tähistame Jakob Hurda juubelit* 55
Mart Laar *Jakob Hurt ja Carl Robert Jakobson* 59
Evi Pihlak *Taevas, tornid ja maa* 65
Teel demokraatiasse
Georg Sootla *Demokraatia: formaalne või/ja reaalne* 76
Non omnis moriar
Anne Lill *Saatust ja vaba tahe vana-kreeka tragöödias* 80
Lendlaused. Püsimõtted
Linnar Priimägi *Kellele on, sellele antakse...* 84
Vaatenurk
Piret Viires *Toomas Raudami jutud* 86
Malle Aleksius *Korrast ja kaosest* 87
Ignar Fjuk *Miku ülevlaul elule* 89
Vikerkaar
Andres Ehim *Püha poliüüp* 91
Toomas Kall *Ta* 91
Vladislav Koržets *Etüüd tundmatust sõbrast* 91
Hardo Aasmäe *Siis kui organid veel rääkisid* 92
Kaleidoskoop
Jaan Malin *Tartu NAK: veebruar-aprill* 93
Hetkeseis: *Veebruar 1987* 94

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Kalju Jõul
Esikaanel: Mari Kaljuste, Siim-Tanel Annus. «Lavastus 1986 II», Kastna.
Foto: Mari Kaljuste, Siim-Tanel Annus.

Tagakaanel: Mari Kaljuste, Siim-Tanel Annus. «Lavastus 1986 II», Kastna.
Foto: Mari Kaljuste, Siim-Tanel Annus.

PERCY BYSSHE SHELLEY
Sonett — Poliitiline suurus
Tõlkinud Märt Väljataga

Fr. R. Kreutzwaldi
nim. ENSV Riiklik
Raamatukogu

Ei õnn, ei kunst, ei vaprus mõttes, teos,
Ei jõudki ole karjane, kui kari
Türannial on kuulelikult peos;
Sest tõust on ajaloos vaid häbi vari,
Ei kajasta ta püüdeid luuleteos,
Kunst paeb ta eest või mängib narritari,
Kui unustusse pime kamp see sõidab,
Ropp, Kunstitaevast ilgusega määriv.
Mis hulgad, keda võim ja tava köidab,
On väärt? Kel inimese nime vääriv
On olla soov, see iseenda võidab;
Ta tallab hirmud, tahte mässulise,
Lõa otsas unelmad ja lootus kääriv;
See olles, kes tal tuleb olla: ise.

JAAN UNDUSK

KIRI PROVINTSIST

Tere, mu suur, vana ja tark!

Mix sa mulle enam ei kirjuta, kas sa arvad, et oled nüüd kõva ülikoolieit ja ei hakka lapsega aega raiskama? Pole viga, üx provints kõik tuhat kilomeetrit ümberringi, ega sa sellest ikka ei pääse. Ära unusta, et teil seal ei teata pooli asjugi sellest, mis meil tehaxe, siin tehaxe nüüd selliseid asju, millest sina omal ajal ei osanud undki näha, ma ei hakka parem rääkima. Rikun su ära, tahad ehk proovida. Suur sõbrake mardikateadlane. Ega sul seal ühikas peale kärbeste ja kilvide muud ole. Sööte kohupiima ja loete teki all pornot. Mõnd «Mäeküla piimameest» või? Mul üx sõbramees ütles, et kõngete seal ära nagu kuivikud ja enne peab teid soojas vees leotama, kui hammustada tahad. Õpid sitasitika jalajälgi tundma, kogu sinu teadus. Kes su last hakkab toitma, kui mõnel kurval hetkel suurele-suurele maailmaroppusele järele annad? Siin juba küsitaxe selliseid küsimusi. Et kui sa seal väga nukrutsed, ega sa siis leivaametit küll ära õpi. Kas sa ikka tikid veel ka või? See olex nii armas, tikkiv mardikateadlane. Vaata, et sa nõela näppu ei torcka, mõned lollid on sellest ära surnud. Kui sa mulle ei kirjuta, siis ma saadan sulle paar sõbrameest sinna kolli tegema, ega sa siis ei pääse. Nax-nax ja valmis. Kui sa veel päris hullux pole läinud, siis sa saad aru, mis ma mõtlen. Kirjuta ometi mõnest professori-tohmanist, nendega pidavat üle päeva pulli saama. Tiki mulle midagi, õeke, tiki, tiki, tiki. Nagu kell.

Aga ma ei tea, mida sulle kirjutada, jama on jube palju. Mul on tekkinud peavalud. Võib-olla, et suitsetamisest, kuigi ma end nii nõrgax ei pidanud. Lill ütles, et see on igavene pohmell, nii nagu mõni ütleb, et on igavene suvi või igavene armastus. Või see igavene siga. Tead sa üldse, mis on pohmell? Või oled kahe aasta jooksul natukene inimesex saanud ja teadki äkki? Või on templites kõik vanad sõnadki ununenud? Pohmell see igatahes ei ole. Ma arvan, et see on suitsetamisest, sest seda ei ole veel keelatud. Väsitab ära, muud midagi. Vanadus. Tulex ka õige peale kooli mardikateadlasex, ühes linnas läheb pikapeale läilax, isegi kõht venib välja nagu neegrilastel jne, jne. Tead, kui ropult mu pea praegu lõhub. Sa ei suudax seda üldse mõista. Sa oled ju meil karske pupe, ehkki nii sexapiil. Ma tahaxin teada, mis vembu sulle see imeloom kord mängib, see sexapiil, ega sa nii lihtsalt pääse. Mina olen punapea, mul pole midagi karta. Pole liiga palju töinamist. Peavalust saab ka üle, kui tahta. Suitsetamist ei kavatse ma küll maha jätta, võib-olla hakkax rohkem piima jooma. See olex muidugi naljakas. Pigem juba mingid pulbrid. Või punktmassaaž. See

on iidne parool. Apollod kipuvad hellusi käppima. Mõni räägib sellest ka tõsiselt, näitex tantsimise ajal. Püüab veenda, on koosolekul õppinud. Vanad võtted. Et lähme, ravime hingehäda. Nii lolle ma enam ei seedi. Arvavad, et elavad viiekümnendatel. Et enne, kui kätt vahele pista, peab provintsisoojase häälega kodu mängima.

Tead, kuidas see peavalu tegelikult on? Nagu uss. Ta nimelt liigub üles- ja allapoole, paremale-vasemale. Kui päris alla jõuab, siis hakkab iiveldama ajama. Muidu närib niisamuti ja sunnib vanduma. Sõimusõnad on parim rohi peavalu vastu. Ma tahaksin enesele meest, kes mind tervex sõimata oskab. See olex küll juba suur armastus. Selles ma isegi elaxin. Aga vähe on selliseid klutte. Oskavad noa ja kahvliga lehmasõnnikut süüa, ja kui hirm nahka poeb, siis räuskavad ka, aga õiget prisket armastuses sõnuvat sõimu pole kuulda. Nii on lood. Nüüd sa tead tõde. Aga minul valutab pea edasi. Sunnitaxe «Mäeküla piimameest» lugema. Pole vigagi. Ainult pealkiri on veidi nunnadi-naa, rohkem mõne tädikese jaoks. Sellise pealkirjaga asjakese võtab ainult üx ürgneitsi ilma sundimata ette. Aga sees pole vigu, vabanda kordamise eest. Ometi ka mõni talutav naine romaani juhtunud. Ei lits ega ingel, kujuta ette, ei päris nii ega naa — võib olla surm, kui vaja. Mul on võimatu midagi tunnis öelda — ometi üx võimalus ausalt vaikida. Ma tahan kuulata, kuidas nad analüüsima hakkavad. Naeran pihku. Kui küsitaxe, ütlen, et esimene öö ei rikkunud ühtki eesti naist. Et oli üx väheseid saxa rõõme, ka seda peab oskama näha. Aga aitab haridusest. See on nagunii kohustuslik ja kõigile ühtemoodi.

Kui kirjutad, kirjuta mõnest professorist, sellest, kuidas nad ühe vildiga loengusse tulevad või kuidas teile külge löövad. Kas on õige, et mõnega saab enne eksamit hm-hm, kui läbi tahad ja õppida pole tuju? Ma usun, et seal on igasuguseid, ehkki see kõik kokku on provints ja fantaasia on hea. Kas soovivad mul ka tulla? Aga ma ei tea, kellex tulla. Tänapäeva noorus ei tea, mida tahta. See on iga nurga peal kirjas ja ex siis pea teadmisex võtma. Tõesti ei tea, mida tahta. Mida sa issake tahad. Sest midagi ju nagunii ei juhtu. Aga ma ei ole loll, ma siiski tahan, usud, sinisukk? Ma ju tahan. Ma ütleksin, mida ma tahan. Ühte suurt meest, kes sõimata oskax. See on see (et korrata eelmises reas vahelejäänud sõna), mida ma tahaxin. Ülejäänud asjade seast ma enam tõesti tahta ei oska. Meie emakesed tahtsid kõik poetessidex ja tohtritex saada, oli see siis õilsam? Ja nüüd on vähe emasid ja palju sinisukki, kogu meie eluke pulbitseb potisiinisel. Kas siis sina ei tunne, kuda sulle sinisuka hing sisse on kasvatatud? Mina küll tunnen. Ja kui sina ei tunne, siis vaata ette. Sest ta on sul nagunii sees. Ma arvan, meie emakestel oli lihtsalt vähem huumorimeelt. Kui ma mõtlen sellele, et tahan poetessix või tohtrix saada, siis tuleb mul, vabanda väga, ox peale. Ja sellegipoolest võin ma ju päris kena tohter olla, ma arvan. Kui ma oma Tahtmise kätte olen saanud. Ma loodan,

et sina ei taha saada mardikateadlaseks, ehkki sa sellex nagunii saad, ma tunnen sind. Kui sa tõepoolest ei taha, siis maxab sulle veel kirjutadagi. Ütle, et sa ei taha. Ütle. Ma veenan su nagunii ära, sest ma olen punasema peaga ja parema peaga ja noorem. Ütle, et sa ei taha. Meie saame nagunii, kui saame. Kas pole tore filosoofia?

Me oleme tüdrukutega koos olnud. Palju, rohkem, kui vaja. Ma ei tea, mida teete teie oma ühiselamutoakeses. Võib-olla mängite kabet. Meie võtame viina. Provints, hallus. Viin on valge, aga vajalik. Ära arva, et teen klassikut järele. Pole vajadust. Kõik ongi nii. Poet kirjutas ju meist. Vanad tühjad mõisad, vanad igavad mõisanäod, vana vedel mõisaveri, kolkalik puhas tõug, vähe rahvusvahelist intelligentsi. Need on isa sõnad, sinu lõbuks. Sa austad ju kõike isalikku? Säh siis veel: sinisukk on ainult altpoolt perset sinivereline. Pea see meeles. Mõni mees oskabki ainult sinna alla vaadata. Ära siis õnge mine. Kuula nooremat õde. Niisiis võtame. Viina küll päris mitte, pole seda õiget hirmu, ei lähe sisse. Konjakit kah kohvitassi ei vala. Joome selget valget veini. Ja teeme kõike, mida üx plikadeseltskond lubab. Sa ju tead, ta lubab kõike. Meil ei ole midagi poikade vastu, aga otsi neid. Otsi, otsi! Ainult sportlased ja intelligendid. Musklimehed ja piimaidud. Olex mõni, kuidas sulle öelda, sa ehk taipad. Mõni selline, kes niipalju naha vahele ei vahi. Kes ei omista tähelepanu, mõistad. Võib-olla mõni küürakas või ühekäeline — nendes olex vahest midagi. Aga pole võtta. Me oleme radikaalne grupeerung.

Ma armastan veini. Mees nagu alkohol — see olex juba midagi. See olex juba midagi täpsemat. See tõstax vastutuse talumatult kõrgex. Lonx ja pohmelus, lonx ja pohmelus, jumalik rütm, ja iial ei teki seda lollakat tunnet, et mlm on imede aed või hädade org, millest ühel plikal on kohutavalt raske üle saada. Ma olen eluaeg tahtnud õppida seadust, et mlm on vaid tegu ja kättemax, aga pole suutnud. Kujuta ette meest, kellest on võimalus end surnux juua! Aga see on nüüd keelu all, neil on kriips peal, joon all ja kriips peal.

Siis me tegime lollusi, nagu kombex. Keerutasime taldrikut ja proovisime alastitantsu. Sellest see jama kõik algas. Ma ei tea, mida sinu mardikamängusid täistopitud peanupp sellest arvab, aga mina isiklikult arvan, mina isiklikult kui radikaalse bloki esindaja, et selles asjas on ühel naisterahval pii-ra-ma-tud vabadused. Ma ei tea midagi loomulikumat kui tüdrukute alastitants. Kujuta ette, see on moraalselt terve ühiskonna alus. See mõte on niivõrd suur, et ma ei tea, kas ta mahubki väikesesse sinisesse postkasti, aga kui ta juhuslikult mahub, siis saad sa ta teada. Rahune, tudeng, me ei lähe millegagi liiale, me oleme lihtsalt õudselt naiselikud tüdod. Ma veenan su nagunii ära. Ma ütlen, et see on õudselt radikaalselt naiselik palja pepuga mööda mlma ringi lasta, ja mul on kuradima kahju, et seda peab tegema salakambas akendeta ruumis ja 3x korda lukutatud uste taga. Sest ma tunnen, kuidas kaovad need kurnavad tahtmised saada poetessix või peaministrix — siis, kui ma tantsin, minu armas, sest siis olen ma

nii üht kui teist nagoonii ja ilma iga uguse tahtmiseta. Ja ma ei ole enam selle sexi ja püxikandmisega ärarikutud poetiline hing, kes nii kohutavalt jumaldab seda igavest x-tähte, seda igavest sex-tähte, et selle peaaegu igasse hardalt eestikeelsesse sõnasse sisse tahab toppida. Me oleme X-põlvkond, notsu. Aga me ei karda seda. Me saame sellest üle, me oleme avangard. Me ei karda x-i.

Aga kui ma tantsin, tibu, siis tunnen ma, kuidas iga tilk minu kehamahla on nagu ravim, kõvem kui koeraila või sipelgahape, iga minu hikipiisk on kullast, aga ainult siis tõesti, kui me üksteise seltsis oleme saanud ennast natuke solgutada. Me peame mõnikord kokku hoidma ja üksteist üle keha imetlema, millegipärast on see vajalik, ma tunnen, võib-olla sellepärast, et meie kadedus mlma vastu saab alguse teise tüdruku kehast. Me tantsisime valssi ja hopakki ja tangot ja tšatšat, vähe sellest, me tantsisime menuetti. Kүүnlad põlesid ja meie nahk lõi helkima, usud! Me olime kui siud, halastamatult ilusad, silmad mürkilusad. Ma olexin võinud sünnitada ühel neist õhtutest, ma olin loomisest lõkendav! Ma olin hea, armulik, rahulolev ja kaunis. Ja ma olin tuhat korda vajalikum sellele riigile kui mõni ülekolletanud poetessix-tahtja. Aga üx öö oli veelgi võimsam. See oli peaaegu esimene öö.

Poikad olid välja nuhkinud, et me Lilli isa garaažis end üles seame. Algul nad lõhkusid niisama ja pistid rohukõrrekesi ukse vahelt sisse, siis aga hakkasid lollusi tegema. Trampisid katusel ja tagusid suuri naelu läbi lae. Siis proovisid ukse vahelt tuletukke sisse pista. Me karjusime, et nad jätaxid tulega soperdamise, ehkki see pole keelatud, aga nemad nõudsid meist ühte eneste sekka, üht ohvrit, lunastajat, oi, kõvad poisid! Nad ei osanud arvatagi, millised me olime, alasti kui siud, kõigist neist verejanulistest nõrgukestest üle. Me ootasime, et nad heaga lähexid, sportlased. Nad olid kangekaelsed ning see tulega mängimine läx päris lapsikux. Me lõime oma plaadimängija kinni ja peitsime oma ainsa veinipudelikesse kaugele-kaugele. Et nad kallale ei pääsex. Kustutasime kүүnlad ja panime need kolm kahesajavatist, mis seal laes rippusid, põlema. Lill ja Rebekka avasid uxed, meie teised seisime keset garaaži kahes kolonnis, käed puusas ja jalad harkis, ise higised nagu vanakuradid. Oh, see oli alles pilt, kui uxed valla said! Nad vahtisid meid, suud ammuli, ja need tosin paljast häbet võtsid neilt viimase, mis võtta oli, nad vajusid isegi kühmu ja tõmbusid kokku nagu lambad. Siis hakkas Lill kõva häälega naerma ja meie teised samuti. Nad ei öelnud enam ühtegi sõna, klassikaaslased ja koolivennad puha, suure suuga härrasmehed.

Me olime võitnud. Ja me võidame. Nad ei öelnud sõnakestki, see oli erakordne. See ajaski meil vist pead segi. Meile ei piisanud nende kohkumusest. Lill õhutas neid taga ajama. Me hakkasime demonstratiivselt sisisedes garaažist välja liikuma, keegi ei mõelnud sellele, et peale nende poisikeste on mlms veel muidki inimesi, kes enamasti

pealekaebajad. Poisid lisasid sammu, vahtisid taha, siis proovisid märkamatu kōrvale sōrkida. Kuid nad ei suutnud end meie eest peita — sellest kujunes päris ropp pidu mitte just kōige pisema Eestimaa linna tänavail. Meid oli kaxteist, kaxteist alasti nunna, sa kujutad seda! Miilits ei püüdnudki meid takistada, nad on selliste asjadega kohutavalt vähe harjunud, vaesed poisid. Aga me ei rikkunud ühtegi seadust, ei purustanud ega lagastanud midagi igapäevaste inimeste kombel, isegi kombuluseadust mitte, sest me olime nii õudselts ilusad, et sellest rääkiminegi olnux absurd. Mida olex tulnud meiesugustega peale hakata? Ei midagi, me ei osanud iseendagagi midagi peale hakata, me olime juba kōik võimaliku ära teinud. Mulle tundub, et kogu mlm oli meie ees nõutu. Aga seda halvem talle. Kui tosin pūxata plikat mlma sassi võib ajada, siis on see küll nigel mlm. Kuidas see juhtuda võis? küsiti meilt hiljem. Aga nad küsisid ju: (kompensatsiooniks plikade eest) kuidas juhtuda võis? Ei võinud ju midagi juhtuda. Kōik ainult toimus ja arenes. Juhtumine — see on tulnukas viiendast dimensioonist, 19. sajand. Ju siis ei juhtunudki midagi, ma arvan, sest ma ei suuda ka ise uskuda, et äkki midagi juhtub — minu elus pole veel midagi juhtunud, ka see asi ei juhtunud. Ta arenes, nagu hiljem selgus. Ei mingit plahvatust. Ei kuskil, õeke. Näis, nagu võix midagi juhtuda. Aga ei. Järgmine päev pugex lihtsalt eelmise tupest välja, aeg arenes edasi. Kuda juhtuda võis? küsisid nad. Ei juhtunudki ju, ütlesin mina, hoolimata hirmsast ootamisest. Võib-olla, et aeg haigutas korra ajaviitex.

Mu käitumishinne tõmmati nulli peale, vestlesin dire ja teiste intelligentidega. Me olime kōik nii kuradima normaalsed, et nad leidsid end peagi taas vanas heas mlms, kus tõepoolest midagi ei juhtunud. Maakera käib ju ikka ümber päikese, ütles õpetaja Kamõškin. Käiski. Aga oli aegu, kus ta ei käinud. Mul on seda võimatu mõista, ehkki ma tean, et see on imeline tõde. Sina, ülikoolinäss, säärase nostalgiani vist ei küüni.

Aga see pillerkaar ei olnud siiski veel lõppenud. Me sulgesime end uuesti garaaži, ehkki oli teada, et meie kōigi nimede taha on kuskil juba linnukene tehtud. Ma kardan, õeke, et sinu nime ei kaunista veel üheski nimekirjas see ülitähtis märk. See käib umbes niimoodi: —. Sellega võetigi meid hiljem konksu otsa. Aga poikad olid muidugi puhatud kui pesukarud. Patt ei hakka neile külge, heideti ainult ette, et ei teatanud. Kuid üldiselt, käitumine viis. Oli aegu — ja ma olen kindel, et **juhtus** aegu —, kus selle eest kividega visati. Või on seegi udu? Mõnikord on mul himu olla kivi, mis praegu kuskil sinu jalge ees vedeleb või meie ühises haiges sapis või kusagil majaseinas. Et näha ja oodata ja uskuda, et kunagi midagi juhtub. Olla kas või kilpkonn, kes 300 aastat elab, ja näha tõesti killukestki millestki, mis juhtub. Olgu. Poisid ei saanud midagi ja muide meie ei saanud ka midagi **selle** eest, et me tänaval alasti lulli lõime. Me suutsime veenvalt põhjendada, et see oli enesekaitse. See on muidugi jama. Midagi me ei suutnud neile

põhjendada, sest nad pole õppinud veel kuulamagi. Ma ju ütlesin sulle, milles oli asi: nad ei võinud seda, mida nad nägid, valitsusvastases pidada. Sest nad imetlesid meid. Meid mõisteti süüdi selle eest, et me Lilli isa garaažis orgiaid korraldame. Vaat kuhu oli koer maetud. Sest meie ainukese pooliku lutipudeli leidsid nad ometi üles. Aga nad olid ise purjus. Nad olid purjus keeluseadustest. Meie ei olnud purjus. Meie olime ausalt joobnud sellest naiselikult igikestvast mlmst, kus mitte midagi ei juhtu. Sest kui meis oligi midagi maisest alkoholist, siis oli see juba ammu välja higistatud, me higistasime kui kuradid. Nad kartsid midagi, saad aru. Kõige hullem oli see, et nad ise ei teadnud, mida nad kartsid. Nad olid lausa paanikas sellest, et nad ei teadnud. Kartsid lihtsalt, et äkki **juhtub** midagi. Äkki juhtub **midagi**. Äkki juhtub vabadus. Vabadust juhtub ikka. Vabadust ikka juhtubki. Issake — säärases lauses on tõesti midagi halbaennustavat.

Lill ütles pärast, et jätkame veel. Istusime seal garaažis nagu langenud inglid. Uxed kinni. Nagu porgandid, enamikul suitsud ees. Polnud mingit tuju end riide panna ja koju kõmpida. Elu oli nässus. Lilli isa ei teadnud veel midagi ja sellepärast püsis esialgu rahu. Aga nüüd on garaažil juba pulk ees. Istusime siis seal ja keegi ei olnud meie kohta veel paha sõna öelnud, aga lollusi enam teha ei tahtnud. Rääkisime anekdoote. Igasuguseid. Selliseid, kus kolm või neli eri rahvusest meest tegelastex. Need on parimad anekdoodid. Ma olen õppinud neist rohkem kui mõnest targast raamatust, mida olen kogemata lugema jäänud. Kummalised asjad need anekdoodid. Kes neid teeb, kust nad tulevad. Keegi ei tee, kusagilt ei tule. Ja ometi on vaja tervet Rooma klubi, et mõnda vaimukamat välja mõelda, ah? Nad tekivad tõepoolest nagu tolm kõigest sellest elamise jamast, lihtsalt kogunevad aja jooksul. Mida sina arvad, tarkusesammas? Mida professorid arvavad? Kas tõepoolest isegi anekdoote keegi ei tee ja nad tekivad isenesest, **arenevad**? Kusagil peab ju ometi olema üx mees, sa ei usu? Kui ma kohtan kunagi seda meest, kes anekdoote teeb — ma ei taha enam muud.

Varsti hakkas meil jahe. Aga polnud mingit himu riidesse panna. Ootasime nagu vangistamist. Keegi ei tundnud meie vastu huvi, kuskil ei kolisenud rauad. Tollel ööl. Kellelgi ei olnud vist protokolliblan-ketti käepärast. Aga järgmine päev oli paberit täis. Igale lehele, kus pitsat peal, kirjutati midagi meie vastu. Tollel ööl sai palju vaimukust kuulda, see tugevdas meid. Ma ei tea, mix meie vanemad meid ei otsinud. Või otsisid? See oli ainuke vaba öö minu elus, kuhugi polnud kiiret, polnud kiiret välja magada, sisse magada, ära magada, üle magada. Ainult jube hakkas pikapeale. Lülitasime pilli sisse. Aga muusika oli meie juurest ära läinud. Me olime nüüd **täiesti kasutud** naised. Ja seetõttu hakkasin ma oma luuletusi lugema. Mõjus isegi hästi, sest nagu sa tead, ma toodan põhimõtteliselt ainult lihtsat ja lollakat luulet.

Päevad läevad   kaovad uttu,
nagu laevad,   ruttu, ruttu.

Me kordasime seda salmi kõik üheskoos palju kordi. Võib-olla mõni väljas kuulas. Aga kui kaua kuulas, siis sai ehk aru. Lõpuks tahtsime kõik nutta. Ma ei tea, mida meil veel vaja oli. Kõik oli ju olemas. Kõik, kõik. Schwüle Tage, ütles Rebekka. Lihtsalt švüüle thaage, mis olid kätte jõudnud, arenenud, eluroinamise švüüle thaage. Võib-olla oligi kõige õigem sellega piirduda. Kes aru sai, sai aru. Ma ei tea, kas ma sain. Aga midagi selles oli. Mlm oli meie oma, hoolimata käitumishindest.

Lõpuks panime siiski hilbud selga ja avasime uxed. Uus koolipäev oli algamas, õeke. Öö oli juba tinti täis. Kuskil silmapiiri taga helises juba koolikell. Me ei proovinudki seda päeva ignoreerida. Aga esialgu püsis öö. Öö oli meie oma. Ööpimedust ei saanud keegi võtta. Läxime järve äärde. Sinna on meiesugused end ikka visanud, maa on meil vana ja õilis, iga mätas vere peal kasvanud. Kõik järved surma omad. Ma ei talletanud sinu jaox ühtegi jaanimardikat sellest ööst, ainult taevast oli valgeid kirpe täis ja hing sügeles. Kõige esimene ja õndsaim idee, mis meile tuli, oli minna koos riietega vette — igavene suvi. Võib-olla sa tõesti ei mõista, mix peab kõik olema *à rebours*. Võib-olla sa arvad, et me loeme provintsis brošüürikesi, mida salajane lennuk öösel alla pillab. Me ei loe. Me oleme ju põhjamaa neegrid, meie, KKK — see armas saxa murre. Kui sa end mõnes asjas petmata jätad, siis sa tead, mida tähendavad need švüüle thaage. Meie elus on ju palju thaagesid. Ma olen meie armsa emakese pealt õppinud, et peaaegu iga päev on mingi thaage. Isakesel on ainult töö ja kuupäevad. Me teame väga hästi, et me oleme lollakad, aga me ei hooli sellest, sest meil on švüüle thaage. Panjatna? Manitsused siin ei aita. Meie elu on thaagesid täis ja pool mlma siunab meid selle eest ja me isegi siuname, kui säärane thaage juhtub olema. Sestap (et korrata eelmises reas vahelejäänud sõna) me tahtsimegi end riietega vette kukutada. Aga vist oli meid liiga ära hirmutatud. Me tahtsime vist kõik lõputusele nixu minna tegema. Sa võid näppudel üles lugeda, mitu korda sa peale passi saamist nixu oled teinud. Seda lõbu ei saa teistele jätta. Hakkasime laulma. Hommik oli juba peaaegu päral. See oli see igavene peaaegu. See igavene venitamine. See arene mine. Me kogunesime puntrasse nagu noored ämblikud. Olex võinud kas või lund tulla, kliima meid enam ei vaevanud. Et seda igavest venitamist võita, hakkasime pihta päris algusest. Ühest kümneni püsisime pinges. Näis, nagu võix iga hetk esimene kiir järve alt välja tulla. Justkui plahvatus. Nagu algus. Aga me oleme kodanlikud kaunis hinged, mu armas. Me jääme ju lugedes tuttu. Me väsime päevast. Me ei pea vastu. Pole midagi õudsemat. Kes meid valvab? Vähemalt olin ma esimene. Nad magasid nagu nunnad, kui ma silmad lahti tegin. Tundus, et midagi on juhtunud. Oli ainult valgus, ei taevast, ei maad. Ainult mingi sülem vajuks mulle õõtsudes peale, tungis kõigist mu mulkudest sisse, ainult mesilassumin. Miljon, biljardiino. See oli antiik, õde, abrakadabra. See olex võinud olemata jääda. Me ei kan-

nata seda nagunii välja. Ta kadus kohe, nagu poley olnudki. Kohe löödi kõik kahex, valgus ja vari, taevas ja vesi. Plikadepundar koolipäeva eel. Magus jörin ja kriidimaitse. Ma tegin neile koolikella häält. See äratas nad kohe, otsemaid. Päike arenes taevalael, vesi oli väga karastav ja tuju oli nagu plikadel üheskoos alati — pääsemise tunne. Me jõudsim e kõik kooli. Suure kohtumõistmise vahel jõudis mõni viiegi saada. Meie võimalused on lõputud, Eneken Raidreet, me oskame isegi absoluutsest nullseisust viie välja teenida. Kirjadeni. Hingekateni. Nägudeni.

ng.

P. S. Ōpi.

P.P.S. Ah, ōpi. Me võidame. Venceremos.

MATS TRAAAT

HARALA ELULOOD

Vilhelmine Kink
(1922—1960)

Mahajäetud naine, ilma lasteta, ööd kui päevad
karjalaudas, ühegi rõõmuta, üksteist aastat
järgemööda puhkepäevata,
nii möödus mu noorus ja kadus eluisu
ning ülesaamatu meelekurbus tuli peale.

Oleks ma ometi oma hingepiina
saanud kellelegi ära rääkida!

Esimees Nõu viskas viimasel naistepäeval nalja:

«Vilhelmine,

pead tulema parteisse või minema palvemajja,
siis leiad seltsi!»

Ei läinud ma kuhugi,

võtsin kodunt kaasa uue valge pesunööri,

ronisin õhtul laudal akka

ega tulnudki enam alla.

1973

Serafima Bedova

Kaheksateistkümnenda eluaastani polnud ma Haralast kuulnudki,
aga siis tuli võinädalal külla vanem vend,
kes oli pärast sõjaväeteenistust Eestisse jäänud,
vaatas meie kehva olemist ja ütles: aidaa, õeke,
läki Haralasse, mis sa siin palja taguotsaga hallitad!
Pikemalt aru pidamata läksingi Vanjaga kaasa,

Bologoje jaamas rongi oodates läks küll meel veidi haledaks,
kuid vend tõi puhvetist pirukaid ja lohutas: pea püsti, õeke!
Esiotsa oli Haralask kõik nii võõras ja vastukarva,
sovhoosis tuli tööd rabada nagu vabrikus — kella pealt.
Varsti tellisin koduküllast järele ka peigmehe,
Kolka Bedovi, siis läks elu lõbusamaks,
kahe peale võtsime kaheksakümmend nuumpulli talitada,
söötsime, jootsime, puhastasime, vedasime ise sööta;
meil oli viis last, kuuendast ei julgenud ma mehele
teatada, juba neljanda ajal oli ta urisenud: laps
lapse järel ras! ja ras! sa sigid kui küülik!
Siis tegingi selle hullu tüki, et hakkasin ise
loodet küljest ära võtma, ja sain veremürgituse,
surras ütlesin mehele: telli Venemaalt välja Jevdokia,
mu noorem õde, ja võta ta ära, mis sa muidu lastega teed!
Harala kalmistul seisis kogu me suguselts tummalt vihma käes,
savvi kaevatud haua juures, mõistmata mõhkugi
seemendustehnik Kure ilmalikust matusekõnест.

1977

Justin Juurefeldt

Kui lõngakeral on mitu otsa,
siis otsi sealt välja kõige õigem, eks? —
nõnda seletasin Johannale,
kui neljakümne kuuendal aastal
ühel detsembrikuu hommikul pimedas
läksime loomade jootmise aegu Parvele.
Nende kasupoeg oli linnas koolis,
nüüd on paras aeg! — sosistasin Johannale.
Tegime sealsamas köögis pliidi ees
peremehele ja perenaisele külmad sõrad,
toppissime viljakottidesse villad, lõnga, riided,
liha, isegi katkise söetriikraua,
raha leidsime vähe,
neil oli põllumajandusmaks peal;
hallparunid polnud ju inimesed,
õige lõngaots olime meie, eks?

1983

Johanna Juurefeldt

Üle kahekümne aasta oli tollest asjast möödas,
lugu polnud avalikuks tulnud ja ma arvasin,
et ei tulegi enam,
kui läksin Tartu turule
Parve rahva kraami müüma.
Seal tundis Laanemägi, see nende kasupoeg, kes oli tookord
linnas koolis, vanamehe kasuka ära
ja andis mu miilitsasse üles.
Meie polnud midagi teinud,
rebisime välja ja viskasime ära
ainult kaks vale lõngaotsa, nagu ütles Just,
meile ei saadud midagi teha.
Jäigi pika ninaga too igavene tinanina!
Häbi ei ole, ise veel ajalooõpetaja,
tuleb ausaid uusmaasajaid ja kolhoosi asutajaliikmeid
poriga pilduma,
seratsele oleks endalegi paras
panna kirvega üks plahv!

1983

Malev Suits (1922—1947)

Prantsuse ja küllap ka teiste
revolutsioonide põhimõte oli:
kui lüüa vaenlased maha,
jäävad järele sõbrad.
Kuid imelikul kombel on pärast
pooltest sõpradest saanud jälle
vaenlased, nii et neid on tulnud
asuda likvideerima.
Kas revolutsioon on magnet,
millelt ei saa üht poolust
küljest ära võtta?
Mõtlesin nõnda
poliitringi õppuselt tulles,
kui mind metsa vahel tabas kuul.

1985

MAURI RAUS

DIAGNOOS

Oli võrratu vananaistesuve lõpp. Õhk Tallinna tänavatel oli puhas ja karge. Esimesed puulehed tantsisid oma sügisest langemistantsu. Kalendrileht näitas, et täna on 13. september.

Oli keskpäevane aeg ja transporttööline Margus Kask jalutas sihitult kesklinnas. Tükk aega silmitses ta kino «Sõprus» reklaampilte, siis süütas sigareti ja hakkas «Gloria» poole lonkima. Teatri- ja Muusikamuuseumi ees tuli talle vastu üks punases vihmamantlis blondiin. Margus peatus ja silmitses naisterahvast teraselt. Ka vaadeldav peatus. «Tere, kas te ei tunne mind ära?» küsis Margus.

«Ei tunne,» vastas neiu.

«Istume siia kohvibaari, ma tuletan teile meelde, kus me oleme kohtunud.»

Neiu näis olevat kahevahel.

«Ega te ometi ei karda mind?»

«Ei karda.»

Nad sisenesid kohvibaari. Ootasid natuke ja said varsti kaks puki kohta.

«Ma pean teile oma vale üles tunnistama: te ei tunne mind ja mina ei tunne teid. Aga nüüd me võime tuttavaks saada. Kuidas teie nimi on?»

«Siiri, aga teie?»

«Margus.»

«Margus... Margus... Margus... — Vaher?»

«Õigus,» vastas Margus oma üllatust varjamata.

«Siis te ju tegelikult ei valetanudki. Me oleme tõesti varem kohtunud.»

Nad rüüpasid jahtunud kohvi ja äkki küsis Siiri:

«Millega te, Margus, praegu tegelete?»

«Olen transporttööline. Aga teie?»

«Mina olen psühhiaater.»

Margus hakkas läkastama, sest saiatükk oli kurku kinni jäänud.

Läkastas ja läkastas ning siis küsis üllatunult:

«Teie, Siiri, olete psühhiaater? Kas Tallinnas?»

«Ei, Pärnus.»

«Pange siis minu kohta diagnoos!»

Siiri silmitses Margust kaua, siis jäi ainiti vahtima Marguse silmadesse ja kostis lõpuks:

«Teile on tehtud insuliini.»

«Jah, 47 koomat,» vastas Margus.

«Miks nii imelik arv?»

«Taheti teha 90, aga katkestati varem. Miks? Ei tea.»

«Palju te kaalus juurde võtsite?»

«Ainult 27 kilo,» vastas Margus naerdes.

«Millal te esimest korda haiglasse sattusite?»

«13 aastat tagasi.»

«Millal viimati olite?»

«Möödunud aasta mais.»

«Mitu korda te, Margus, üldse olete vaimuhaiglas olnud?»

«Ainult 11 korda,» vastas Margus jällegi naerdes.

Kohv sai joodud, sigaretti selles baaris tõmmata ei tohtinud, nad otsustasid väljuda. Enne lahkumist ütles Margus:

«Siiri, mul oleks teile suur palve.»

«Jah, palun.»

«Te vist pääsete minu toimikut lugema?»

«Pääsen küll.»

«Lugege see läbi ja jutustage mulle, mida nad on minust seal kirjutanud.»

«Hea küll,» vastas Siiri.

Nad väljusid.

Muusikakooli juures müüdi lilli.

«Tahate, Siiri, ma ostan teile lilli?»

«Ära osta!»

Siiri hakkas esimesena sinatama. See meeldis Margusele.

«Kui palju kimp maksab?» küsis Margus.

«50 kopikat,» vastas lilleneiu.

«Palun mulle,» ütles Margus ja hakkas kopikaid otsima. 4 kopikat tuli puudu. Selle eest luges Margus lilleneiu ühe luuletuse ja õied olidki käes.

Margus kinkis rukkililled Siirile ja ütles: «Need on minu lemmiklilled, kingin nad sulle.»

«Rukkililled on ka minu lemmiklilled,» ütles Siiri neid nuusutades.

Nad jalutasid üle Võidu väljaku ja peatusid hotelli «Palace» ees.

«Ma oöbin siin hotellis,» ütles Siiri.

«Kas sa mind enda juurde külla ei kutsu?»

«Ma lähen ise kella kuueks Õismäele ühele koolivennale külla. Tahan veel vannis ära käia.»

«Ootan, Siiri, sind kell 10 õhtul siin.»

«Oota, aga kindlasti ma ei luba. Seal pidi mingi pidu olema, võib-olla jään hiljapeale.»

Ja «Palace'i» uksele suudles Margus külm-viisakalt Siirit.

«Katsu ikka tulla. Mina igatahes ootan sind.»

Kell 10 oli Margus aegsasti «Palace'i» fuajees. Ootas tunni, ootas kaks, aga Siiri jäi tulemata. Viimase bussiga sõitis Margus koju Lasnamäele ja heitis kohe magama.

Margus ärkas kell pool üheksa hommikul. Pesi külma veega ülakeha ja hambaid, võimles viis minutit. Siis keetis endale kohvi ja sõi ühe juustuvõileiva.

Oli pühapäev.

Kella kümneks jõudis Margus hotelli. Sai administraatorilt teada,

et Siiri elas 438. numbritoas. Margus läks mööda treppe kolmandale korrusele ja koputas Siiri uksele. Ukse taga kuulis Margus riiete kahinat ja varsti avas Siiri ukse. Tal oli seljas ainult punane vihmamantel. Margus keeras ukse lukku. Vaatas Siirile pikalt otsa ja suudles siis teda kaua ja kuumalt. Marguse huuled libisesid Siiri kaelale, õlgadele, rinnanibudele ja nabale. Lõpuks ta põlvitas Siiri ees ja suudles ta karvakesi.

Siiri sosistas: «Ma olen nõrk naine.»

Pärast suitsetasid nad mõlemad mõnusasti voodis.

«On sul palju naisi olnud?» küsis Siiri.

«On. Aga sul mehi?»

«Sina oled teine.»

Siis nad vaikisid. Siiri katkestas vaikuse: «Kahju, et pean toa poole tunni pärast ära andma.»

«Lähme minu poole,» ütles Margus.

«Ma praegu ei saa, aga õhtul võib küll.»

«Kus me kohtume?»

«Muusikakooli aias kell 18.00.»

Kell 6 oli Margus kokkulepitud kohal, aga kes tulemata jäi, oli Siiri.

Kell 7 läks Margus koju, ta tundis end haiglasena ja puges voodisse.

Esmaspäeva hommikul kell 7.10 sisenes Margus bussi ja sõitis Pääskülla tööle. Küll tundusid talle kastid sel päeval rasketena, kuigi ta töötas mänguasjade laos ja nukukesed ju midagi ei kaalu. Lõuna ajal läks ta transpordiosakonda ja palus endale kaks vaba päeva. Ta palve rahuldati.

Teisipäeva lõuna paiku istus Margus bussi nr 18 ja sõitis lõpp-peatusesse — Pääsküla taha. Läks veel umbes pool kilomeetrit edasi ja hakkas siis hääletama. Varsti saigi ta ühele «pirukaautole» peale. See viis ta kuni Harudevaheni, sest juht keeras sealt Haapsalu poole. Margus kobis maha ja hakkas uuesti hääletama. Üks veomasin viis ta veel paarkümmend versta edasi. Jälle hääletas Margus metsa vahel ühes bussipeatuses. Autod teda peale ei võtnud, aga varsti tuli liinibuss ja kell pool üheksa õhtul oli Margus Pärnus. Et suvitushooaeg oli juba lõppenud, siis õnnestus tal saada ühene tuba hotellis «Pärnu». Numbrist helistas ta kohe polikliinikusse ja küsis dr Kivi. Telefonist vastati, et doktor Kivi tuleb tööle homme kell kaks päeval. Margus küsis ka kodust aadressi, aga seda valvetädi ei teadnud.

Kella kümne paiku läks Margus hotelli restorani, kuulas muusikat, vaatas tantsijaid ja sõi ühe eskalopi. Siis istus veel natuke, jõi pudeli õlut, tundis, et mõtted on hajevil. Maksis arve ja läks numbrituppa magama.

Hommikul ärkas Margus vara. Pesi, riietus, jõi kohvikus tassi kohvi ja läks aadressbüroosse. Sealt sai ta teada Siiri aadressi. Siiri elas staadioni taga Kaja tänaval. Margus sõitis taksoga ette ja, käes

kimp rukkililli, ronis teisele korrusele. Koputusele keegi ei vastanud. Margus katsus ust, see oli lahti. Uks viis koridori, kus oli kolm ust. Margus koputas kõik ukсед läbi, aga keegi ei vastanud. Üks uks oli lahti ja Margus läks tuppa. See oli tühi. Toast läks uks teise tuppa. Margus koputas. Vastati jaatavalt. Ta sisenes ja nägi voodit ning sellel istumas üht vanatädi.

«Kas doktor Kivi elab siin?»

«Elab, elab, pojake. Ma otsin ta kohe ülesse.»

Tädi leidis Siiri naabrinnise juurest ja nad kohtusid koridoris. Margus teretas ning ulatas rukkililled. Siiri tänas ja kutsus Marguse tuppa. Ta elas kahes toas, kaks tuba kuulusid ühele pensionärile.

Toad olid Siiril parajat moodi segamini. Raamatuid oli palju. Söögilaual olid värsked sügisõunad ja mahlad.

«Miks sa tookord õhtul kell kuus ei tulnud?»

«Tulin kümme minutit seitse läbi, sest käisin kaubamajas kingi ostmas. Tahad kohvi?»

«Ei, tänan.»

«Ma pean enne tööle minekut juuksed ära pesema. Sa lesi niikaua diivanil.»

Margus kuulas sõna. Võttis kingad jalast ja heitis diivanile. Varsti ta suigatas.

«Olengi puhas!» äratas teda Siiri hele ja rõõmus hääl.

Margus tõusis ja kaisutas teda.

«Su juuksed lõhnavad nagu ristikkein!»

«Oota, ma panen ennast kiiresti riidesse, muidu jään tööle hiljaks.»

«Pane endale midagi pidulikku selga. Õhtul kutsun sind restorani.»

«Olgu,» vastas Siiri.

Nad leppisid kokku, et kohtuvad veerand kaheksa Lenini ausamba juures.

Margus ootas poole kaheksani. Vihma sadas. Siirit ei tulnud.

Möödus kolm kuud. Ühel päeval tööle minnes ulatas polikliiniku valvetädi Siirile kirja. Siiri silmitses ümbrikut. Sellele oli kellegi tundmatu käekirjaga kirjutatud tema aadress ja nimi. Kirjutaja nime ega aadressi ümbrikul ei olnud. Postitemplik oli 13. detsember.

Siiri avas rahulikult ümbriku. Seal oli hüpleva, konarliku käekirjaga kirjutatud järgmist:

13. detsember

HÜVASTI!

Lumi hiilib õue
piinlikult kui varas.
Kahtlus hiilib põue,
on see aeg nüüd paras.

Tuleb vaikselt minna
valge lume säras.
Minna, kuhu minna?
Päriselt kas ära?

Jäägu jäätund vesi,
õnnelikud ajad.
Teised kahekesi,
mul on minna vaja.

Margus

Mingi naljakas värin läbis Siiri hinge. Ta ei osanud nagu mõista nende lihtsate sõnade tähendust. Seda mõistis Siiri küll, et luuletus on hea. Aga mis oli nende sõnade taga? Miks oli Marguse nimele leina- raam ümber tehtud? Ja miksid aina kuhjusid. Aina miks ja miks.

Õhtul pidi Siiri uinumiseks rahusteid võtma. Järgmisel päeval ei laabunud töö Siiri käes kuidagi. Haigeid oli palju ja Siiri väsis nendega rääkimisest koledasti ära. Lõpuks tundus, et patsiendid räägivad võõr- keeles, sest Siiri ei suutnud neid enam mõista.

Siiri katkestas töö ja läks peaarsti jurde. Ta palus järgmise päeva vabaks, et Tallinna sõita. Peaarst lubas.

Järgmisel päeval, umbes kell 11.00 hommikul, sisenes Siiri Tallinna Vabariiklikku Psühhoneuroloogia Haiglasse. Esitas töötõendi ja sai haige Margus Vaheri haigusloo. Haiguslugu oli umbes kaasaegse romaani paksune. Siiri hakkas seda sirvima. Tuttavad diagnoosid: depressiivne, maniakaalne seisund, skisofreenia... Tuttavad ravi- vahendid — elektrišokk ja insuliin. Haigusloo viimasel leheküljel oli järgmine rida: «Skisofreenia maha võetud.» Ja komisjoni liikmete allkirjad.

Siiri andis haigusloo tagasi, läks välja, ostis eilse õhtulehe ja hakkas lugema. Äkki trollibuss, kus Siiri istus, pidurdas järsult, nagu oleks keegi ette jooksnud.

«No on ikka lapsed ettevaatamatud!» kõlas ühe vanatädi hääl.

Ja korraga tundus Siirile, et ta saab rabanduse. Ta pigistas silmad kinni, siis avas need uuesti. Ei, silmad ei petnud teda.

«Õhtulehes» oli kuulutus:

Kallist kunagist kolleegi
MARGUS VAHERIT
sünd. 27. I 1942.a.
surn. 13. XII 1983.a.
leinab rahvateatri pere.

Siiri tundis, et ta ei tunne midagi. Õhtuks jõudis ta koju. Võttis riided seljast ja istus kohe kirjutuslaua taha. Leidis valge paberilehe ja kirjutas sellele:

Avaldus

Palun mind vabastada psühhiaatri töökohalt omal soovil seoses...
Toanurgas vulksus lõbusalt kääriava veini pudel.

MART KIVASTIK

VÕORAS

Me ei tundnud teda ära. Ta astus uksest sisse ja lobistas vihmamantliga. Ta oli üleni märg. Tema juuksed tilkusid veest, vesi nõrgus vihmamantlile ja nirises seda mööda põrandale. Me nägime teda seal niimoodi seisemas, kui ta sisse oli tulnud, ja vaatasime teda ega osanud midagi ette võtta. Me seisime kobaras ukse juures ja meid kogunes sinna aina juurde. Tema seisis lahtise ukse juures ja uuris meid veidral pilgul. Meid oli palju, aga tema ei lausunud sõnagi ja aina vaatas meie poole. Tal olid hallid silmad.

Sinna, kus ta seisis, tekkis pisike, üsna pisike loik, sest tema riided olid läbi vettinud nagu ta juuksedki. Vesi tilkus põrandale ja sinna oli moodustunud loik, kus ta oma kingadega tammus. Meil hakkas piinlik. Me arvasime, et peaksime teda kuivatama, sest see oleks viisakas ja oleks väga kena, kui me seda tõepoolest teeksime. Me ainult mõtlesime nii, kuid ei julgenud seda talle öelda, sest ei olnud kedagi, kes oleks esimene. Siis me ütlesime talle, me ütlesime, et ta võib oma mantli seljast võtta, kui ta tahab, aga me ei küsinud ta käest midagi. Me ei küsinud isegi seda mitte, kust ta tuli. Me ei tahtnud talle haiget teha, sest tal oli külm. Tema silmad olid hallid ja meile tundus, et kui vihma ei sajak, siis võiks isegi arvata, et need on pisarad, mis ta põske mööda veerevad. Aga see oli vihm, mis sadas. Me kuulsime, kuidas see õues ladistas.

«Sa võiksid saalis jalgu puhata, kui see sulle meeldib,» sosistas üks meie hulgast päris vaikse häälega. «Sa võid päris kindlasti saali tulla,» hõikasime me nüüd kooris ja meil oli hea, et teda aidata võisime ja ka seetõttu, et me seda temale öelda sõandasime. Me ei tahtnud teda liigse pealetükkivusega tüüdata, sest mida oleks ta sellest arvama pidanud, kui me aina teda aidata püüame, kui me näiteks tema mantli vägisi kuivama paneksime.

«Kui see sulle meeldib, siis võiksid sa saalis ringi uidata ja muusikat kuulata,» muutusime me üha julgemaks, sest arvasime, et saame talle rõõmu valmistada, kui see talle vajalik peaks olema. Meil oli ju valge saal, valgete seinte ja valge laega. Saali põrandat kattis imeline vaip, mis täielikult summutas meie sammud, kui me sellele astuma juhtusime, ja nii polnud meid kunagi kuulda, kui me saalis viibisime. Saalis oleks isegi esineda võinud, kui oleks olnud kedagi, kes seda soovinud või tahtnud oleks. Või ei olnud meil julgust? Oh oleks olnud keegi, kes sellest kas või salamisi unistanud oleks, kuid seda ei võinud me teada, sest meie ei pärinud kunagi midagi.

«Sa võiksid muusikat kuulata,» lükkasime me teda ettevaatlikult saali poole. Ta vaatas meile otsa. Tal olid hallid higised silmad. Võib-

olla oleks ta tahtnud rääkida, aga sel juhul ei saanud me temast aru. Kuid me ei küsinud midagi, me ei oleks seda isegi siis teinud, kui oleksime teadnud, et see polnud vihm, mis ta näolt nirises. Aga see sadas, me kuulsime, kuidas ta õues ladistas.

Ta vaatas saali ja jäi imestunult seisma. «Sa uurid meie saali,» küsisime me temalt ärevalt, kuid õige viisakas toonis. «Meil on valge saal valgete seinte ja valge laega. Meil on vaip, millele võib sedamoodi astuda, et ei kuule ühtegi sammu. Proovi!» Ta astus aeglaselt saali keskele ja teda ei olnud sugugi kuulda, ja kui me teda näinud ei oleks, siis me oleksime võinud arvata, et teda ei olegi. Ta jõudis sinna, kus seisis klaver, must tiibklaver, millel muusik kunagi sedavõrd kaunilt mängis, et me tükk aega plaksutasime ja aina kordasime talle, et me ei unusta seda kunagi, kui ta ükskord surema peaks. Ta puudutas klaverit sõrmeotsaga, õige arglikult ja kõheldes. «Teil on valge saal ja must klaver?» pöördus ta meie poole. Ta tõstis klaverikaane ja pühkis klahvidelt tolmu. «Keegi ei mängi seda enam,» hõikasime meie kooris, et seletada. «Muusik mängis, aga tema on surnud. Me kuulame nüüd niisama — ilma et keegi meile mängiks. Ja siis jäävad kõik rahule, sest igaüks kuulab seda, mis talle kõige enam meeldib ja mida ta tahakski kuulda.»

Ta vajutas sõrme ühele klahvile ja klaver tegi häält, kõrget kaeblevat peenikest heli. «Kas muusik on surnud?» küsis ta meie käest. «On ta siis tõesti surnud,» ei tahtnud ta uskuda. «Ta on kindla peale surnud, selles ei ole üldse kahtlust,» hüüdsime me ikka kooris ja meie hääled moodustasid kireva kõlaga lohiseva ansambli, millest me väga ehmusime ja sedamaid suud kinni panime. «Ta on juba ammu surnud,» kinnitas üks meist autoriteetselt, et ta ei arvaks, et me õigust ei räägi. «Sa võid meid uskuda.»

«Miks te ta täis toppisite?» küsis ta meilt ja pani klaverikaane kinni. «Te olete tema täis toppinud ja niiviisi istuma sättinud.» Me vaatasime talle kõik otsa ja siis uurisime tähelepanelikult muusikut, kes klaveritoolil istus. «Kas me toppisime halvasti? Kui see nii on, siis pead sa meile andestama, sest seda me küll ei soovinud. Muusik näeb välja nagu elus. Usu meid, me ju mäletame, kuidas ta klaverit mängis. Siis see ei olnud tolmunene.» Ta astus muusiku juurde ja kompas seda käega. Ta haaras muusikul õlast ja raputas seda tugevasti. Ta raputas seda nii, et meil tekkis hirm, kas ta seda mitte ära ei löhu. «Sa rebid ju õla katki ja vatt pudeneb põrandale,» hoiatasime me teda. Siis ta jättis muusiku rahule ja istus põrandale. Ta istus raskelt ja pingutusega, sest ta oli väsinud. Ta jäi kuidagi mõttesse ja vahtis tükk aega muusiku poole ja oli nii kaua. Me ei teadnud, millest ta mõtles, sest me ei olnud teda iial varem näinud. Ta oli lihtsalt tulnud, aga meie ei tundnud teda. Ja nüüd istus ta valge saali põrandal ja tal olid hallid silmad. «Kas ta mängis ilusti?» küsis ta meie käest, justkui oleks selles kahelda võinud. «Sa ei pruugi selles kahelda,» vastasime meie. «Me kuulasime teda igal õhtul, kui ta meile mängis. See jäi meile igaveseks

meelde, nii et me talle ütlesime, et kui ta surema peaks, siis ei unusta me teda kunagi ära. Me mäletame.» — «Miks te ta täis toppisite?» küsis ta meie käest. Aga meie ei mõistnud talle vastata. «Kuulame parem muusikat,» soovitasime me talle, et teda natukene rõõmustada. «Kuulame muusikat ja unustame selle, kui see sulle peavalu valmistab.»

Ta ajas end vaevaliselt jalgadele ja lonkis aegamisi ukse poole. Ta ei küsinud enam midagi, ta oli väsinud. «Kaua sa juba sedaviisi rändad?» küsisime meie, aga ta ei vastanud sugugi. Ta isegi ei jätnud hüvasti, vaid kõndis otse ukse poole. Ta läks tagasi, kust oli tulnud, aga seda ei tea me öelda, kuhu, sest me nägime teda esimest korda ega teadnud temast midagi. «Sa lähed ära?» hõikasime teda ja jooksimetalle järele. «Sa lähed siis minema?»

Tal olid hallid silmad ja läbimärg mantel. See tilkus ohtrasti vett, mis sorises niredena põrandale. Ta lahkus. Ta väljus uksest ja asus teele, mis kulges otse pimedusse, nii et meil polnud õrna aimugi, kuhu see viis. Ta kõmpis väsinult edasi ja iga samm viis teda meist kaugeemale. Ta oli juba poolenisti ära läinud, kuid me vaatasime talle järele ja oleksime tahtnud talt küsida. Me oleksime küsinud: «Kuhu sa õieti lähed, seal pole ju midagi,» aga ei julgenud. Siiski, veel enne, kui pimedus ta silmist kaotas, hõikas keegi: «Hei, kuhu sa õige lähed, seal pole ju midagi!» Ta pöördus ja vaatas tagasi. Tal olid hallid silmad ning vihm sadas tema mantlile. Tema juuksed olid märjad ja vihma-peesid veeresid neist näole ja siis mööda põski alla. Kui poleks sadanud, siis me poleks teadnud, et see on vihm, mis tal silmades läikis. Aga see oli vihm. Me kuulsime, kuidas see õues ladistas.

ALEKSANDER SUUMAN

Ei me kao

Kestame aastatuhandeid.
Toiduaineis on niipalju säilitusaineid.
Et muutume muumiaks juba elusalt.

Janu naise järele

Molutan aga baaris.

Õeldakse: lollus!
Pole ühti.

Kui siin õige kaua
molutada, siis kaob

janu naise järele.

Nooruseta, paatoseta

Palja teksti armul

_____

Igav väljend ei sisene

_____

Joonistaja hingeõhk

See on tuul.

Pliiatsitõmmete hallid hiired
viuksudes paberilumel hüplevad.

_____

Öösel Laekveres

Mäenõlval aja vaim
kohtus koha vaimuga.

Koerad ulgusid õudselt.

Tegin silmad lahti.
Tuba oli kottpime.

Habemetüüka järgi katsudes
kell oli pool neli.

Reedel, 13. III 87.

_____

Lennukimehhaanikud

tēevad katseid ühendatud anumatega:

kallavad jääkõlid tühja kaevu;
jälgivad kõhedusega teisi kaeve.

Katsed õnnestuvad.

Ontikameri

_____
_____
_____

_____
_____
_____

○○○○○○○○○○○○○○○○○○○○
○○○○○○○○○○○○○○○○○○○○
○○○○○○○○○○○○○○○○○○○○
○○○○○○○○○○○○○○○○○○○○

○○○○○○○○○○○○○○○○○○○○
○○○○○○○○○○○○○○○○○○○○
○○○○○○○○○○○○○○○○○○○○
????????????????????????????

○○○○○○○○○○○○○○○○○○○○
○○○○○○○○○○○○○○○○○○○○
????????????????????????????
????????????????????????????

Kirjarik Nordgreni unenägu

Paati pole.
Uju, ole hea!

Otse Marie rhamni külje all
(kus vesi veidi hall)
ja ainult seal.

Mujal
rannale läheneminegi keelatud.

Palvekiri võeti vastu.

Aasta jooksul lubati teatada,
kas on võimalik anda välja
naabri külastamise luba.

Kaugelt võib merele vaadata.
Männiladvast näeb kaugele.

Slättholmen, Styrso, Granö,
Druvan,
Slätskär, Ärtskär, Skedholm,
Gåsö,
Skogsö. . .

Kirjanik Nordgrenile tundub,
et ta on keeletu.

Ärka,
tundmatu loomana ührides.

JÜRI LEESMENT

Kiigelaul

Kui nemad panid mu kiigele istuma,
tundsin end tõepoolest lahti kistuna.

Kiik käis kõrgele, siit nägi ilma.
Maa vaatas taevale tõsiselt silma.

Lõõpides-lärmates lükati hoogu,
et mina miskit ka alla toogu.

Kiik käis kõrgele, siit nägi ilma.
Maa vaatas kuidagi kutsuvalt silma.

Võllipuu kohal, kui kaugenes kära,
käed lasksin lahti ja lendasin ära.

Teolaul

Kaotused kallikesed kujunesid võiduks,
painajad ja paigalhoidjad valmistusid sõiduks.

Valukesed vaprakesed püsti panid peo,
mina tegin esimese tahtmist järgi teo.

Kaela ümbert tirisin katkiläinud rihma,
riided võtsin seljast ja jooksin läbi vihma.

Jooksin läbi metsa ja jooksin üle aasa,
külalapsed kilkasid ja koerad jooksid kaasa.

Sünnipäevalaul

Saades aasta võrra jälle rumalamaks
märtsi alguses, kui tunnen sula lõhna,
mõtlen — vaimutoit läks palju rammusamaks,
kuid ei kosutanud lootusetult kõhna.

Nagu pidigi, jäi tulemata keegi.
Ootusärevuse välja magasin.
Nägin jälle — iga endastminev teegi
kaudu ilma jõuab sinna tagasi.

Ilmast tulijana ootab aga teda
hinge endakehtestatud tollimaks.
Üha võimatum on mitte karta seda,
saades aasta võrra jälle lollimaks.

Paar sammukest ainult

Paar sammukest ainult ehk puudu jäi.
Ma kukkusin keset areeni
ja nutsin — põlvili, paljapäi,
paar sammukest ainult ehk puud jäi,
paar sammukest Suure Teeni.

Ma nutsin ja rinnale surusin peod,
enda meelest aastate kaupa.
Jäid eesriide taha mu uljad teod,
ma nutsin ja rinnale surusin peod —
üks Lõvi lakkus mu laupa.

Mind tõsteti üles ja rahvas mu ees
katsus higise käega kaela.
Ma nutsin — esimest korda kui mees,
mind tõsteti üles ja rahvas mu ees
nägi toimunud õhtu naela.

RINGO RINGVEE

*

Meeles lailavate mõtete tagant
vaatab välja kurbkahvatu Kuu
ta vaatleb
arutelles kes surnud
kes sureb
kui homme tõuseb Kuu
Tuul pühib viimsedki jäljed
selt rajalt kus toonid old teel
kalgilt kajavad praksud
silm looja vajunud
veel
Tuul tõuseb ja vaibub
kui uni
mis kestab ei tea küll miks
mäe taha end varjab päike
ja ilm on Kuugagi
pisk

*

Taevas on purustatud
kaheks
sinilüümsed pilved poolitavad end
nähtamatuina inimeste silmle
kaks kraavikivi ja vares
lendavad öises taevas
sinna kus õitseb
igavene
paradiisitäht

Aadama ja Eeva pärispatu
verine maik
lasub laste huulil
Surm neile kes meenutavad mu minevikku
hüüab Kain
venna vaim aga hõljub läbi õhu
Õhk on sinetav ja murduv
kukkuv kägu murrab
sündinud pojad
ja vaid ainus tahab andestada.

*

Kõrkjatest kostvate ööhüüete tagant
paistab kumav siniheledus
sahin shhh
keegi karjub
ahhoiii!!
taevas
löövad kirendama
imelised välgusähvid
ja peatselt
mürin
kõlav ja eriline
suisa kui taevas taoksid
nõiad luupulkadega
trumme
ootan nägemust.
Saabunud ongi.

*

Põlevate silmade vahelt
vaatab välja
kurblik igatsus
millist tunda pole
ei kerge
ei raske
tuulest keerutatud
vihmalontide
sinihallus
keerutab mööda luiskunud teid
ämbliku koivad libisevad paberil

kurblik igatsus ei kao
ei kao
ei kao
maaran ata
hüüab üksildane
nabii
pimedus on laskunud
üle mäe
millel kunagi põlenud
põõsas
kelle marju söödud kaua
vihmalohud maas
komistatud teel
kurblik igatsus
igatsus

*

Tiivad tulevad õhtuselt lennult
Nad on väsinud
Üks tiib valge
Teine must
Kolmas isevärvi

TOOMAS VINT

KIRJANDUSLIK LUGU

Seitsmenda klassi algul saadeti mind «Artekki». Ma ei olnud ei tea mis priimus ega muidu silmapaistev kuju, ent kool sai just kolmeteistkümneaastase poisi tuusiku ja lihtsalt parema puudumisel otsustasid nad selle mulle anda. Tol aastal me suvitasime Käsmus, mäletan, ema saabus ühel augustiõhtul linnast, näol väga saladuslik ilme, ja kui ta oli mu uudishimu viimase võimaluseni üles kruttinud, teatas ta pidulikult, et ma sõitvat kümme päeva pärast «Artekki», ent tema suureks pettumuseks polnud ma asjast põrmugi vaimustatud, ütlesin hoopis kindlalt, et ma ei taha sõita. Paar päeva raiusin meeleheitliku visadusega, et nad võivad küll mind kinni siduda ja rongi peale panna, aga vabatahtlikult ma sinna ei lähe. Viimaks mu äge vastupanu rauges ja ma lubasin neil teha minuga, mis nad heaks arvavad. Praegu ma ei suuda meenutada ainsatki loogilist põhjust, mis oleks mu kategoorilist

keeldumist õigustanud, vastupidi — ma olin elava loomuga poiss, aldis kõikvõimalikele seiklustele ning pealekõige polnud ma tol ajal veel Eestimaa piiridest välja saanud.

Reis sai teoks ja sellest on säilinud mõned väga selged ja jõulised mälestuspildid. Võib-olla neist kõige nukram oli sissesõit Moskvasse. Üsna loomulikult pidi viiekümnendate aastate koolilapsele olema suure kodumaa pealinn midagi erakordselt kaunist — mäletan, et ma tihti unistasin Moskvasse pääsemisest, vaimusilma ees nägin sinitaeva taustal oreooliga ümbritsetuna säramas Kremlit ja kuldset sädelevat ülikoolihoonet Lenini mägedes; olin valmis kõike hardalt imetlema, aga mul tuli vahtida, pettumuspisarad silmis, vaguniaknast paistvaid Moskva lähiste jubedaid plekist ning juhuslikust lauamaterjalist kokkuklopsitud suvilakõkatseid, seejärel eeslinnade madalaid punakaspruune barakitaolisi maju, mille katuseid katmas antenniderägastikud.

Esimesele reisimälestusele sai jätkuks rida üksikuid hetki, mis praeguseks nagu fotod albumis on mällu kinnistunud: arusaamatu päevapikkune tüütu ootamine Simferopoli kõrbenud rohuga pioneeride palee õuel, käänuline mägitse, kus sinakasvalgete lumiste tippudega majesteetlike mägede asemel paistsid ainult õhtuvalguses roostevärvi kaljud, seejärel piinav ja piinlikkust tegev oksendamise, esimene suplus väga soolases meres, puu nimega «magnoolia», ja kõige peale veel suur hirm venekeelsete õpikute ees, mille järgi me pidime järgmise kuu kestel õppima, vaatamata väga napile keeleoskusele.

Teisel või kolmandal päeval jäin ma haigeks, äkki tõusis kõrge palavik ja mul olid nii kohutavad valud kõhus, et ma olevat voodilinu rebinud. Õhtul viidi mind kiirabiga Jaltasse, kus mul tuli esmakordselt elus olla võhivõõraste inimeste keskel, kellega ma ei saanud ainsatki emakeelset sõna rääkida. Haigla piltiderida jäi napiks, võib-olla kõige meeldejäävamad olid mäenõlvakul asuvas haiglapargis õhtused pingi peal istumised, kus linnatuled muutusid äkki liikuvateks laevatuledeks ja nende sära mustendavas meres nagu taevas mind müstilise salapäraga köitis, ning siis kindlasti veel kartulipuder hapukurgiga, mille ootamatult kodune maitse on siiani armsaks jäänud.

Arvan, et mind vaevas selles haiglas talumatu igavus, tervis oli juba korras, aga laagrisse veel ei lastud. Mäletan end luusimas nurgast nurka, tundide kaupa pingil istumas ja kauget ning kättesaamatut merd vahtimas, kiibitsemas üle doominomängijate õla, või lihtsalt niisama seal seismas ning lootmas, et keegi mind mängima kutsub. Ja siis tuli see hiline õhtu — soe lõunamaine pimedus, helendavate sammastega paviljon parginurgas, kus me kahvatu elektripirni valgusel kärarikkalt doominot tagusime. Meeste hääled olid kuidagi erilised ja aeg-ajalt rüüpasid nad pudelist. Ma ei saanud aru nende naljadest, aga taipasin, et midagi erilist on teoksil, mis veidral kombel seotud parginurgas asetseva väikese majaga. Peagi aeti mind magama, öeldi, et poisil on uneaeg käes, ja ma lonkisin haigla poole, ent meeste elevus oli mu uudishimu üles kütnud ning ma lihtsalt pidin asjasse selgust saama.

Kaugemalt paistis maja elutuna, ma pidin juba tagasi pöörama, kui äkki kuulsin uksekriiksatust ja nägin, kuidas hele kogu pimedusse kadus. Hiilisin lähemale ning tõepoolest, maja tagaküljes kumas valgus, ma ronisin läbi põõsaste ja vaatasin akanast sisse. Ruumis oli seinte ääres ridastikku voodite reformpõhju, madratseid hunnikutes, aga kaugemas nurgas lamas triibulisel madratsil rohelist pluusi kandev palja alakehaga naine. Veidi aja pärast astus tupp keegi minu doominokaaslastest, ta võttis põrandalt ühe kirjute siltidega pudelitest ja jõi, siis kükitas naise kõrvale ning pakkus pudelit, naine tõrjus kätega seda tagasi, ma sain aru, et naine on purjus, tal olid klaasistunud silmad ja eemaletõukav nägu, lõpuks too võttiski pudeli ja pani suu peale ning mees mudis samal ajal ta eest lahtinööbitud pluusist väljatolknevaid rindu. Mul oli vastik ja piinlik selle vaatepildi pärast, veelgi suuremat häbi tundsin, et seisan seal akna taga ja vahin, aga ma ei liikunud paigast, jälgisin, kuidas naine järsku lõtvus, vajus pikali, pudel läks ümber ning tumepunane vein valgus ta kõhu peale. Mees pani pudeli kõrvale, vahtis otsivalt ringi, siis võttis maas lebava helerohelise seeliku ja pühkis sellega naise puhtaks, misjärel laskis ta oma pidžaamapüksid alla ning ronis tolele jalgade vahele. Mul hakkas sellest vaatepildist paha, jooksin eemale, siis jäin seisma ja oksendasin. Tol aastal oli mu häbedus kattunud karvadega ja ma tundsin kõige selle vastu loomulikku huvi, aga et magusa saladusega ümbritsetud toiming niivõrd jäle võis olla, ei mahtunud ma mõistusesse. Ent veelgi rohkem pani mind imestama see, et hiljem nähtut meelde tuletades läbis mind arusaamatu erutus.

Paari päeva pärast viidi mind laagrisse tagasi, ja kui ma oma rühma läksin, istusid teised koolipingis, aga mulle anti puhas pesu ning kästi duši alla minna. Mäletan seda rohmakat siniseks värvitud ruumi, kus ühes seinas olid mahakoorunud värviga pingid ja teises ridamisi kõrgeid, ebatavaliselt suurte sõeltega dušše. Rõivastusin lahti ja hakkasin pesema. Korraga tulid sinna kaks naist, kes mind nagu mitte millekski pidades võtsid seljast oma köögikittlid ja aluspesu ning keerasid otse minu kõrval oma dušid jooksma. Piilusin argliku uudishimuga nende rappuvaid rindu, tumedaid kõhualuseid kolmnurki ja tundsin, kuidas alakehas jäigastus. Nüüd oli mu ainuke soov end võimalikult kiiresti seebist puhtaks loputada, riidesse panna ja sealt kaduda, kuid siis kuulsin läbi veepladina hüüatust: vidiš, u nevo stait! millele järgnes naiste itsitav naer. Olin püüdlikult nende poole seljaga, kui äkki seisis üks neist minu ees ja häbitult vahtides küsis: paren, skolko tebje let? Ma ei vastanud, mispeale ütles teine: on nemets i ne panimajet. Varjasin kätega seda, mis ettepoole tikkus, ent naine haaras mul kätest ja surus mind enda vastu — Nu pokaži, tšto tam u tebja. Püüdsin lahti rabeleda. — Išš, takoi krassivõi uže, kihistas teine. Viimaks õnnestus mul pääseda, rabasin rõivad ja jooksin eesruumi.

Õhtul, kui voodis lebedes duširuumi pildid mu silmade eest uuesti läbi jooksid, tundsin üksnes erutust ja mõtlesin, mis siis oleks juhtunud,

kui ma poleks lahti rabelenud ning minema lipanud.

Järgnes tavaline laagrielu: suplused meres, paadisõidud, matk Karu mäe otsa, kust läbi tihniku paistis all uskumatult roheline meri, siis tüütud igapäevased lauluharjutused bajaani saatel, venekeelsete õppetundide õudus, õhtuode, mis koosnes magusatest pirnidest ja küpsistest, kiire suudlus Tanja põsele, mispeale tüdruk nutma hakkas ja küsis, kas ta saab nüüd lapse, ning lõpuks nädalapäevad kestnud suuremad ja pisemad kaklused ukrainlastega, mis pärast lõpuõhtu ilutules-tikku vihaseks võitluseks muutusid, ja meil Sassiga õnnestus suuri-vaevu neile kolki anda. Järgmisel päeval kutsus malevanõukogu esi-mees Džalil — arvan, et ma ei unusta surmani seda nime — mind enda juurde. Ta oli suurt kasvu, meist vanem ja füüsiliselt hästi arenenud poiss, kes ilma mingi sissejuhatusega mind vastu seina surus ja metoodi-liselt rusikatega peksma hakkas. Hiljem kuulsin, et Sassiga juhtus sama lugu. Lihtsalt ukrainlased kaebasid meie peale ja ilmselt oli Džalili komme tüliküsimusi nii lahendada. Kui koju jõudsin, oli nina ikka veel vereklompidest umbes ja nägu kaetud kollakassiniste verevalumi-tega. Mäletan, kuidas keegi mees «Õhtulehe» juurest käis mind küsitle-mas ja ma siis jutustasin talle, milline unustamatu elamus oli «Artekis» viibida. Hiljem lugesin lehest, mida rääkisin, ent seal oli hoopis kellegi teise jutt minu pähe ära trükitud.

Säärane siis oligi minu esimene suur reis, millest aastatega jäi järjest vähem mäluvilte, säilisid ainult üksikud, vahel veidraski mäles-tused nagu see õhtuooteks antud küpsiste ja pirnide maitse. Kui ma kuue aasta eest abikaasast lahutasin — elasin seda väga raskelt üle, ma ei suutnud kuidagi leppida mõttega, et mind on kõrvale heidetud, ja kõige rohkem piinasid valusalt kujutelmad, kuidas mu endine naine on ikka samasugune nagu varem, tal on mulle armas lõhn, hääletoon, tuttavad liigutused, soovid, hellused, tajud, isegi samad rõivad, ent minu asemel saab neist osa keegi võõras —, hakkasin ma tihti unes nägema, et viibin «Artekis». Need olid kaunid, alati mingi salapära või põnevuse-ga seotud nägemused. Kuna samad paigad kordusid väga sageli, siis kujunesid välja terviklikud maastikud, mis said mulle omaseks, ma teadsin juba, kuidas ühte või teise paika minna, ja eriline tähtsus oli pikal erkroheline läbipaistva veega tiigil, mille teisel kaldal kõrgusid järsud kaljuseinad, ning ma teadsin alati, et kusagil peab olema ülepääs ja teisel pool ootab midagi erakordset. Ent seda ülepääsu mul ei õnnestunud kunagi leida. Need unenäomaastikud painasid mind oma kauni-dusega ja ärgates põlesin ihast sinna tõeliselt sattuda. Ma olin palju reisinud, paar korda käinud isegi Krimmi põhjarannikul, kuid kordagi polnud enam juhtunud «Arteki» kanti. Olin valmis uskuma, et seal on tõepoolest midagi samasugust kui mu unefantaasiates.

Sel aastal oli pikk külm ja minu jaoks väga raske talv, ning kui ma võtsin aprillikuus tuusiku Jalta kirjanike pansionaati, siis eelkõige selle-pärast, et ihkasin meeletult soojusesse, tahtsin olla lõpuks vaba oma vana puumaja närvekulutavast külmatundest, aga oma osa mängis soov

lahti saada korduvaſest unenägudest, mis viimasel ajal lisaks peibutavale ilule töötasid jubedat katastroofi. See oli nagu millegi õudse eelmäng, iga kord ärkasin hirmusegasena, ja kuigi unenäos tegelikult midagi koledat ei juhtunud, oli mul kogu aeg tunne, et kohutav lõpp on saanud juba paratamatuseks. Ma lootsin, et kui kakskümmend kuus aastat hiljem näen uuesti lapsepõlves nähtut, siis fantaasiapildid lakuvad olemast, ja peale selle ma tahtsin neist kirjutada — ma olen varemgi saanud mõnest painavast unenäost lahti, seda ühte või teise loosse sisse pannes, otsekui oleksin oma nägemuse jutukangelasele ära andnud. Ma kavatsesin kunagise lahtusvalu ja sellele järgnenud masendava kogemuse läbi kirjutada. Ajaline distant oli piisav, ma uskusin, et mu kangelane ei lase enam end minu isikust segada.

Lennukisse istusin juba kindlate kirjutamismõtetega, teadsin, et nüüd registreerin täiesti automaatselt igat oma muljet, kavatsusega seda mõne päeva pärast paberile panna. Aimasin, kuivõrd põneva tausta moodustavad mu kangelase hingeliigutustele need kolm Lõuna-Krimmi maastikku: mälestus, unenägu ning tegelikkus. Sel hommikul oli küll päikesepaisteline ja kevadine ilm, aga lumeväljad taandusid väga visalt. Lõpuks laiusid all Ukraina avarused, kuid seal polnud veel põrmugi roheline ja jõgedel valendas jäämasse. Dnepropetrovskis ümbritsesid lennujaama alles raagus puud.

Pettumus tegi meele mõruks — otsekui oleks mind küüniliselt alt veetud — olin kujutlenud õrna rohelust ja viljapuude õitemerd, ent küllap raske talv oli oma hõlmad ka neile maile laotanud, ja jäi üsna kahvatu lootus, et Krimmis midagi palju teistmoodi on.

Simferopol ei võtnud vastu. Lennuk sukeldus pilvedesse, muutis kurssi ja lendas jälle sinises taevas. Kõikjal paistis päike, ja see ainus koht, kus oleksime pidanud maanduma, oli kaetud paksude uduvoogudega. Nikolajevis, kus hakkasime ilma paranemist ootama, seadsin end lennujaamaesisele pingile istuma ja lasin päikesel nägu soojendada. Inimesed kandsid üsna talviseid rõivaid, aga siin juba rohi haljendas lootusrikkalt. Püüdsin keskenduda oma jututegelase mõttemaailmale, ent siis istus mu kõrvale keegi keskealine uhiuutes kingades mees ja tegi juttu. Ta oli segaduses ja ärevil, esimest korda lõunasse puhkama sõitmas ja ta ei osanud peaaegu üldse vene keelt. Püüdsin teda rahustada nagu oskasin, ning küllap ta rahuneski, kui kuulis, et ma samasse kanti sõidan. Mind ärritas, et pean kellegagi vestlema, sest olin jõudnud juba üksildusse sisse elada. Minu jaoks on nende kirjanike pansionaatide suurim voorus just üksildus, tavaliselt püüan ma vältida vähimaidki kontakte teistega, ja tänu sellele saan teha paarikümne päevaga mitme kuu töö ära. Ent siin, lennujaamas, ma ei saanud murelikku kaasmaalast iseenda hooleks jätta. Tunnid venisid. Kolm korda sai lennukisse istunud, siis jälle tagasi tuldud, juba hakkasid levima kuulujutud, et hoopis mootorid olevat korrast ära ja uus lennuk antakse alles järgmisel hommikul. Mõned läbematud otsustasid rongiga sõita, ning alles õhtuhämaruses kutsuti meid uuesti lennukisse ja seekord läks sõiduks.

Simferopolis ootas ees külm röske pimedus. Lennujaama saalid kihasid pakkidega reisijatest ja see kõik oli nagu hiiglaslik mustlaslaager. Meie õnneks läks poole tunni pärast Jaltasse viimane trollibuss ja me ohkasime kergendatult. Jaltas saime takso ning nüüd võisin oma kaasmaalase pärast end rahulikuna tunda, ent siis ma veel ei osanud aimata, millised katsumused mind ennast sel ööl ees ootavad.

Maja uks oli lukus, läbi klaasi paistis hämaralt valgustatud fuajee ja postamendil Anton Pavlovitši helendav büst, ent uksekella lihtsalt ei olnud. Kloppisin areldi, siis kõvemini, aga maja magas magusasti. Ukse kõrval näitas suur kraadiklaas nulli. Istusin nõutult pingile ja tundsin, kuidas rösкус liikmetesse imbus. Mõnda aega oma troostitu olukorra üle järele mõelnud, tegin ringi ümber maja. Ainult ülemise korruse akendest kumas paaris kohas valgus. Nüüd pöörutasin õige ägedalt vastu ust, aga see oli nagu vastu kivimüüri tagumine. Pikapeale hakkas viha kogunema — pole just lõbus võõras linnas pingil külmast väriseda, kui tead, et siinsamas ootab mõnus voodi. Otsustasin kloppida ukse kõrval asuvale aknale, lootes, et just seal peaks mõni teenistuja norskama. Keegi naine tuligi akna taha, rääkisin oma loo ära, nägin, kuidas ta roosa hommikumantel treppi mööda üles hõljus, seejärel alla. Minu meelest möödus terve igavik, aga ikka veel ei tulnud keegi ust lahti tegema. Kui ma uuesti aknale kloppisin, ütles unine hääl, et ta ei leidnud kedagi, kellel oleks võtit. Olin jahmunud — ta võinuks vähemalt seda mulle öelda. Küsisin, kas ma saaksin tema aknast sisse ronida. Ei, see aken ei tule lahti, ütles ta kiiresti ja tõmbas eesriide ette. Istusin uuesti pingile ja tundsin üksnes tottrat abitustunnet. Olin teinud kõik, mis võisin, ning nüüd jäi üle ainult hommikut oodata. Aga siis läks aken lahti, küllap alles nüüd jõudis tolle naise ajudesse minu olukord ja ta sai võitu oma veidratest hirmudest. Ronisin sisse, panin fuajees kaks tugitooli kokku ning püüdsin Anton Pavlovitši kivistunud pilgu all magama jääda.

Jalutasime Fr. Tuglasega kitsarööpmelise raudtee ääres. Hilisuvine kõrge rohi oli juba kolletama hakanud ja männid hõõgusid õhtuvalguses. Tuglas tahtis teada, mis nooremas kirjanduses praegu huvitavat on. Rääkisin, et tuntud raadio-onu Tõnis oli kirjutanud viiendas klassis ajaloolisi romaane. Ainult kahjuks tegi ta seda kirbukirjas, lisasin pahaselt. Aga Tuglasele paistis just see meeldivat: säärasel juhul on tarvis luubiga lugeda, lausus ta, ja lugemise keerukus võimaldab erilist süvenemist. Siis olimegi minu töötoas ning Tuglas silitas sõrmeotstega raamaturiiuleid: teil on, mida lugeda, sõnas ta tunnustavalt ja mul oli veider mulje, justkui ta tahaks mind meelitada. Vanaema hüüdis mind, läksin söögituppa, kus ta triikis pesu, ning mind nähes hakkas kohemaid riidlema: sa lubasid täna korstnad ära pühkida, aga tuled alles õhtul ja tassid endaga kaasa igasuguseid. Väljas oli juba pimedaks läinud ja ma ütlesin, et täna enam tõepoolest seda tööd ei jõua teha, mispeale vanaema muutus hoopis kurjaks. Palusin, et ta ei karjuks, sest meil on rahvakirjanik Tuglas külas, ütlesin seda uhkus-

tades, aga vanaemale ei paistnud tiitel midagi lugevat. Läksin vanaema karjumise pärast piinlikkust tundes Tuglase juurde tagasi. Too oli vahepeal kõik raamatud riulitest põrandale hunnikutesse ladunud ja sirvis ühte innukalt. Kas ma ei võiks mõnda laenuks võtta, küsis ta. Imestasin, kas tal siis oma raamatukogus polegi kõiki eesti keeles ilmunud teoseid? Ta üksnes naeratas salapäraselt. Soovitasin huupi üht inglise autorit, aga korraga ma ei osanud nime hääldada, ja et kimbatusest välja tulla, osutasin ainult sõrmega. Tuglas murdis raamatu kahekorra ja pistis põuetaskusse, seejärel tegi ta jälle juttu raadio-onu romaanidest. Tõin oma klassikaaslase üle uhkust tundes gloobuse, et näidata, millistes maades on tema teoseid välja antud, aga gloobus oli tursunud ja sinikollased paberiliistakud papi pealt lahti tulnud. Sest pole midagi, hakkas Tuglas mind lohutama ja ma leidsin, et nüüd on sobiv moment temalt midagi intiimset teada saada, ning küsisin, kas Arthur Valdes oli impotentne. Ei, niikaugemale küll asi ei läinud, vastas Tuglas südamest naerdes. Vend oli vahepeal tuppa tulnud, toetus tagasihoidlikult ahju najale, ta oli alles poisike, kandis lühikesi pükse ja helerohelist trikoosärki. Tutvustasin teda, mispeale Tuglas ajas rinna ette, sirutas armulikult käe, aga ma tundsin miskipärast piinlikkust ning mõtlesin: ennäe, vanale meeldib edvistada. Nüüd tulid ema ja vanaema, mõlemad olid pidulikult riides ja Tuglas suudles galantselt nende käsi. Ema tuli mu juurde ning silitas pead: oh, selle poisiga on mul nii palju muret olnud, mõtlen südamevaluga, mis temast küll saab. Ärge kartke, naeratas Tuglas, temaga ei juutu enam midagi halba, sest ma otsustasin teile elame asuda. Tundsin sädelevat õnneõndsust — nüüd, pärast isa surma, võiks ta ju emaga abielluda, mõtlesin õhinal.

Keegi unise näo ja sassis juustega naine raputas mind õlast. Ta oli kohkunud ja kohmetu, siis vabandas lipitseval häälel. Väljas koitis. Kui lõpuks oma tuppa sain, arutasin, et eks ka Tuglasel olid oma nõrkused ja veidrused nagu meil kõigil, kuid vaevalt ta mu emaga abiellub, sest tal on ju oma Elo.

Kui üles ärkasin, oli juba hiline hommik. Taevast paistis läbi uduline valkjaskollane päike ja merigi oli pigem valge kui sinine. Nõjatusin vastu rõdupiiret ja mul oli hea meel, et maja asus pargi sees, mis teda muust linnast eraldas. Küpresside vahel looklesid tee-rajad ning üsna rõdu all kasvas kõrge peenikese tüvega noor kask. Varahommikune paks udu oli hajunud ja meri tundus siit ülevalt vaadatuna kuidagi ebareaalne, otsekui postkaardil ja sama ebareaalne oli valge kahe hiiglasliku keraga laev, mis sadama poole sõitis. Mõtlesin, et ka haigla, kus lapsena viibisin, asus mäenõlvakul, ja olin kindel, et selleski pargis leidub pink, millel istudes saab õhtuti laevade tulesid jälgida.

Pakkisin kohvri lahti ja seadsin töölaua korda, siis võtsin platsi kirjutusmasina taha, keerasin puhta paberilehe võllile ning vahtisin pikalt akna taga paistvat kahte küpressitippu.

Ütleme, et loo kangelase nimeks saab Kristjan. Ta on kolmekümne üheksa aastane, ametis kenasti edasijõudnud mees. Elu näib olevat hästi korraldatud, tema jaoks turvaline, ent ühel päeval jätab naine ta maha. Kui senini oli nende abielu möödunud ilma eriliste tunde-
puhanguteta — tühised mured, rõõmud, tavalised pisitülid, siis nüüd tunneb Kristjan järjest kasvavat kirge oma endise abikaasa vastu. Otse-
kui oleksid naise tunded, mis lubasid tal teise mehega minna, kummali-
sel viisil kasvanud üle Kristjani tunneteks. Päevad ja ööd muutuvad talumatuks piinaks, ta püüab abikaasat unustada, liigub tihti selts-
konnas, saab nii mõnegi veetleva naisega lähemalt tuttavaks, ent nende
suudlused ja hellitused jätavad ta külmaks ning ta peab korduvalt
impotendihäbi kogema. Ainult üksindushetkedel, oma endisest naisest
mõeldes, suudab ta tunda erutust ja saab rahulduse pelgast ülesvõtte
silmitsemisest. Kõige enam rõhub teda see, et ta ei saa naist isegi mitte
kaugelt näha, sest too on oma uue mehega sõitnud teise linna. Lõpuks
õnnestub tal hankida aadress ja ta hakkab kirjutama kirju, milles
jutustab oma armastusest ning kirest, anub naist koju tagasi pöörduma,
endamsi lootes, et kui esimene tuhin on möödunud ja saabub abielu-
argipäev, siis on naine valmis teda uuel, hoopis teisel psüühilisel tasan-
dil jälle omaks võtma, kuid kirjadele ei tule vastust, otsekui need oleks
jäädavalt postkastipilusse ära kadunud.

Suvised puhkuse ajal sõidab Kristjan linna, kus ta endine abikaasa
elab. Ta on habeme kasvatanud ja kannab tumedaid prille, lootes, et
niiviisi jääb juhuslikul kohtumisel tundmatuks. Passib hilisõhtul maja
juures ja vahib kolmanda korruse aknaid. Hämaruses süüdatakse seal
tuli. Vastasmaja on pooleliolev ehitus, ta ronib mööda tellinguid üles
ning näeb heledalt valgustatud tuba ja kööki. On lämbe suveõhtu,
aknad pärani valla. Kušetil valendavad linad ning ta taipab, et küllap
sealt äsja üles tõusti, seetõttu ta ei näinudki nende tulekut. Ja miks nad
ei või terve laupäevase päeva teineteise kaisus põõnata — arutab ta
ahastades ja kadedust tundes. Siis tuleb naine kööki, mispeale läbib
Kristjanit erutus nagu vappekülm. Tal on lõdvalt seotud vööga hele-
roheline siidist hommikumantel seljas ja hõlmade vahelt paistab paljas
päevitunud keha. Palav on, sosistab Kristjan, nagu tahtes iseenda ees
õigustada seda, mida näeb. Ainult paarkümmend meetrit on nende
vahel, ja korruga on see olematu, ta usub, et juba järgmisel hetkel
surub abikaasa hõõguva palja keha enda vastu ja siis on jälle kõik
endine . . . ent siis astub kööki mees, asetab õngeridva nurka ja valab
plastikaatkotist kalu kaussi. Nüüd seisavad nad kahekesi teineteise
külje vastu liibudes ja vahivad kalasid, viimaks nad eralduvad teine-
teisest, mees hangib külmkapist õllepudeli, teeb selle lahti ja läheb teise
tuppa, kus keerab teleri mängima, võtab riided seljast ning losutab alus-
pükste väel tugitooli. Ta keha on karvane nagu ahvil. Naine praeb
köögis kalu ja mees joob telerit vaadates õlut. Küllap minagi vaatan
filmi, irvitab Kristjan, ainult see on sitt, kiiruga tehtud halturamaigu-
line soperdis.

Kalad on praetud, laud kaetud kahele, köögikardinad lehvivad nõrgas tuules. Naine läheb tuppa, istub mehe kõrvale tooli käetoole, võtab õllepuhveli, et rüübata. Mehe käsi poeb ta hommikumantli alla, naine põimib käed ümber ta kaela ja nad suudlevad, aga juba mehe sõrmed sõlmivad vöö lahti, hellitavad naise kumerusi, naise pea hakkab mööda mehe keha allapoole liikuma, juba ta põlvitab, pea mehe süles, karvane gorillakäsi juukseid silitamas. Ei! karjatab Kristjan. Ei tohi, see on minu abikaasa! Aga see ei ole tema abikaasa, sest mees kannab naise voodisse ja nende kehad vähkrevad valgete linade keskel.

Kristjani silmade ees on üksnes pilkane öö, kuhu aeglaselt hakkavad moodustuma helerohelised rõngad, aeglaselt, nagu esmakordselt imbub temasse teadmine, et naine ei ole enam tema oma, on samasugune võõras nagu need tuhanded, kes tänavatel tundetult temast mööduvad. Ta taipab, et on lasknud end ära petta kujutlustest ning nüüd on abikaasa tema jaoks samahästi kui surnud.

Järgmisel päeval sõidab ta koju, hävitab viimseni kõik esemed ja ülesvõtted, mis naist meenutaksid, ja arvab, et hakkab tervenema, kuid kõik, mis päeval saab pingutusega maha surutud, asub jälitama teda öösel. Kunagi poisikesepõlves oli ta viibinud Krimmis ja seal kogenud esimesi erootilisi elamusi, ning nüüd, täiesti ootamatult, hakkavad Krimmi maastikud painava järjekindlusega ta unenäguks tulema. Need on kaunid, peibutavad maastikupildid: kiirgavate lumiste tippudega mäed, küpresside rohelusse peitunud valgete sammastega paviljonid, alati ereroheline kutsuv meri, romantilised kaljusaared, kuhu võib mööda sädelevate mäekristallidega kaunistatud tunnelit minna, ja alati saadab neid nägemusi magus erutus ja kõikjal on ta koos oma endise abikaasaga, kes alatihti püüab temaga õrnutseda. Pikapeale moodustub korduvatest unenäguks uus, näiliselt reaalne ümbrus — ta teab, mis teda mõne kaljurahnu taga ootab, kuhu see või teine rada viib, ent ühel ööl juhtub midagi ebatavalist: astanguline tee, kust sai tavaliselt vaateplatoole, lõpeb hämara tihnikuga; üha pimeneb, teda haarab arusaamatu hirm, ta eksleb põõsaste vahel, märkab äkki helen-davat akent, jookseb selleni, surub näo vastu klaasi ja näeb, kuidas karvased mehed ta naise veritseva keha kallal jõhkral vägivalda tarvitavad. Ta tahaks meeleheitlikult midagi ette võtta, appi tormata, aga keha on kivinenud ja häält ei tule suust. Ta ärkab õudustundega ja ei suuda enam sel ööl uinuda. Ühtäkki on unenäod pöördunud — kaunid maastikud sisaldavad nüüd sadistlikku võikust ja ta kardab magama jääda. Ta ei oska midagi ette võtta, sest tajub, et armastus ja kirg naise vastu pole põrmugi temas vähenenud, on ainult alateadvuses lapsepõlve erootikaga alatult kokku mänginud.

Kristjan tunneb, et närvid ei pea enam vastu ja järsku pähe tulnud mõtte ajal ostab lennukipileti Krimmi, võtab paar nädalat palgata puhkust ning loodab, et unenäomaastikke tegelikkuses nähes suudab hävitada painavad unenäod. On aprillikuu algus, hooaeg pole veel alanud ja tal pole mingit raskust büroo kaudu korterit saada. Reisi-

väsimuse välja maganud, läheb ta hommikul linna, hinges ootus, et varsti peaks saabuma tema jaoks mingi lõplik lahendus.

Ta kõnnib läbi mäenõlvakul asetseva pargi, öisest vihmast läikivad rajad looklevad allapoole, sumerohelised küpressid torgivad taevast ja ja põõsaste vahel on väike vaateplato. Ta istub pingile ja silmitseb hallikassinist merd. Talle meenub, et oli taolisel pingil poisina istunud ja vaade merele võis sealt samasugune olla, ainult aastaag oli teine. Ta aimab, et haigla, kus ta tookord viibis, peaks kusagil läheduses asetsema, ning otsustab selle kindlasti üles otsida. Teda on vallanud iseäralik rõõm, isegi unenägu, mida ta öösel näinud, oli kuidagi eriline: nad jalutasid koos naise uue mehega, too uuris murelikult, kuidas ta omadega toime tuleb, hiljem istusid nad tema lapsepõlvkodus, kus olid ka ema ja vend, kes nägid välja noored nagu ülesvõtetel; ta tundis suurt uhkust oma kaunitarist ema üle ja ka too karvane mees tundus olevat mõnus ning arusaaja, ja kui ta kuulis, et ema muretseb Kristjani pärast, ütles too, et nüüd hakkab kõik paremuse poole minema, sest poeg saab oma naise tagasi. Õnnetunne ei tahtnud temasse ära mahutada, ja juba ärkvel olles ta arutles, et kui ema on nii noor ja kaunis, siis nüüd pärast isa surma ta võiks tolle karvase mehega abielluda.

Mururibad on rohelised, veel raagus puude ja põõsaste all hellitab nende eredus silma, ning mööda kitsast madalate majade vahelist asfaltteed linna poole minnes tunneb Kristjan tõsist heameelt, et on kodulinna lume keskelt siia tulnud. Koolimaja spordiplatsil mängivad poisid jalgpalli ja kirevates spordidressides neiu tulevad talle joostes vastu, ta jääb seisma, silitab pilguga nende prinke kumerusi ja on natuke ehmunud, kui himurad soovid ta teadvusesse tungivad.

Midagi peab muutuma, midagi peab minus hoopis teiseks saama, pomiseb ta lootusrikkalt. Pea kohal koolduvad õiepungades puuksad, mis peaksid mõne päeva pärast juba pakatama. Kogu loodus on nagu millegi ootel ja ta aimab, kuivõrd vähe soojust on veel vaja, et terve linn õitsema puhkeks. Mida rohkem mere poole, seda enam kohtab ta jalutavaid inimesi — neil paistab aega laialt käes olevat, nad on enamuses keskealised või vanemad inimesed, noori eksib harva nende sekka. Tee kõrval kasvab laiade igihaljaste lehtedega puu, Kristjan libistab sõrmega üle lehe libeda pinna, ja tal tuleb meelde, kuidas poisina oli siitmailt samasuguse lehe kaksanud, selle raamatu vahele pannud, hiljem kodus vahetevahel silmitsenud, ning sel oli alati imepärane võime mälestusi esile kutsuda.

Meri on betooni aheldatud, niikaugele, kui silm võtab, ikka ühtlaselt hallid betoonseinad, mis merre jooksevad ning ranna korrapäras-teks kastideks jagavad. Ta astub treppe mööda alla, sammub veepiirini, tasased laineloksed kustuvad kivikestes, valguvad olematuks, vesi on laisk ja läbipaistev. Mõned agaramad on end lahti koorinud, lihavad naised pesurinnahoidjate ja püksikeste väel lasevad kahvatul päikesel puulavatsite peale väljasirutatud kehasid soojendada. Kristjangi võtab pintsaku seljast ning istub kividele. Hiljutisest õnnetundest pole midagi

järele jäänud ja ta ei saa aru, mida on selle betoonkallastega mere äärde otsima tulnud; ta kujutab ette, kuidas järgnevatel päevadel seguneb temagi jalutavate keskealiste ning vanade inimeste massiga ja muutub üheks patsiendiks selles hiiglaslikus haiglas nimega Jalta . . .

Ma jõudsin tagasi oma tuppa alles hilisel pärastlõunal, jalad lõid tuld, sest olin piki randa Livadiani välja kõndinud, lootuses kuskil mõnda romantilist kaljunukiga rannariba leida, aga kõikjal oli üksnes tundetu betoon ja raudaedadega piiratud plaažid. Unenäomaastikest polnud jälgegi, isegi nende maastikega, mis mälestustes, polnud siin mingit pistmist. Linnas oli liiga palju rahvast — turistide ja puhkajate mõttetult loivavad hulgad, ja pealekõige lehtpuud olid alles talviselt troostitud.

Istusin laua taha, et märkmeid teha — loo esialgne kondikava hakkas selguma, nüüd sai ka kangelasega linnas jalutuskäik tehtud ning juba homme võin kirjutusmasina taga alustada Kristjani elu elamist. Ainult seda, kuhu lugu lõpuks välja jõuab, ei osanud ma veel aimata. Midagi pidi Kristjaniga siin Jaltas juhtuma, ja ma lohutasin end, et küllap kirjutamise käigus tuleb see nagu iseenesest.

Magasin paar tundi ja ärkasin parasjagu õhtusöögi ajaks; kuna ma polnud pansioni sööklas veel käinud, võisin parasjagu põnevust tunda, kuigi minus pesitses väike hirm tuttavaid kohata, sest vene kirjanikud on nii altid nõõbist kinni haarama ja sind lõpututesse, mitte kuskile viivatesse vestlustesse kaasa kiskuma ning siis tuleb nendega ühtepuhku ühest promenaadi otsast teise jalutada, ja on võimatu selgeks teha, et ainus, mida ihkan, on üksildus ja töörahu. Mind juhiti lauda, kus kaks vanahärrat surmtõsiste nägudega putru helpisid. Tervituse peale nad üksnes vaevu taldrikust silmi tõstes noogutasid. Juubeldasin seesmiselt — säärased kindlasti ei hakka pealetükkivat vestlust ärgitama, aga vaevalt olin saanud kahvlitäie suhu pista, kui kuulsin ennast hõigatavat. Vaatasin kohkunult ringi ja nägin vastaslauas irvitavat poisinägu, mille vallatushimulist ilmet ei suutnud isegi karm mehehabe põrmugi muuta. Järgmisel silmapilgul ta surus juba mu kätt, aga vaatamata mu naeratavatele huulte oli mul südame alt õõnsaks tõmbunud. Vaheatasime mõned asjakohased laused, ja juba jõudis Igor kokku leppida, et pärast sööki läheme linna peale jalutama. Loomaliha oli äkki ääretult vintske. Mu peas sagis ringi ühteaegu kümmekond tunnet, milledest siiski uudishimu võidutsema hakkas, ja viimaks ma ei läbenud kuidagi oodata, mil söödud saab, ning kohe, kui Igor söögisaalist välja läks, järgnesin talle jooksujalu.

Olime aastaid tagasi ühel üleliidulisel seminaril tutvunud — Igor ja Anatoli olid suured sõbrad juba kirjandusinstituudi päevilt ning nad võtsid kuidagi väga loomulikult mind oma punkti. Kuue aasta eest sõitis Tolik mulle külla, see juhtus olema minu jaoks väga ebamugav aeg, lõpetasin parajasti romaani ja, raatsimata lasta tööhool maha jähutada, luiskasin talle midagi ette ning pagesin vanemate suvilasse kirju-

tama, jättes sõbrale linna tutvustamise oma abikaasa Liina hooleks. Kui nädala pärast õnneliku ja rahulolevana koju jõudsin, pani mind imes-tama, et Anatoli oli ikka veel Tallinnas. Õhtul ütles Liina, et jätab mind maha. Mulle ei mahtunud tookord pähe, kuidas võib inimene, kellega on hulk aastaid koos elatud, mõnepäevase tutvuse järel aru kaotada. Ma lihtsalt ei saanud võtta seda kõike tõsiselt. Aga ta sõitis ära ja ühe-korraga olin ma hingeliselt murtud mees. Võttis väga kaua aega, enne kui sellest loost paranesin ja elu jälle normaalseks muutus. Praegu ma ei teadnud nende elust peaaegu midagi, olin üksnes Anatoli kirju-tatud raamatuid lugenud, ja vaatamata kõigele pidin tõdema, et ta kirjutab kadedust tekitavalt hästi.

Kuigi ma põlesin soovist kõike täpselt teada saada, lobisesime Igoriga alla linna jalutades peamiselt omaeneste elust ja ma pajatasin sellest, kui õnnelikult ja kenasti ma oma uue naisega elan, kiitsin ja ülistasin teda, salamisi muidugi lootes, et see hajutab Igori ebamugavus-tunde ja ta saab avameelselt mulle n e n d e elust rääkida. Tuli välja, et Igor sõidab juba paari päeva pärast ära ja on siin lõpetanud näidendi. Panin imeks, et ta on hakanud näidendeid kirjutama. Ta naeris selle peale küüniliselt: «Sa vist unustad, et inimestel on elamiseks raha tarvis, aga poeesiast üksi juba söönuks ei saa. Seevastu näidend, kui see on vähegi huvitavalt kirjutatud, võib perekonna kenasti ära elatada. Eriti nüüd peab kiirustama, sest ühtäkki tuleb välja, et dramaturg ei pea enam Tšehhovi tasemel olema ja iga vähegi kirjaoskaja, kes jagab üht-teist meie majandusmehhanismist, saab paraja kõmutüki valmis klopsida. Usu mind, paari aasta pärast on kõik teatrid sääraсте näiden-ditega üle ujutatud ja praegu kehtib reegel: kes ees, see mees.» Ta jutustas, et oli paar õhtut ühe insenerist sõbraga koos istunud, seejärel käinud tehase segapudru nädalapäevad oma silmaga vaatamas ning sellest piisavat. «Isegi naistegelast pole vaja sisse tuua,» irvitas ta, aga siis muutus tõsiseks: «Õnneks jooksis mulle nii hea materjal pihku, et päris uhke lugu tuli, tahad, ma annan homme sulle lugeda.» See veel puudus, kirusin mõttes, aga et Igorit mitte solvata, ütlesin midagi eba-määrast.

Igor tegi ettepaneku minna kaubamaja katusel olevasse kohvikusse ja seal võis terrassil, tänu sellele et ilm soojaks läinud, tõepoolest nau-tida sinises õhtuhämaruses paistvat Massandrat ja helendavat merd. Kui olime hulk aega lobisenud, küsisin nagu muu seas, kuidas Tolik elab. Igor vaatas mulle jahmunult otsa: «Kas sa siis pole kuulnud?» Kehitasin õlgu. «Tolikut ei ole enam,» sõnas ta viivu pärast mornilt. «Ta sai surma. Autoõnnetus. Sellest on nüüd kaks kuud möödas,» lau-sus ta napilt ja kribis küünega lauaäärt.

Vahtisin teda pinevalt ja mu peas ristlesid mõtted, milledest nii mõnegi pärast oleksin pidanud häbi pärast punastama. «Ma arvan, et see oli pigem enesetapp kui õnnetus,» lausus Igor hulga aja pärast. «Tead, kirjandusega tegelemine on mõnes mõttes eluohtlik asi, eriti,

kui seda väga tõsiselt võtta . . . Kas sa tema «Tagasitulekut» oled lugenud?» Noogutasin innukalt. «Aga «Maju nõlvakul?» Ütlesin, et olen mõlemat lugenud ja minu mäelest on «Majad» väga hea raamat. «Sedaviisi arvan minagi,» sõnas Igor, «ent juhtus nii, et «Tagasituleku» esmaretensiooni kirjutas tuntud kriitik A. N. Tead, kriitikuid on mitmesuguseid — reamehi, ohvitseri, kindraleid, et A. N. kuulub kindralite sekka, on vaieldamatu tõde, ta kirjutab arukalt, teravmeelselt ja omab pealekõige meeletut autoriteeti. Hästi — A. N. avaldas retsensiooni, kus ta küllaltki leebelt tegi Toliku romaani maha ja seni ainult kiidetud Toliku pea kohale hakkasid kogunema pilved, sest nüüd leidsid kriitikud-ohvitserid, et on paras aeg oma hammaste teravust näidata ja nahutasid Tolikut õige teenimatult. Tõsi, «Tagasitulek» polnud mingi šedööver, oli lihtsalt hea romaan, aga «Majadega» läks asi hoopis hulluks. Tolik aimas, et midagi on korrast ära, läks A. N-i juurde ja küsis, kas too kirjutab tema kohta jälle retsensiooni. Aga muidugi, irvitas A. N. — see on juba toimetuses. Seepeale olevat Tolik talle pakkunud kolmekordset artikli honorari, kui A. N. arvustuse tagasi võtab. Ma ei tea, kas ta tõepoolest nii tegi, igatahes jutud küll käisid. Siis retsensioon ilmus ja seal oli kuratlikult peenelt Tolikut materdatud selle eest, et raamatus puuduvad tavaks saanud väärtused, kusjuures jäeti hoopis tähele panemata, et just niisugusena, kui romaan on, saavutab ta oma eesmärgi ja seda hulga suurema kunstilise jõuga. Too absurdile lähenev arvustus oli äkki signaaliks kriitikutele-reameestele, kes lausa kibelesid Toliku kallal oma hammaste teravust proovida, ja siis algas romaani mahategemise buum. Hiljem küll liikusid kuuldused, et A. N-il olid mingid isiklikud arveteõiendamised Tolikuga, või et ta oli kihla vedanud, et suudab ainuüksi paari oma retsensiooniga hävitada ükskõik millise hea kirjaniku, ent kohutavalt võigas selle loo juures oli see, et Tolik laskis kõik selle jälkuse endale hinge. Ta ei lahkunud nädalate kaupa oma korterist, ja kui käiski väljas, siis lõi tuttavaid kohates silmad maha või lipsas teisele poole teed. Paistis, et ta siiralt usub, et on saanud kõlbmatu soperdisega hakkama.»

«Aga kas siis tõepoolest keegi ei saanud mõistlikku arvustust kirjutatud, ma mõtlen neid, kes raamatut tõsiselt võtsid?»

«Ah, kõigil on iseendaga liiga palju tegemist, laiutatakse käsi, sõimatakse, virisetakse ja lastakse asjal oma rada minna. Liiatigi olid retsensioonid igal pool ilmunud ja küllap toimetajad leidsid, et poleemika alustamiseks pole piisavat põhjust. Igal juhul romaan kuulutati aasta ebaõnnestunumaks teoseks.»

«Ja sa arvad, et Tolik . . . ?»

«Ma ei arva midagi, tean ainult, et ta sõitis peaaegu sirgel teel vastu sõjaväeosa kiviaeda,» ütles Igor närviliselt.

Vaikisime. Mulle tuli silmade ette elurõõmus, igast liigutusest teotahet väljakiirgav Anatoli, ja ma ei saanud aru, kuidas mingi räpane intriig võis selle mehe maad ligi painutada. Milline keeruline, vastand-

like tunnete pundar on ikka inimene! Igaühel on oma hellad kohad, kuhu väiksemgi torge võib valu teha, kuid need, kellel on võimu inimestega mängida, ei suuda või ei taha seda mõista. Kujutlesin, mida kõike pidi Liina üle elama. Äkki muutusid kuus lahus elatud aastat minu jaoks olematuks, ta oli mu kõrval, surusin ta pea hellalt enda vastu, lohutasin, julgustasin.

«Just enne ärasõitu ma nägin Liinat,» ütles Igor. «Ta rääkis, et kavatseb Tallinnasse minna.»

«Või nii,» sõnasin väga ükskõikselt.

Keegi Igori tuttav, kes oli prosaist Ukrainast, istus meie lauda ja vestlus muutus hoobilt lõbusaks. Mõne aja pärast tõusin ja ütlesin, et pean koju helistama, Igor seletas, et kõnepunkt on siinsamas lähedal ja keelitas mind tagasi tulema.

Liina on jälle Tallinnas! Võimalik, et järgmisel päeval pärast kojujõudmist ma näen teda! Sain kolmerublase eest peotäie kopikaid ja valisin koodi abil koduse numbri. Tuttav rõõmus häääl vastas, ning ma rääkisin, milline ilm siin on, kuidas öösel majja sisse ei saanud, ja korruga ma ütlesin: «Ma ei armasta sind.» Vaikus, siis küsimus, kas ma olen purjus. «Ei, ma lihtsalt ei armasta sind ja sa võid end vabalt tunda.» Panin toru hargile ja mu enda kuivakõlalised sõnad kumisesid kõrvus.

Ümberringi oli tuledest valgustatud pimedus ja õhk lõhnas teistmoodi kui kodus.

Ma olin neli aastat elanud naisega, keda ma ei armastanud, olin talle lakkamatult valetanud — iga õrnus, iga sõna, iga naeratus kuulus ainuüksi Liinale; abikaasat käte vahel hoides hoidsin tegelikult Liinat embuses, ja nüüd lõpuks oli tõde välja öeldud.

Istusin pingile ja nägin selgesti naist, kes paljude kilomeetrite taga põrnitseb, mõistmatus näos, telefoni, veel pole sõnum ta teadvusesse jõudnud, veel usub ta valesid, veel ta ei taha mõelda, et tema poolt armastatud inimene võis niiviisi öelda; ent sõnad purevad halastamatult ta aju, ta ei suuda ennast leida, ta ei oska enam iseennast hiiglaslikus jõhkras maailmas üles leida.

Teadsin, et ma ei lähe uuesti telefoni juurde ja ei räägi valelikke sõnu; teadsin, et Igori-sugused ei vaevu kunagi kellegi kaitseks sõrmegi liigutama, ja aimasin, et kui kohtan õige pea Liinat, siis me vahetame tühiseid lauseid, ja kui ma teen talle ettepaneku jälle koos elada, siis ta ei taha sellest kuuldagi.

ÜLO VOOGLAID

JUHTIMISE JA VALITSEMISE EETIKAST IV

Demagoogiavõtete kogu on kirja pandud vaid selleks, et

1) minevikust paremini aru saada;
2) oleks kergem eristada demagooge au-
satest inimestest, oleks lihtsam eraldada teri
sõkaldest, vahet teha, mis on informatsioon ja
mis seda ei ole, ning kokkuvõttes paremini
oriendeeruda elus ja inimestes, olevikus ja
tulevikus, võimalustes ja piirangutes. Käes-
olev tekst on kirjutatud tunnetuslikul ja kait-
seotstarbel, mitte õpetuseks, kuidas demagoo-
gitseda. Kui sellele teadmisele tuginedes jäl-
gida eeskätt ennast ja teisi, saab hea tahtmise
korral tasapisi demagoogiast kui pahest vaba-
neda. Aga vabaneda tuleks, sest vääritute
vahenditega ei saavuta keegi kunagi midagi
väarikat.

Käsitluse kergendamiseks on püütud kõik
demagoogiavõtted jagada kolme ossa:

- A — üldvõtted;
- B — ülemuste poolt alluvate vastu kasuta-
tavat võttd;
- C — alluvate poolt ülemuste vastu kasuta-
tavat võttd.

DEMAGOOGIA ÜLDVÕTTED

1. Siltide külgekleepimine. Keegi nimeta-
takse urgitsejaks, õnnestajaks, majakaks, kang-
elaseks, juudaks või eesrindlaseks. Seejärel
nimetatakse ta nime vaid koos selle sildiga
ning mõne aja pärast piisab vajaliku assotsiati-
siooni tekkimiseks vaid nime nimetamisest.
«Silt» on püsivalt külge kleepunud ning tõstab
või häbistab selle kandjat juba iseseisvalt,
objektiivselt.

2. Paatose esilekutsumine. Suurte sõna-
dega, üleva plekist häälega, dramaatiliste žes-
tide, pauside ja kordustega püütakse jutule
anda erilist kaalu, meist kõigest kõrgemat ja
kaugemat mõtet. Kokkuvõttes loodetakse ku-
jundada arusaam, mille arvustamine oleks
selge patt ja mille esindaja ning kaitsja tunnis-
tatakse väga auväärseks.

3. Apelleerimine enamusele või üldsusele
(«Me kõik nagu üks mees...»).

4. Eesmärgi ja vahendi äravahetamine.
Vahend tõstetakse sel puhul eesmärgi seisusse,
kasjuures inimene muutub vahendiks mingite
hüvede kui eesmärkide loomise. Tootmine,
jaotamine, tarbimine, varumine jne muude-
takse eesmärgiks omaette ning kõik, mida
selleks on vaja, saavata vastavalt vahendiks.

Inimesest räägitakse sel juhul kui töötajast,
tarbijast vms.

5. Väga säravate, ent kõigile samavõrra
segaste ning ebamääraste mõistete kasuta-
mine. Nende mõistete kohta on kõigil vaid
teada, et nad tähistavad midagi head, õiget,
üllast, meile omast (nt demokraatia, hu-
manism ja mitmed teised ismid, oma maa elu-
laad).

6. Vanade, püsikindlate sümbolite üle-
kandmine. Sellisteks sümboliteks on kangela-
sed, klassikud, teatud geomeetriselid kujun-
did, mingid värvid ja värvikombinatsioonid,
traditsioonilised pidupäevad, erirõivad. . . De-
magoogiline efekt kujuneb seetõttu, et sisen-
datav mõte või tegevus põin. itakse vanade
väieldamatult omaste ja väärtuseks fikseeru-
nud sümbolitega nii tihedalt läbi, et neid ei saa
teeneteisest eristada. Seetõttu tuleb «alla nee-
lata» ka võõrad ning vastuvõetamatud mõtted.

7. Kuulaja-vastase-partneri kasu rõhuta-
mine. Olgu vastase kasu kas või tühine, võr-
reldes kõneleja kasuga, on see enamasti ometi
olemas. Demagoogiline efekt kukub välja
tähelepanu vääramise kaudu, lõppresultaa-
dist ebaobjektiivse kujutluse kujundamisega.

8. «Vahevagun». Nii nimetatakse dema-
googiavõtet, milles väär väide paigutatakse õi-
gete vahele ning esitatakse samas tempos ja
rütmis kui õigedki väited. Kuulaja — isegi
kui ta pettust märkab — ei hakka sel puhul
protesteerima, sest enamik väiteid oli talle
meeltemööda.

9. Lihtrahvalikkus. Inimestele meeldib
kuulda ja arvestada «ühte enda hulgast»,
inimest, kes on üldiselt samasugune kui nad
ise. Seepärast püütakse levitada jutte ja foto-
sid kangelasest, kes on lihtsalt riides ja poriste
saabastega, pühib higi, hoiab süles seapõrsast,
vestleb tööinimestega, hopatab lapsi või surub
raudhallide vanainimeste kätt. . . Niisuguste
võtete tehakse «kangelane» sedavõrd lähe-
daseks, et kui ta midagi edaspidi ütleb ja ar-
vab, siis on see «oma mehe», väga südamliku,
rahvalähedase, raskustega alati rinnutsi koos
olnud mehe arvamus ja seda. . . usutakse.

10. Rõhumine (ühiste) mälestustele.
Mälestused soojendavad ja seovad, äratavad
ellu aegu, mil kõik olid nooremad, tugevamad,
julgemad. Mälestuste heietamine aitab luua
positiivset meeleolu, seab jutuvestja kesk-
punkti, sunnib teisi vait olema, paremal juhul
täiendama. Kui mälestustevestja oli siis, omal
ajal, nii edukas, vapper, töökas, taibukas, on

ta seda usutavasti nüüdki ja igal juhul tuleb teda austada ning ta soovid täita.

11. Sohk. Siia kuulub iga liiki tüssamine, väärade faktide ja argumentidega opereerimine. Levinud võtteks on ka valeargumentide kättesokutamine nagu kaardimängus. Kui tõde ilmneb, on enamasti hilja: asi otsustatud, tegu tehtud. Siis korratakse mõnikord, et pärast kakkust rusikatega ei vehelda. . .

12. Toetumine autoriteetide soovitusel (mis sest, et need anti teises olukorras, teisel ajal jne).

13. Kõneleja enda või kellegi teise (positiivne-negatiivne) kogemus.

14. Naeruvääristamine.

15. Tõsise käsitluse asendamine mänguliselega.

16. Ähvardamine.

17. Hoiatamine.

18. Manitsemine, kui oluline või tähtsuset, õige-vale jne vaatlusalune küsimus on. 19. Majandusliku, administratiivse, perekondliku jm sõltuvuse rõhutamine.

20. Sümbolika, atribuutika, traditsioonide, rituaalide rakendamine käitumise stereotüüpide kujundamiseks ja tekstide vastuvõtmist soodustava emotsionaalse seisundi esilekutsumiseks.

21. Saladuslikkuse tekitamine.

22. Väga subjektiivsete hinnangute andmine.

23. Käsitletava küsimuse segaseks ajamine, selle tähtsuse, keerukuse, uudsuse, ulatuse jm segiläbi käsitlemine.

24. Oma mõtete, hinnangute, huvide. . . esitamine teiste omade pähe.

25. Süü ja süüdlase otsimine probleemi tekke ja süvenemise põhjuste selgitamise asemel.

26. Kangelaste kui näidiste ülistamine üldiselt viletsas olukorras.

27. Minevikuraskuste ja -saavutuste esitamine argumendina oleviku-saamatuse, hoolimatuse jms varjamiseks.

28. Tulevikupiltide maalimine juhtimaks tähelepanu kõrvale olevikuraskustelt, juhtimisvigadelt ja muult selliselt.

29. Enesekriitika vältimaks teiste sisulist analüüsi ning tõepäraseid järeldusi.

30. Rääkimine, rääkimine ja aina rääkimine millestki, et tekiks vasardusefekt ning kognitiivse dissonantsi kaudu soostumine räägitava sisuga.

31. Millestki aina rääkimine, et jääks mulje, nagu seda ka tegelikult arvestatakse ja tehtaks. See, millest muudkui räägitakse, võidakse jätta tegelikkuses täiesti unarusse. Aga kui seda märgataksegi, siis pole ometi kuigi sünnis vastupidist ütleva hakata.

32. Apelleerimine kainele mõistusele

(«Igaüks, kel vähegi mõistust peas, saab aru, et. . .»).

33. Viitamine oma teenetele, ametikohale, «pagunitele», autasudele ju, mis peaks toimima austust ja voimusuurust kujundava konp-leksina.

Hääle tõstmine.

35. Püstitõusmine, veel enam — kõrgemale ronimine.

36. Vastaspoole ignoreerimine: ei pöörata tähelepanu tema küsimustele, märkustele, räägitakse hoopis millestki muust.

37. Vastandatakse igale faktile mingi teine fakt hoopis teisest valdkonnast. See just nagu lubaks lõpuks öelda, et teie faktid ei pidanud paika.

38. Üldiste, konkreetse sisuta fraasidega manipuleerimine, tühi sõnamulin.

39. Oma teesi paigutamine arutluse algusse ja lõppu. Püüid arutlust alustada ja lõpetada, esineda esimese ja viimasena.

40. Käsitletava suhtes isikliku tähelepanu ning suhtimise rõhutamine («Olen pika aja vältel jälginud. . .» — tegelikult ei ole).

41. Käsitletava erilise tähtsuse rõhutamine («See on küsimuste küsimus. Tegime õigesti, kui selle küsimuse päevakorda, üles võtsime»).

42. Oma soovide esitamine objektiivse tendentsina, paratamatusena, mille tunnetusest johtub vaid vabadus sellega leppida ja seda toetada.

43. Kõneldakse mitte resultaatidest-tagajärgedest ja kujunenud olukorrast kui seisundist, vaid oma tegevusest, eriti veel tegevusest mingite otsuste (pikkade nimetuste, kuupäevade ja numbritega!) täitmisel. Lõpuks selgub, et tehtud on siiski väga palju ja paljude otsuste punktid peaaegu täidetud. . . Asjaolu, et saavutatud tulemused kedagi ei rahulda, jääb teisejärguliseks.

44. Sõnavõtu «pikkimine» hämmastavate, üllatavate, uskumatute (üksik)faktidega — see jätab kõneleja mulje kui asjatundlikust, printsiipiaalsest ja julgelt inimesest. Üldistused, järeldused ja põhimõttelised laadi hinnangud jäävad sel puhul kõrvaliseks, koguni tarbetuks, põhjuste analüüsist ja kõrvaldamisest rääkimata.

45. Faktimäng. Üksikfakti esitamine tõestusmaterjalina. Faktid on «karm asi» üksnes siis, kui neid käsitleda süsteemis, vastastikus-tes seostes ja sõltuvuses. Vastasel juhul võib «faktidega» näiliselt ükskõik mida tõestada või ümber lükata («Mis siin enam rääkida! Esitatud faktid näitavad, et asi on niigi selge»).

46. Võrreldakse võrreldamatut. Võetakse üks näide ühest ajastust, teine teisest, üks fakt ühest seosest, teine teisest, üks hinnang ühest perioodist, teine teisest ja leitakse nende

korvutamisel, mida parajasti taheti leida, s.o ükskõik mida.

47. Oma järjekindluse ja huvitatuse rõhutamise arutlustesse ootamatu ja kohatu sekumise, arvukate küsimuste esitamise, korduva sõnavõtmise jms kaudu, mis kokkuvõttes toinib surveavaldusena, taktitundelist inimest pärssiva ja eemaletõukava tegurina.

48. Arutluse aluse äravahetamine: hakatakse kaitsma seda, milles keegi polegi suudistanud ja kus on kõik tõepoolest korras. Nii kujundatakse mulje, et ka sellele, milles süüdistati, pole midagi ette heita.

49. «Idem, per iaem». Tautoloogiline väide, milles toetuseks on tõestatav materjal ise.

50. «Argumentum at hominem». Selle asemel et rääkida arutletavast küsimusest, hakatakse kõnelema vastaspoolest endast, inimestest, kes mingeid seisukohti esitavao, kaitsevad või ründavao.

51. Käägatakse tõtt ja valet vaheldumisi. Kui veel alguses ja lõpus kindlasti teadaolevat tõtt öelda, võib kuulajal jääda mulje, et kõik oli õige.

52. Antakse aina hinnanguid, selgitamata seda, keda või mida maha tehakse või ülistatakse. Kui pole teada, mida hinnatakse ja milliste kriteeriumide alusel hinnangud langevad, ega ka seda, kes ja kuidas mõõdis laietavaid või kiidetavaid omadusi, pole hinnangud tõsiselt voetavad ja nisugune hindamine kujuneb demagoogiaks. Tõsi küll, enamasti pole hinnangud mõeldudki muuks kui emotsionaalseks mõjutuseks teemal «see on hea!» või «see on paha!».

53. Pööratakse mõni vastase väide viltu või pea peale ja öeldakse siis: «Näete, te räägite ise endale vastu!» Seejärel hakatakse kuulajaid naerutama või suuremeelselt seletama, et ega sest pole midagi, probleem on keeruline ja vastavate kogemuste ning teadmisteta pole seda nii kerge lahata, nagu mõnele esialgu paistab...

54. Puhutakse eriti suureks mõned tühised detailid, mingid emotsionaalsed nüansid nii, et kuulajad aina ohkaksid või naeraksid, imestaksid või hakkaksid meelt avaldama hüüete, vilistamise, trampimise, plaksutamise vm moel.

55. Demonstreeritakse oma erilist informeeritust. Seejuures jäetakse mulje, et öeldud on vaid tühine osa sellest, mida teatakse. Into valdamine on teatavasti prestiiži allikas.

56. Tuuakse vaidlusesse tsitaate, kellegi mõtteavaldusi hoopis mingis muus kontekstis, teisel ajal, teises kohas. . . ja esitatakse neid argumentina oma kasuks, oma mõtte (või teiste jutu mõttetuse) tõestusmaterjalina.

57. Kritispeeritakse neid, keda pole kohal ning kes ei saa seetõttu end kaitsta («Kahju,

et teda ennast täna kohal ei ole, midu kuuleksime nende asjade kohta lähemalt ja peategelaselt endast. . . »).

58. Valetamine. Paradoksaalne, et mida rängem ja uskumatum vale on, seda enam kalduvad inimesed seda uskuma.

59. Enne mõtte esitamist antakse sellele hinnang («Seltsimees K-l on erakordselt väärtuslik ettepanek»).

60. Mõtte allikas peidetakse ära («On ettepanek. . . lõpetada sõnavõttud»).

61. Esitatakse kas-küsimus, millele on võimalik vastata jaatavalt või eitavalt. Kuna on teada, et inimesel on raske öelda «ei», saadakse jaatav vastus ka ebameeldiva kohta.

62. Seatakse kahtluse alla teise meeleorganite korrasolek («Sa ju ei nae, ei kuule. . . ei saanudki näha») või öeldakse midagi vastaspoole mälu ja mõtlemisvõime alavääristamiseks.

63. Asutuse-ettevõtte-organisatsiooni samastamine endaga ja vastavalt oma arvuste-hinnangute esitamine kogu kollektiivi või muu üksuse arvamusena, hinnanguna, seisukohana, otsusena.

64. Korraga mitme küsimuse esitamine. Ükskõik millisele küsimusele vastamise korral naeruvääristatakse või (ja) segatakse vastajat: «Küsi ju muud».

65. Öeldakse, kes kohalolijatest või kuskil auväärsete hulgast võiks kõneleja sõnu kinnitada. See paneb kuulajad sedavõrd uskuma, et kahtlus kaob ja kinnitus vaja ei lähegi.

66. Manipuleeritakse kiires tempos mitmesuguste arvude, protsentide ja koefitsientidega. Kuulaja kaotab sel juhul peagi orienteerimisvõime ning kõneleja võib meelevaldselt arve lisada, neile oma arutlusi rajada, kiita või laita, tunnustust või pahameelt avaldada.

ENAMASTI ÜLEMUSTE POOLT ALLUVATE VASTU RAKENDATAVAD DEMAGOOGIAVÕTTED

1. Süü ja vastutuse veeretamine alluvate kaela («Me analüüsim, kontrollime, abistame, oleme rakendanud mitmeid organisatsioonilisi abinõusid, kuid kahjuks, nagu näeme, on siin ikkagi inimesi, kes ei reageeri, ei taha teha vajalikke järeldusi. . . »). Nii varjatakse oma ebakompetentsust, otsuste küündimatust, rakendatud abinõude süsteemist ning tühisust, tegelike põhjuste ignoreerimist.

2. Alluvate hulgast ühe või mõne inimese väljavalimine, kelle varal õpetatakse kõiki teisi (samasuguseid). Väljavalitut nahutatakse nii, et teaksid kõik omad ja kuuleksid tei-

sedki. See jätab mulje ülemuse printsiipiaalsusest, tema kõrgest vastutus- ja kohusetundest kasvatajana. Aga seda, kes pingeliselt ja kärrikkalt teisi kasvatab, pole ennast vaja kasvata. . .

3. Samastatakse organisatsioon või selle allüksus kritiseeritava või austatava isikuga. Sel puhul räägitakse konkreetsetest inimestest, mõeldakse aga asutust-kollektiivi, organisatsiooni teatud tegevusvaldkonda, tootmisloiku vms.

4. Traditsiooniliste puuduste märkimine. Kinnisilmi võib alati ja igal pool öelda, et — planeerimine on läbi mõtlemata; — tähelepanu ei ole küllaldane; — kontroll on vähene ja ebaefektiivne; — otsused pole küllalt konkreetsed; — pole küllaldaselt arvestatud aja nõuet, kõrgemalseisvate organite näpunäiteid, direktiivdokumentides fikseeritud sätteid jm; — ei tegelda süstemaatiliselt; — direktor, osakonnajuhataja või mis tahes inimene isiklikult ei pööra küllaldaselt tähelepanu või alahindab. . . ükskõik mida.

5. Kiidetakse pisiasjade eest, et seejärel kritiseerida suurte puuduste eest. Niiviisi toimides jääb alluvatel mulje ülemuse objektiivsusest.

6. Segadusse ajamine suure hulga küsimuste korraga esitamise teel, kusjuures küsimused annavad jutule ründava-süüdistava tooni. Sellega kaasneb vastaja nõrdimus ja jõuetustunne. Lõpuks saab nõudleja-demagoog ikkagi väita, et ei vastatud isegi kõigile küsimustele.

7. Maalitakse kas väga kole ja kohutav või kaunis ning hõrgutav tulevikupilt, mille vältimise või saavutamise nimel tuleks kõnelejat korralikult kuulata, austada ning täita kõiki tema soove-nõudmisi, pidamata mingeid ohvreid ja pingutusi liiga suureks.

8. Esitatakse tehtud või tegemata tööde, ülejääkide või puudujaakide pikau loetelud, mida keegi nagunii pole suuteline meelde jätta, võrdlema või arvestama. Ometi võib lõpuks öelda, et sai antud põhjalik ülevaade, ja tõdeda, et kõik on juba sedavõrd väsinud ning tüdinunud, et sisuline analüüs pole enam võimalik.

9. Keerutatakse hulk aega suurest probleemist suvaliselt väljatõmmatud ühe-kahe küsimuse ümber kord üht-, kord teistpidi. Lõpuks öeldakse: «Aitab arutamisel! Põhjalik ning igakülgne analüüs näitas, et. . .» ja tehakse endale meelepärane otsus.

10. Simuleeritakse enesekriitikat, mis võib jätta esmalt mulje objektiivsusest, ent seejärel juba viitab küpsenud ohule («Mõistan, et olen olnud ebajärjekindel ja ebaprintsiipiaalne. Olen mitmed puudused jättnud kahe silma

vahele ja hoidunud rakendamast tõsiseid abinõusid. . .»).

11. Moraliseeritakse, loetakse «sõnu peale», räägitakse triviaalsusi nii tõsise näo ja häälega, nagu oleks jutus kellelegi midagi uudiseks; püütakse kõiki veenda selles, milles keegi pole kahelnudki, mis on ammu teada ja enesestmõistetav.

12. Viidatakse küsimuse käsitlemise vaele ajale («Mis te selle asjaga praegu tulete? Seda arutati läinud kuul. . . hakatakse käsitlema järgmises kvartalis»).

13. Viidatakse küsimuse käsitlemisele vales kohas («See probleem ei kuulu meie-teie kompetentsi, sellega tegeldakse hoopis mujal. . .»).

14. Viidatakse oma eritülesannetele ja eriplaanidele seoses kavatsetavate konverentside, hoogtööpäevade, -nädalate ja -kuudega, mis selle küsimuse vaat et iseenesest lahendavad.

15. «Pealehüppamine» kui demagoogia-võte on suhteliselt sageli rakenduses neil puhkudel, mil ülemus on ise hakkama saanud mingi tembuga: on pisut purjus, hilines, puudus, tegi mõne väärotsuse vms. Kompensatsiooniks kaldub ta siis täiesti ebaadekvaatse rangusega reageerima alluvate mingitele puudustele, tegematajätmistele, kujunenud olukorrale jne. Demagoogiline lootus seisneb selles, et kui ta ise on rängalt peale hüpanud (väliste, ent reaalselt esinenud faktide põhjal), pole kellelgi ei julgust ega tahtmist tähele panna ega käsitlema hakata tema puudusi. Kui pealehüppamine on lubatud, läheb see kiiresti moodi ning kujuneb lemmikvõtteks sisuliselt asjatundmatute isikute käes, jätmaks muljet nende printsiipiaalsusest ja suurest raskest töökoormast.

16 «Kitse tuppatoomine.» Halva elu-olu üle nurisejate olud muudetakse järsult veel halvemaks. Mõne aja pärast, kui endised olud taastatakse, tunduvad need olevat päris head. Selle võtte rakendamisel loodavad ülemused, et niisugune kogemus võõrutab alluvaid edasist nurisemisest ning on teatud hoiatuseks teistelegi.

17. «Kirbu lubamine.» Võte seisneb selles, et lubatakse midagi täiesti tühist või ei lubata midagi (sest olukord oli-on-kujuneb erakordselt raske, sest nii sise- kui välisvaenlasi tuleb aina juurde, kõik loodusjõud igal aastajal ilmutavad end ootamatult ning halvast küljest, sest. . .), st püütakse tõestada, et lubada pole midagi võimalik, ent lõpuks antakse ometi midagi, tõsi küll, väga vähe, ent sellegi üle on alluvad õnnelikud ja rahul. Nii varjatakse enda ja organisatsiooni küündimatust ning lükatakse enda jaoks halvim edasi.

18. «Ulmekera kerimine» kui demagoogiavõtte seisneb kõigepealt selles, et plaan fetišeeritakse ja muudetakse (sõnades) kõigest muust tähtsamaks. Seetõttu peaks olema õigustatud kõikjal ja kõige planeerimine, plaani täitmise kontrollimine, plaani ületamine... aga ka plaani korrigeerimine, s.o mahakauplemine, asendamine, ümberpaigutamine... Demagoogiaks kujuneb planeerimine siis, kui ta muutub eesmärgiks omaette, mille ümber saab aina ja vaid unistada-arutada. Mõni aeg pärast ühe plaani koostamist algab kampaania teise plaani koostamiseks, seejärel tehakse koos ja korruga eelmise plaani asemele hoopis täiuslikum plaan ning asutakse koguma kontrollarve kolmanda plaani tarbeks. Töö plaanitsetu elluviimiseks pole suure planeerimise sagina taustal nagu olulinegi, selleks pole õieti aegagi. Ka avalik administratiivne arvamus paneb väga pahaks, kui plaani pole, ja hindab kõrgelt kõiki, kellel on palju suuri ja suurejoonelisi plaane. Suure planeerimise ja plaanidest rääkimise tuhinas jääb kõrvale see (pisi)si, et plaanid ei seondu küllalt hästi, ei teeni arengut, on ebarealsed ning jäävad seetõttu kokkuvõttes... paratamatult (õnneks?) täitmata. Demagoogia seisneb selles, et plaanide täitmise käigu tõsiteadusliku ning avalikkusele apelleeriva analüüsi ja sünteesi asemel asutakse tegema üha uusi plaane. Nii jääb demagoogilistel kaalutlustel arvestamata kogemus ning kord tekkinud viga aina võimendub.

19. Teaduslikkusega põhjendamine on ülemuste käes demagoogiavõtteks kõigil neil puhkudel, mil oleks vaja mõistusvastast tegevust kuidagi õigustada, et tegelikult teaduslikku uuringut korraldatud ei ole. Kui pole rakendatud ei eksperimenti ega muid teadusliku uurimise menetlusi, ent ometi kinnitatakse, et kõik, mis me teeme ja teha kavatseme, on teaduslikult põhjendatud, on tegemist sihi-teadliku petmisega, s.o demagoogiaga. Sellise argumendi demagoogist esitajalt ei sobi küsida, kes, kus, millal neid küsimusi uuris ja kuidas on tuvastatud need teaduslikud faktid, millele ta tugineb oma järjekordsetes järeldustes ja ettepanekutes. Normaalsel juhul on ülaltoodud küsimuste esitamine loomulik, sest niiviisi on suhteliselt lihtne selgitada, kas teaduslikkusega põhjendamisel on alust või on see vaid demagoogiavõtte.

20. Mitmed ülemuste poolt rakendatavad demagoogiavõtted tuginevad konformsusefektile. Kui inimestele aina seletada, kuidas kõik teised toimivad, mõtleavad, suhtuvad, siis kuna inimene tahab enamasti olla samasugune kui teised, ei jää muud üle, kui hakata suhtuma, mõtlema ja tegutsema nii nagu (räägitakse et) teised.

21. Konformsusefektile toetub ka teistest johtuv eneseõigustamine. («Milles mina süüdi olen? Mida ma erilist tegin? Tegin vaid seda, mida kõik teised...») Nii püütakse luua kujutlust enda süüdimatusest, õigemini sellest, et süüdlast polegi. Sama efekt toimibki siis, kui pannakse 4—5 enam-vähem lugupeetavat inimest mingite meelitusete või survevahendite abil toetama mingit vastuvõetamatut seisukohta. Pärast ühemõtteliselt kiitvaid sõnavõtte ei sobi kellelgi enam eitavaid arvamusavaldada. See kõlaks dissonantsina, tõmbaks liigset (enamasti ebameeldivat) tähelepanu ja seda ei tõlgendataks juba mitte kui arvamusavaldust arutluse all oleva küsimuse kohta, vaid kui väljaastumist arutlust organiseerivate ja juhtivate isikute ning äsja esinenud kõnelejade vastu.

22. Inimesed pannakse otsustamisest osavõtu ettekäandel kätt tõstma küsimustes, mille arutamises neil polnud võimalik osa võtta kas seetõttu, et polnud juurdepääsu asjast arusaamist võimaldava informatsiooni juurde, et ei antud sõna, et pole vastavat ettevalmistust, või seetõttu, et polnud võimalik ega mõtet sõna võtta varem kujundatud kogemuste põhjal (nagunii keegi ei arvesta; nagunii on otsus ammu valmis ja praegune arutelu vaid puru silmapuistamine või suitsukate; eriarvamuste avaldamisega kaasneb nii palju ebameeldivusi, et mõistlikum on vait olla).

23. Nii kui ülemusel ilmub haiglane kartus avalikkuse ja eriarvamuste ees, tekib tal ka demagoogiavajadus. Juba vanas Roomas teati ja hoiatati, et kui näed ühehäälselt otsust, otsi despoti või petist. Sattunud kord juba despotismi ja pettuse teele, ei ole sealt kuigi kerge kõrvale või tagasi pöörata, sest pole, kelle keskel siis edasi elada. Täielikuks enesepuhastuseks ei ole aga alati ei jõudu ega julgust. Ka kaotada näib olevat mõnikord liiga palju, eriti kui ollakse harjunud teistele kättesaamatute mugavuste ning võimust johtuva üleolekutundega, kui kultuur on jalge alt pudenenud ning vaimsed väärtused teisejärguliseks tõrjutud.

24. Kui ülemusel õnnestub kõik alluvate ettepanekud ükskõik mis ettekäandel kuidagi tagasi tõrjuda, pole tal karta, et ta eksib ja teeb (lubab teha) midagi valesti. Kui alluvate ettepanek keelust hoolimata siiski realiseeritakse ja kõik läheb korda, ütleb ülemus, et meie kollektiiv saavutas järjekordse töövõidu... Ebaedu korral vibutab ta rusikat ning nõuab, et meenutatakse, mida ta ütles (keelas!). Kuna niisugusel ülemusel on alati õigus ja kuna ta ei tee vigu, on tema tõus ametiredele või vähemalt püsimine antud ametipulgal kindlustatud.

25. Samasuguseid, oma olemuselt dema-

googilisi käitumisliine või -stiile on veel õige mitmeid. Enamik neist saab alguse ametialasest, kutsealasest, tööalasest, erialasest või muust saamatusest. Inimene, kes oma ja teiste tegevuse sisu ei taipa, ei saa aru ka selle tegevuse mõttest ega tegijatest. Tegelikult narri ossa langedes ilmnebki tal vajadus end kuidagi «vee peal hoida». Iga ebakompetentne juht on suuremal või vähemal määral demagoog ja mingi aja pärast saab talt salakaval õelutseja, pugeja ja (või) jõhkard. Vaatleme mõnda näidet.

«Piiripääsuke.» Nii nimetame juhtivat töötajat, kes on ise veendunud (ja kelle suhtes ollakse veendunud), et ta on ja peab jääma juhtivaks töötajaks hoolimata valdkonnast, kus ta peaks tegutsema, ja ülesannetest, mida ta peaks lahendama. . . «Piiripääsuke» on oma sellise asendi üle ülbuseni uhke, mis ilmneb kogu tema hoiakust ja käitumisest: tervitades ulatab ta ühele käe, teisega räägib, kolmandale vaatab otsa, teine käsi küünarnukini püksitaskus. . . Oma ebakompetentsust püüab «piiripääsuke» mitmel viisil varjata. Iga vähegi tuttava inimesega hakkab ta ropendama, kriipsutades alla, et ta pole mitte ainult oma poiss, vaid et jutt on eriline ja et ka tema on eriline, kes võib endale lubada rohkem kui teised. . . Kui õnnestub kuidagiviisi viia jutt viinavõtmisele, kalapüügile, jahilkäigule, seente marineerimisele või naistele, on «piiripääsuke» seks korras pääsenud — kõigil või enamikul neist aladest on ta spetsialist. Igal võimalikul juhul loob ta komisjoni ja määrab ennast esimeheks. Kõnelusi alustab ta kahe-kolmemõtteliste märkustega kohalolijate (eriti naiste) ja puudujate aadressil. Ta teatab, et tema muidugi, nagu kõik teavad, selles küsimuses asjatundja ei ole, aga. . . ja räägib seejärel tunni-poolteist, mida kõik peavad tegema. Koosolek järgneb koosolekule, segadus aina süveneb, asjatundjad on üleaurused. Kõrvalseisjale võib kõigest sellest jääda mulje, et tegemist on energilise, teotahtlase, püüdliku, ideeliselt kindla, printsiipialse inimesega. See «pisiasi», et ta on ebakompetentne ning sisuliselt takistab normaalset tööalast tegevust, et ta on amoraalne, laostab inimsuhteid ja kujundab vääristunud orientatsiooni, jääb lihtsalt varju.

26. Mõnevõra peenem natuur on juhitüüp, keda nimetatakse «lahingulenduriks». «Lahingulendur» püüab ükskõik millistel ettekäändel oma töökohalt ära olla, mida kauem ja mida kaugemal, seda parem. Kuidagi püüab ta end suruda kõikvõimalikesse komisjonidesse, nõukogudesse, toimkondadesse ja büroodesse ning seejärel ta istubki aina koosolekutel, kus on vaja vaid täpselt konjunktuuri tabada ja võib enamasti karis-

tamatult midagi öelda või mitte öelda. Komisjonides saab oma vaimset ahtrust põhjendada suure koormusega töö, töö aga varjata küündimatust ning põhjendada saamatust suure ühiskondliku koormusega. Nendel harvald puhkudel, mil «lahingulendur» oma asutusseorganisatsiooni lendab, «pikeerib» ta ootamatult, «tulistab» valimatult kõiki, kes juhuslikult ette jäävad ja . . . kaob jälle. Maha jääb segadus, pisarad, pahameel ja kõrvalseisjale demagoogilise efektina kujutus, et näe kus kange mees, kui operatiivselt ta asja ajab, kui resoluutselt abinõusid rakendab.

27. Alusetu kiitmine. See võte toimib kahel viisil. Vanarahva tarkus kinnitab: «Kiida loll ja loll rhab end kas või surnuks.» Kummaline küll, aga isegi üsna lamedad ja labased komplimentid panevad põse õhetama, muudavad leplikuks ja tähelepanelikuks. Teistele, neile, kes näevad-kuulevad kellegi alusetut kiitust, toimib see objektiivselt kui nende laitus.

28. Alusetu laitmine. Põhjendamatu, ootamatu kallaletung, süüdistamine ei tea milles lööb rünnakuobjekti pahviks. Algul ta ei usu oma kõrvu, siis arvab, et see on mõni järjekordne nali, teatud liialdus, millele ei tasu reageerida. . . Seks ajaks, kui ta toibub ning olukorra tõsidust mõistma hakkab, on rünnak lõppenud, avalik arvamus kujundatud, hüved jaotatud, keegi ilma jäetud, keegi lahti lastud. . . Pärast toob selle võtte rakendaja enda kaitseks mõne sellise kõnekäänu nagu: «Kus metsa raiutakse, seal laastud lendavad!» või ütleb lihtsa enesestmõistetavusega: «Meie eksisime». Korduvalt halvustavad märkused inimese püsiomaduste kohta toimivad traumeerivalt. Nii võidakse inimese sedavõrd hävitada, et ta ei usu enam oma võimesse ega tulevikku, kaotab töövõime ja teo- tahte. . . Seejärel näitab demagoog talle näpuga ning seletab kõigile, et niisugune-naasugune antud kohale ei sobi, tema edutamine ei tule kõne allagi jne, jne.

ENAMASTI ALLUVATE POOLT ÜLEMUSTE VASTU RAKENDATAVAD DEMAGOOGIAVÕTTED

1. Viidatakse ülemuse käsule-korraldusele toimida teatud viisil. Näidatakse, et nii saigi tehtud, nagu nõutud oli, ja mis välja tuli, selle eest vastutagu ülemus nüüd ise (vastutab see, kes otsustab).

2. Kõneldakse mitte puudustest, vaid reservidest.

3. Kõneldakse mitte tööst ega saavutustest-puudustest, vaid sellest, mida tehti, ja plaanidest. Ühtede plaanide asemele tulevad

aina teised ja siis on juba amoraalne meenutada eelmisi, veel vähem asuda sõrmega järele ajama ning arutlema nende täitmise üle.

4. Apelleerimine traditsioonilistele (objektiivsetele) raskustele. Alati, igal juhul sobib öelda, et:

— asjale on tsentraliseeritud korras pööratud vähe tähelepanu;

— materiaal-tehniline varustus jätab soovida;

— vähe on osutatud konkreetset abi;

— töötingimused on ebarahuldavad;

— pole asjatundlikku kaadrit;

— mingid materjalid, projektid, otsused, sõlmed, teed on ebakvaliteetsed ja kokkuvõttes polnud võimalik teha seda, mida oli kavandatud teha, ega saavutatud ettenähtud resultaatte.

5. Korduv isiklik pöördumine ja kumardamine maestro poole. Sellega jäetakse teistele mulje oma lähedusest maestroga ning antakse mõista sellest johtuvat jõudu. Maestrol aga, keda niiviisi erilisel igas võimalikus ja võimatuski seoses esile tõstetakse, ei sobi hiljem seada kahtluse alla mõnda lipitsemise vahele peidetud mõtet ega nii ka kõneleja vastu midagi öelda.

6. Oma ideede esitamine ülemuse mõttena («Nagu te, sm direktor, läinud aastal ühel nõupidamisel õigesti ütlesite...»).

7. Oma (töö-) kollektiivi esitamine ja kirjeldamine töökana, monoliitsena, arenevana, tarmukana... Seejärel ei sobi (kõlab dissonantsina) öelda, et seal kollektiivis on ka loodreid, praagitegijaid, luusureid, joodikuid, vargaid jms.

8. Kritiseeritakse end ise tühistes asjades, seejärel aga kirjutatakse kõik saavutused enda arvele.

9. Viidatakse kontrollijate ebaobjektiivsusele, ebakompetentsusele, pealiskaudsusele, süsteemitussele jms. (Sellisele olulisele asjalole ei pööratud mingit tähelepanu...)

10. Selle asemel et analüüsida kriitiliste märkuste sisu ning anda asjakohaseid seletusi,

asutakse kiitma ülemust tema printsiipiaalse seisukohavõtu, kauge- ja läbinägeliku pilgu, selge ning paindliku poliitika, asjaliku, kõiki innustava (enese)kriitika jm seesuguse eest.

11. Väidetakse, et kontrollijad, juhtijad jt ei osutanud konkreetset abi. Lisatakse, et puudusi teatakse isegi hästi.

12. Tõstetakse esile, et kontrollijad-korraldajad pole loonud tööks vajalikke tingimusi ning... peaksid seetõttu eeskätt ise end kontrollima ning tasemele viima või vähemalt vait olema.

13. Püütakse leida mingeid, kas või tühi-seid vastuolusid erinevate ülemuste nõudmistes, hinnangutes, kriteeriumides, printsiipides, dokumentides... («Näete, meil pole nendes küsimustes, isegi niisugustes pisiküsimustes üksmeelt, mida siis veel suurematest probleemidest rääkida!»)

14. Sihiteadlik ettepanekute, palvete ja nõudmistega esitamine kõrgemalseisvate organite esindajale, mida tuleb tegelikult tõlgendada kui viimaste tegematajätmisi.

15. Ülemustele-kontrollijatele kallaletungimine küll isiklikus, küll ühiskondlikus elus vajakajäämist, laokil asjade või siis suhtelise isvaaratuste või iseloomunõrkuse parast. Kui otsida, siis midagi ikka leidub!

16. Kõigi üllatuseks (ja rõõmuks) enda süüdi tunnistamine kõiges selles, milles tegelikult süüdi ollakse, ja ka selles, milles ei olla. See võtab süüdistaja kõigepealt tummaks, siis teeb relvituks või koguni härdalt kaastundlikuks. Lamajat ju ei lööda.

17. Lubadused, kohustused, kinnitused, et kõik saab siitpeale tehtud ning mitu korda paremini kui kunagi varem. Hodža Nasredin lubas eesli koti kulla eest 10 aasta jooksul kõnelema õpetada. Surmaaõhvardustest ehmunud sõpru lohutas Hodža, et ohtu pole mingisugust, sest 10 aasta pärast, kui peaks lubaduse täitmist kontrollitama, on kas eesel surnud, valitseja surnud või pole võib-olla teda enastki, aga kott kulda on juba käes.

MATI HINT

VAATEID KAKSKEELSUSELE ROOSADE PRILLIDETA II

4. KAKSKEELSUSE TAGAJÄRJED SUUREMALE KEELELE

Ajalugu pakub hoiatavaid näiteid suurte kultuurkeelte pidžiniseerumise ja kreoolistumise kohta ning viimaste kultuuriliste tagajärgede kohta, kui need keeled on levinud teiste rahvaste asualadele.

Rooma impeeriumi ladina keel levis vallutatud keldide ja germaanlaste aladele koos veteranleegionäridest kolonistide ja hiljem juba igasuguse rahvarämpsuga. Impeeriumi vallutatud maades Galliast Traakiani (Prantsusmaast Rumeeniani) hakati purssima vigast ladina keelt, mille allikateks olid Rooma madalamate kihtide kõnekeel ja kohalike põlisrahvaste keeled. Suur rahvasterändamine (IV — IX sajand) paiskas Euroopa rahvad veel enam segamini, segas nende keeled ja kultuurid. Tagantjärele on huvitav arutada, kuidas tekkis näiteks suur prantsuse keel, prantsuse kultuur ja see rahvas, kelle algatused on Euroopale enamasti olnud suureks õnnistuseks. Ent kui palju võttis see aega, enne kui keldide, roomlaste ja germaanlaste segust hakkas vormi võtma uus kultuurivõimeline keel? Alles IX sajandil hakkasid uute keelte kontuurid selginema ning alles XI sajandil hakati prantsuse ja provanssaali keeles looma kõrgetasemelist kirjandust ja kultuuri. Vahepeal on kultuurilise tühiku sajandid, kus ainult klassikalisele ladina keelele truuks jäänud kloostrid vaimuvalgust edasi kannavad.

Muidugi ei saa kultuuri allakäigus keelefaktorit absolutiseerida. Sotsiaalsed olud või ebaolud ning valitsevad dogmaatilised ideoloogiad on kaasvastutavad kultuurilise stagnatsiooni eest. Aga siiski näib olevat nii, et keel ei saa kõrgkultuuri kandjaks enne, kui tormilised segunemis- ja muutumisprotsessid temas lõpevad, enne kui ta saavutab teatud stabiilsuse ning kinnistub sellisena ühiskonna ning kultuuriloojate kihi teadvuses.

Tänapäeva maailmakeeltest on kõige rohkem olnud pidžinkeelte baasiks inglise keel — Hong Kongis, Singapuris, Uus-Guineas jm. Mõni pidžinglise variant on eksisteerinud juba sajandeid, aga kõrgkultuuri nendes keeltes pole. Nad funktsioneerivad väga asistes eluvaldkondades — äri ja töö, allilm ja madalad lõbustused on nende sfäär. Kõrgemates sfäärides peab aga ülivõimas inglise keelgi

oma ülemaailmse juhtpositsiooni eest lõivu maksma. On täheldatud inglise keele lamene-mist, põhjuseks hiigelmass lihvimata inglise keeles informatsiooni- ja teaduskirjandust, mille autorid ei kõnele inglise keelt emakeelena. Keeleteaduses nimetatakse abi- ja suhtluskeelena funktsioneerivat keelt *lingua franca*'ks ning *lingua franca*'l on paratamatu kalduvus lihtsustada, ka siis, kui ta on tõeliselt suur kultuurkeel.

Näib siis nii, et ka väga suured kultuuri-traditsioonid ei suuda keelt hoida lihtsustumise ja vaesumise eest, kui keele kasutajakond kasvab liiga heterogeenseks. Muide muutus ka saksa keel Eesti ja Läti alal mitte just kõige ühtlasemaks baltisaksa murdeks, mida pole hinnatud keeleliselt sama rikkaks kui teisi saksa murdeid. Väike ja allasurutud eesti keel avaldas siiski suurele ja kultuursele saksa keelele mõju, ning mitte rikastavat, vaid destabiliseerivat mõju.

Kas on alust arvata, et sotsialistlikus ühiskonnas sellised seaduspärasused ei kehti?

Uhkusega kõneldakse sellest, kuidas vene keel on iseenesest kujunenud suhtlemiskeeleks mitmerahvuselistes töökollektiivides, sõjaväeteenistuses, olmes, teaduses. Kas on aga uuritud ja täpselt kirjeldatud, mis see on, mis vormis funktsioneerib suur, väljendusrikas ja kultuurne vene keel ütleme mitmerahvuselises ehitusbrigaadis, kaubalaeval või sõjaväejaos? Sellisest küsimusest minnakse mööda, kuigi just see on tegelik elu ja tegelik keelekasutus. Mõnes paljurahvuselises kollektiivis võib külge harjuda selline vene keel, et seda ei saa kultuurseks enam teadliku õppimisega. Ka see kuulub rahvastevahelise suhtlemise keeleks olemise hinna sisse.

On fakt, et mittevene rahvusest põliselanikkonnaga piirkondades käibib vene keel rahvastevahelise suhtlemise vahendi rollis lihtsustatud ja tihti koguni labastatud varian-dina. Teisiti see ei saagi olla, sest tajuda stiil-nüansse mitteemakeeles on väga raske.

Aeg-ajalt juhitakse tähelepanu ka sellele, kuidas liiduvabariikides põlisrahva keel mõjustab vene keelt (Eestis nt *коффики, он в доме* jms). Võib-olla need niiked rikastavad vene keelt, lisavad kohalikku koloriiti kohalikele keelevariantidele. Aga seda ikkagi üksnes haritud ja kultuurse keelekasutuses. Üldises massilises poolkeelses suhtlemises

käibib vene keel nagu *lingua franca* või puudulikult õpitud *lingua franca*.

Tõenäoliselt tuleb suur vene keel sellest lihtsaksamputeerimisest enam-vähem tervena välja, selleks on keelel hiiglaslikud tagamaad ja kultuurikeskused. Aga päris mõjuta need kohalikud variandid ikkagi ei jää ning stabiilsena hoidmiseks tuleb ka vene keelel ja tema eest hea seisjatel jõudu ja energiat kulutada. Võõrad mõjud võivad ulatuda perifeeriast kaugemalegi. Näiteks intonatsioonimallide ebaloogilise kõikumise märke on juba ka Moskvas kõneldavas vene keeles. Muidugi, keel muutuks nagu ni, aga ülitihedad kontaktid teiste keeltega kiirendavad keele muutumist ja võivad keele süsteemi väiksemal või suuremal määral destabiliseerida.

5. KAKSKEELSUSE PSÜHHOLOOGILISED PINGED

Mõned kakskeelsuse pooldajad on esitanud koguni nii meelevaldseid väiteid, et ükskeelne kollektiiv mandub ja ei ole kultuurivõimeline, seevastu mitmerahvuseline kollektiiv saavat pidevalt ergastavaid kultuurilisi impulsse. Sellistes väidetes on kultuuriline isolatsioon võrdsustatud ükskeelsusega ja normaalsed aktiivsed kultuurisuhted mitmerahvuselise kollektiiviga. Väike nihutus mõistetes annab võimaluse demagoogilisteks ülekanneteks, millel tegelikkuses enam katet pole. Tõepoolest, kultuurilises isolatsioonis elav rahvas on määratud mahajäämusele, olgu ta kas või nii suur kui hiina rahvas. See ei tähenda veel, et mitmekeelne suhtlemine igapäises töises elus garanteerib keskmisest paremad resultaadid. Tõõviljakus on mitmerahvuselises kollektiivis kindlasti kõrgem siis, kui seda võrrelda mõne töö suhtes leige ükskeelse kollektiiviga. Muidu aga on keelelise väljenduse pärsitus, võimetus töökaaslasele või suhtluspartnerile ennast täpselt ja õigete nüanssidega väljendada paratamatult lisapingete allikas. Ja siin on kindel seaduspära — mida lihtsam on töö (kraavikaevamine), seda vähem häirib suhtlemise ebatäpsus, mida keerulisem ja tänapäisem on töö (nt suhtlemine juhtimissüsteemis, jurisprudentsis, miilitsa töö, arstide töö), seda häirivam on väljenduse ebatäpsus. Kujutleme keeleoskamatu kirurgi, psühholoogi, psühhiaatri suhtlemist samuti keeleoskamatu patsiendi või oma assistendiga (meil igapäevane situatsioon). Kes sellest võidab, mis laadi on see võit ja mis on hind?

Pingeid lisab temperamentitüübi ja käitumise erinevus. Mis venelasele on lihtsalt elavus, see võib eestlasele näida agressiivse lärmakusena, mis eestlasele normaalne tagasihoidus, seda võib venelane pidada tõrjuvu-

seks. Eestlane võtab söömisel mütsi maha ja teda solvab, kui venelane seda ei tee, venelane ei saa arugi, milles küsimus. Venelane usaldab uuele tuttavale juba teisel-kolmandal kohtumisel eraeluseiku, eestlase meelest on see enamasti sündsusetu. Erinevad on töö- ja täpsusharjumused. Loota, et mitmerahvuselises kollektiivis kiiresti kujuneb ühtne ja algkomponentidest väärtuslikum psüühiline laad, on vist naiivne.

Mitmerahvuseliste kollektiivide psühholoogilised pinged on nii keerulised, et vajavad tingimata asjatundlikku süvavalgustust juba nende pingete terapeutikaks ja profülaktikaks.

Kõige normaalsem oleks kakskeelsus segaabelust sündinud laste puhul, kuid tegelikkuses pole segaabelude lapsed tihtipeale kakskeelsed — kas mitte ka seepärast, et kakskeelsus on siiski raske psüühiline ülesanne?

Segaabeludest sündinud lapsed saavad meil valida rahvust ema või isa järgi või siis tunnistada end perekonna keele põhjal venelaseks ka siis, kui kumbki vanematest pole venelane. See on valiku demokraatia tegelikkuses. Ent päris tegelikkuses pole see valik küllalt sageli nii lihtne ja probleemideta. Meil on segaabelusid mõnigi kord esitatud kui mingit kõrgemat tüüpi, rahvuslikust piiratu- sest üle olevat perekonnavarianti. Kuid miks siis meie niigi maailma tippu pürgivas lahtumuses segaabelud purunevad keskmisest veelgi sagedamini? Abielu purunemine toob endaga kaasa pikaajalisi komplekse kõigile asjaosalistele, muidugi ka lastele. Segaabelu purunemisel võivad nendele pingetele lisanduda rahvuslikud eel- ja järelarvamused, lastele võib aga valiku tegemine jätta eluaegsed rahvussuhete kompleksid, reetmise ja reedetuse tunde. Mustersegaabelude näited (neid on kindlasti palju) ei muuda statistikat ega leevenda nende probleeme, kellel ei lähe nii hästi, kui naiivteooria ette näeb.

On tähele pandud ka laste keelelise arenemise seost vanemate ühiskondliku positsiooniga: ühiskondlik eliit ja haritlased tulevad nendest probleemidest kergemini välja, sest nad on lapse raskustest teadlikumad ja neil on vahendeid nende raskuste ületamiseks (kodus õpetamine, rohkem tähelepanu lapsele, vaimsem ümbrus). Kakskeelsus on lapsele kerge või talutav siis, kui see tuleb n-õ iseenesest, ilma organiseeritud sunnita, mänguliselt, kui laps võtab vastu nii palju, kui talle parajasti sisse mahub. Kahele keelele orienteeritud lasteaedades loomulikult sellega arvestada ei saa.

Valutu, idüllilise ja probleemideta ühtesulamise teooriaid on olnud juba mitu ja mõnda on ilukirjanduseski jõutud illustreerida. Tege-

likkuses võib kiire keele- ja kultuurivahetuse tagajärjeks olla kultuuritus, mille ületamiseks kulub parimal juhul mitu põlvkonda.

Paratamatult tuleb arvestada ka ajaloolisest kogemusest tulenevate psühholoogiliste pingetega. Eesti kultuuris on veel väga elav mälestus saja aasta tagusest tsaristlikust venetamiskampaaniast kogu selle jöhrkuses. Vähihingi ebadelikaatsus keelekõsimumstes, rääkimata juba eesti keele kultuurivõime küsitavaks seadmisest, muudab need mälestused akuutseks. See vist ei ole kakskeelsusega ülepingtonutajate eesmärk.

6. JÄRELDUSED

Terminoloogiliselt rääkides on Eestis tänapäeval kaks keeleühiskonda — eesti- ja venekeelne. Sellist olukorda nimetatakse diglossiaiks. Kahte keeleühiskonda ühendab töö (ning muidugi ühine suur ja kauge eesmärk — kommunism). Mis üle selle või enne seda, siis vähemalt praegu elavad need keeleühiskonnad oma elu lahus, kuigi ajalehefotodel on enamasti ikka kaks rahvust kõrvuti. Ajalehepilt ei likvideeri kultuurilist erinevust, ei muuda tõsiasja, et Eestis elava venekeelse elanikkonna hulgas on väga vähe eesti kultuurist huvitunuid. Kasvab peale immigrantide teine umbkeelne põlvkond, kellele maa, kus nad elavad, on ainult rida raskesti hääldatavaid kohanimisid, sinne kultuurielu aga suures osas võõras. Mida muudaks sellises olukorras eestlaste massiline kakskeelsus? See võib anda ettekäände minna tõises elus üle vene keelele. Ent mida seegi muudaks kultuursituatsioonis? Või näeb teooria ette rahvuskultuuri nivelleerimist ja rahvuskeelsest kultuurielust loobumist? On ju kakskeelsuse üheks eesmärgiks ühiskonna suurem integratsioon vene keelele kõigi nõukogude mittevene rahvaste teise emakeele staatuse andmise abil.

Niisuguse ühepoolse lähenemise prognoos ei ole lohutav. Veelgi vähendab roosade kujutluste usutavust Eestis põhirahvuse ja venekeelse rahvusrühma keele ja kultuuri suur erinevus. Teadus ütleb, et mida suurem on kahe rühma keele- ja kultuurierinevus, seda suurem on ka poolkeelsuse ja poolkultuursuse oht. Integreerivate protsesside tulemuseks pole mitte üks ühtne rikastunud kultuur, vaid redutseerunud kultuur, mille rubiidis olevad inimesed ei tunne ennast kodus kummaski (või üheski) kultuurimiljööös.

Teine, vähem radikaalne ja valutum tee kahe keeleliselt ja kultuuriliselt erineva ühiskonna suuremaks integreerimiseks on kultuu-

riiline motivatsioon — vastastikuse kultuurihuvi stimuleerimine üksemakeelsuse säilimise tingimustes.

Tänapäeva psühholingvistika ja pedagoogika rõhutab emakeelse hariduse tähtsust (selle kohta on ka UNESCO korduvalt seisukoha võtnud). Ega siis asjata peeta ka näiteks nõukogude autonoomsetes vabariikides vajalikuks vähemalt maaraajoonide lastele anda algharidus emakeeles.

Missuguste suuniste valguses nähakse koolikeele küsimust lähitulevikus? Uus üldhariduskooli põhikirja projekt ei jäta erilist lootust liiduvabariikide ja vene keele tõelisele võrdõiguslikkusele (vt nt «Nõukogude Õpetaja» nr 8, 21. märts 1987, lk 4). See bürookraatliku mõttelaadi musternäide ei näe isegi paberil ette liiduvabariikide keelte tõsist õpetamist vene õppekeelega koolides ning seega pole tähtsaks peetud ka liiduvabariikide venekeelse elanikkonna osasaamist rahvuskeelsest kultuurielust.

Küllalt selget keelt räägib hiljuti avaldatud «Eesti NSV haridusseadus» («Eesti Raamat», Tallinn, 1987). Selle brošüüri 72 leheküljel ja 79 paragrahvis vilksatab õppekeele küsimus neli korda (§§ 3, 4, 24, 25). Hariduse juhtimise üldsätetega tagatakse «võimalus õppida koolis emakeeles» (§ 3) ja «õppekeele valimise vabadus: õpetamine emakeeles või muus NSV Liidu rahva keeles» (§ 4). Spetsiaalselt õppekeelele on seaduses pühendatud üldist keskharidust ja kutseharidust sätestavas osas § 24 «Õppekeel»:

«Üldhariduskooli õpilastel on võimalus õppida emakeeles või NSV Liidu teise rahva keeles. Vanematel või neid asendavatel isikutel on õigus valida oma soovi järgi vastava õppekeelega kool. Peale selle keele, milles õppetöö toimub, võivad õpilased soovi korral õppida NSV Liidu teise rahva keelt.

Õppeasutustes, kus õppetöö toimub eesti keeles, luuakse rõõbiti emakeelele vene keele õppimiseks, mille nõukogude inimesed on vabatahtlikult võtnud rahvuste vahelise suhtlemise vahendiks, vajalikud tingimused, mis tagavad nende keelte vaba valdamise ja üldharidusliku ettevalmistuse ühtse taseme, arvestades Eesti NSV elanike rahvuslikke iseärasusi.

Maailma rahvaste kultuuri ulatuslikuks tutvustamiseks ja kutsealaste teadmiste süvendamiseks võimaluste laiendamiseks õpetatakse õppeasutustes ka võõrkeeli.»

Niisil on Eesti NSV haridusseaduses eesti keel õppekeeleks asetatud erijuhu tasandile, eesti keele õpetamist kogu haridussüsteemis aga ei peeta obligatoorseks.

Üldhariduskooli õppekeele paragrahv on

ka ainus koht, kus sõnauhend *eesti keel* selles seaduses esineb, kõrgkooliõpetust sätestavas osas on õppekeele küsimusest üldse mööda mindud. Väärib ka märkimist, et Eesti NSV haridusseadus on üllitatud eriti saamatus, kohati vigases eesti keeles (erandiks ei ole ka õppekeele paragrahv).

Eesti NSV konstitutsioonist Eesti NSV haridusseaduseni on eesti keele osa Eesti NSV ühiskondlikus elus formuleeritud ebamääraselt, möödaminnes, nagu vastu tahtmist.

Keel ei ole üksnes ühiskondliku suhtlemise ja töö organiseerimise vahend. Ning inimesed ei ela üksnes töövõtude saavutamiseks, vaid elu mõtteks on ka isiksuse väljaarendamine ning kultuuri säilitamine, loomine ja tarbimine, ühe sõnaga kultuurne elu. Meil on aga kakskeelsuse utilitariseerimine jõudnud selleni, et eesti keele korralikku õpetamist eesti koolis on mõnes ametlikus sõnavõtus põhjendatud ainult vene keele õpetamist soodustava tingimusena ja ideoloogilise kasvatusena vahendina. Mis niisuguses vaatenurgas jääb järele eesti keele ja kultuuri väarikusest või ka tõelisest internatsionalismist?

Inimene on inimene eelkõige tänu oma keelele ja kultuurile. Meil on mõnikord juba harjumuseks saanud vaadata mööda sellest, et keel ja kultuur on alati mingi konkreetne keel ja kultuur, et nõukogude kultuur koosneb paljudest erinevatest rahvuskultuuridest, nõukogude keelt aga pole olemas, ligi pool Nõukogude Liidu elanikkonnast mõtleb mittevene keeles. Ametlikes suhtumistes on rahvuslikud, kultuurilised ja keelelised erinevused nagu midagi häbenetavat, mis tuuakse isegi rahvaloenduste statistilistes ülevaadetes viimases järjekorras. Sedaviisi vist tekibki pind kujutelmadeks, et nii ebaolulisi nähtusi ei ole vaja kaevanduste, sadamate või kosmodroomide rajamisel arvesse võtta. Üks positiivne emotsioon ja psüühilise tasakaalu allikas — rahvustunne ja kodukohauhkus — on ametlikes suhtumistes degradeeritud negatiivseks või tähtsusetuks. Kui siis juurteta segarahvastikuga ränd- või püsilaagrites kultuurikiht õhukeseks kulub, leitakse nagu varnast naivseid seletusi koos roosilise kultuurse lähituleviku piltidega. Ent tegelikkus on karm, ebarealistlikud ja ebateaduslikud prognoosid ei täitu.

Mis tähendus saab sellises situatsioonis olla kultuurihüvede proportsionaalse jaotamise teesil? Inimesed on siia tulnud või nad on siia meelitatud paremate elutingimuste motiivil, nende enamuse jaoks on hõlpsasti saadavad materiaalsed väärtused kõrgemal kui vaimne pingutamine. See teeb ka teise keele, kohaliku kultuurielu põhikeele õppimise motivatsiooni nõrgaks. Mis aga juhtuks kultuuriga, kui proportsionaalsuse teesile vas-

tavalt pool Tallinna kultuurielust jätta immigrandide hooleks?

Muide ilmub ka Eesti NSVs kirjutisi, kus tunnistatakse migratsiooni olmelisi stiimuleid ja migrantide madalat kvalifikatsiooni, kuid hinnatakse migratsiooni ikkagi positiivselt, toetudes aprioorsele teesile, mille kohaselt kõik kakskeelsust ja mitmerahvuseliste kollektiivide teket soodustav on juba eseneest hea ja positiivne (nt H. Taliga ja N. Karotom kogumikus «Trudõ po istorii Kommunističeskoj Partii Estonii» XI, Tallinn, 1985). Kultuuri ja kultuurse elu küsimust ei lastagi nendes kirjutistes kerkida, keeleoskuseks aga peetakse elementaarse tööalase suhtlemise võimet. Niisuguses vaatenurgas on rahvuste mehaaniline segamine ülendatud omaette eesmärgiks, selle tagajärgi tegelikult ei uuritagi.

Alustada tuleks just kakskeelsuse kultuuriliste ja psühholoogiliste tagajärgede uurimisest, sest keel ja kultuur on lahutamatud. Täielik kakskeelsus tähendab täielikku kahes kultuuris elamist. Mil määral see tervetele rahvastele kestmavalt üldse võimalik, on enam kui problemaatiline, sest see tähendab isiksuse mitme olulise tunnuse ebamäärasustumist või siis n-õ kahekordseid tunnuseid. Viimane võimalus on seni arvesse tulnud üksnes tipparitlaste puhul.

Kakskeelsuse vastaspooluseks on poolkeelsus ja poolkultuurisus—kultuuritus. Need vastandid on omavahel seotud tihedamalt, kui meil tahetakse näha. Vähemalt tuleb see oht võtta teadmiseks ja olla valmis madala keelelise intelligentsiga noorte massiliseks rakendamiseks ühiskonnas.

Mitmel maal, kus on teiskeelsete laste koolitamine probleeme, soovitatakse saavutada enne emakeeles täielik väljendusvabadus ja alles siis alustada intensiivset teise keele õpetamist (nt Rootsi, Kanada). Sobivaimaks teise keele õpetamise algusajaks peetakse 2. või 3. klassi, sest forsseerimine on andnud halbu tagajärgi.

Siin esitatud seisukohad on enam-vähem täielikus vastuolus sellega, kuidas kakskeelsust ja kakskeelsuse saavutamist meil on käsitletud. Aga käsitletud on neid probleeme nii teaduse kui ka laste seisukohalt mõnikord kergekäeliselt, argumentideks vastuvaidlemist mitesallivad päevapoliitilised suunised. Võib-olla tuleb mõnele ka üllatusena, et kõik ei olegi nii lihtne, et inimlaps polegi mutriku, mida saab keerata nii- või teisipidi. Võib-olla on eespool öeldud koguni raske uskuda, saab ju kakskeelsuse ja kakskeelsete perekondade kohta tuua palju positiivseid näiteid nii valitud kirjandusest kui ka elust endast. See kõik on tõsi, aga sel puhul võib öelda nii: 1) asi on tegelikult veel keerulisem (ja kui selgub,

et polegi, ka siis on õigem enne uurida ja siis hakata tegutsema, mitte vastupidi, nagu meil peaaegu alati); 2) positiivsed üksiknäited ei ole üldistuste tasandil, ei ole statistiliselt usaldusväärsed ja ei hõlma sotsiaalset läbilõiget; positiivsed üksiknäited võetakse enamasti hästi kindlustatud juhtivtöötajate või siis haritlaste perekondadest, praegu aga on küsimuses totaalne kakskeelsus; 3) meil on haiglane kalduvus ülehinnata oma võimeid (see joon on muide omane ka lastevanematele oma laste keeleliste võimete hindamisel, ja seegi on teaduslik fakt, millele saab anda täpsed numbrilised väljendused).

On hulk põhjusi, miks meil kakskeelsusse suhtumine ei ole piisavalt soliidne. Peale rahvusküsimuse olemasolu häbenemise on nende põhjuste hulgas ka nõukogude sotsioloogia mahajäämus. Mäletatavasti kuulus ka sotsioloogia pikka aega kodanlike ebateaduste hulka. Sellest seisust saada tegelikult teaduseks on sotsioloogial olnud palju raskem kui teistel kunagistel «kodanlikel ebateadustel» (geneetika, küberneetika, keeleteaduslik strukturalism). Seetõttu me ei teagi, kuidas inimesed suhtuvad näiteks keeleküsimusse. Inimeste tegelike hoiakute pähe on nii pikka aega esitatud loosungeid ja hüüdlauseid, et inimesed ei tee enam isegi vahet oma tõeliste hoiakute (mida ta arvab) ja hüüdlause vahel (mida ta vastab küsitluse puhul). See käib ka oma võimete ja oskuste hindamise kohta (rahva-

loendusel küsitav hinnang vene keele oskuse kohta).

Teadus ei ole kõikvõimas, aga ta on siiski parem kui entusiastlik vähese teadmisega tegutsemine. Tänapäeval on teadus mõnikord skeptilisem, kui entusiastlikud tegutsejad ja tuleviku planeerijad ootaksid. Ka kakskeelsuse puhul on nii. Kuid teaduse ülesanne ei olegi päevapoliitiliste kampaaniate varustamine optimistlike prognoosidega. Teaduse ülesannete hulka kuulub ka hoiatamine.

Toimetusest: Eelnises «Vikerkaare» numbris alustatud ja siin lõpetatava käsitluse puhul tahame rõhutada, et tegemist on seni paljuski ühekülselt vaagustatua probleemide audiatu et altera pars- lähenemisega, mis mõnel lugeja võib ehmata panna. Meil on kindel kavatsus jätkata juba lähemates numbrites selle probleemiringi ausat ja avameelset arutamist. Selleks lausa kohustab meid NLKP Keskkomitee sekretäri Aleksander Jakovlevi artiklis «Nõukogude ühiskonna kvalitatiivselt uue seisundi saavutamine ja ühiskonnateadused» väljendatud oluline tõdemus:

«Eemaldumine tegeukusest ilmneb ka rahvussuhete uurimises. Just selles sfääris, rohkem kui kusagil mujal, on kuhjunud palju vananenud, dogmaatilisi, tegeukusele ebaadekvaatseid hinnanguid.» («Kommunist», 1987, nr 8, lk 20)

TÖNN SARV

OMA KULU JA KIRJADEGA

Laissez faire!

Kakskümmend aastat tagasi ilmus Tallinna Noorte Autorite Koondise omakirjastuslik almanahh «Hees», millest sai alguse üks isepärasemaid nähtusi meie kirjanduselus. Kakskümmend aastat on küllalt pikk aeg, et võimaldada kokkuvõtete tegemist ning hinnangute andmist juba küllaldase objektiivsusega.

1967. a ilmunud esimene «Hees» polnud muidugi päris esimene omakirjastuslik väljaanne, kuid just temast saab alguse taolise kirjanduse laiem ja mõjukam levik. Tema eellugu ulatub aga veidi varasemasse aega.

1959. a kevadsuvel hakkab Paide rajooni Koigi 7-klassilises koolis ilmuma käsikirjaline ajakiri. Selle toimetajaks on sama kooli õpilane Andres Jaaksoo. Ajakiri jätkab ilmumist Paide Keskkoolis nime all «Looming», hiljem «Noorte Looming». Autoritena esineb seal kooliõpilasi mitmelt poolt üle Eesti, teiste seas näiteks Viivi Luik, Ingvar Luhaäär, Leelo Tungal jt, kunstiliseks kujundajaks on Jaan Tammsaar. Kujuneb omavaheline tihedam läbikäimine, üheskoos korraldatakse suve- ja talilaagreid, nääripidusid jms. Juhendavad seda tegevust Silvi ja Heino Väli ning Anton Vaarandi. 1965. a, kui «Noorte Loomingu» toimetus asub juba Tartus, ilmub selle 49. number. Senine toimetaja Andres Jaaksoo läheb sõjaväkke ning ajakirja ilmumine jääb poolteiseks aastaks seisma. 1967. a kevadtalvel ilmub Imme Viidalepa algatusel «Noorte Loomingu» 50/51. number Tallinna NAKi väljaandena. Samas numbris teatatakse «Noorte Loomingu» ümbernimetamisest uue, lõõvama nimega: «HEES» («Hullemini Enam Ei Saa»).

Esimene «HEES» saab pöördepunktiks almanahhikirjanduses. Tema ilmumine langeb kokku üldise elavnemisega paljudel aladel. Luuletamine on muutunud moeasjaks, seltskondlikus suhtlemises kohati lausa kohustuslikuks. «Hees» ei jää enam kitsa tutvusringkonna omateada, tema mõju ja levik ulatub märksa kaugemale.

Juba 1968. a ilmuvad Tallinnas «Hees» II, III ja IV ning Tartus «Marm» ja «Kolme Mehe Laulud». 1969. a ilmuvad Tallinnas «Magasin», Tartus «Õitsev Tuul» ja «Kurekell». Siit alates jääbki Tartu almanahhikirjanduse keskuseks. Ning siit alates pole taolised almanahhid enam NAKi välja-

anded, vaid juba täiesti iseseisvad, tegijate endi «häälekandjad». Almanahhide välisilme on hoolikalt viimistletud, graafilise kaanekujunduse ja vahelehtedega. Need esimesed almanahhid sisaldavad peamiselt originaaluulet, aga ka lühiproosat, artikleid, tõlkeid jm. Kõiki autoreid-tegijaid muidugi loetleda ei jõua, kuid mõningaid siiski. «Heesides» ja «Magasini» esinevad näiteks Jüri Üdi, Toomas Vint, Leelo Tungal, Jaak Jõerüüt, Joel Sang, Peeter Tulviste, Rein Saluri, Sirje Kiin, Raul Meel, Enn Karu, Jaan Tooming, Andres Ehin, Vaino Vahing, Henn-Kaarel Hellat, Mati Unt, Johnny B. Isotamm, Paul-Eerik Rummo jpt. «Heeside» kujundajaiks on Tõnis Vint, Illimar Paul, Toomas Vint, Marje Üksine, Naima Neidre. Toimetajate hulgas on Toivo Tasa, Imme Viidalepp, Heino Väli, Jaak Jõerüüt jt. Tartu almanahhides («Marm», «Kolme Mehe Laulud», «Õitsev Tuul», «Kurekell») esinevad Johnny B. Isotamm, Juhan Tomingas, Peeter Ilus, Svetlan Semenenko, Jüri Üdi, Kalle I. Eller, Leelo Tungal, Ave Alavainu, Krista Kajar, Ain Kaalep, Paul-Eerik Rummo, Jaak Jõerüüt, Toomas Vint, Peep Ilmet jt. Kujundajaina osalevad Kaljo Põllu, Vello Tamm, Enn Tegova, Endel Soonsein; toimetajaina Jaan Unt, Jüri Adams, Olev Remsujev jt.

Omakirjastuslikud almanahhid tekitavad uue nähtusena terve rea probleeme. Polnud võimalik näiteks öelda, kuuluvad nad «lubatud» või «keelatud» nähtuste hulka, kujutavad nad endast ilmunud kirjandust» või jäävad «käsikirjadeks» jne. Trükiõnõnas käsitletakse neid paaril korral: 1967. a «Nooruses» nr 11 tutvustab Poor Yorick (=Paul-Eerik Rummo) esimest «Heesi»; 1970. a «Loomingus» nr 6 vaatleb tolleks ajaks ilmunud omakirjastuslikke almanahhe Uno Laht. Siiski jäävad paljud küsimused («lubatus», «koht kirjanduspildis») lahtiseks.

70ndate aastate alguses jätkub almanahhide ilmumine, kuid juba raugeva hooga. 1970. a ilmub «Meie», sisaldades luuletusi kolmelt autorilt: Leelo Tungal, Eda Kai ja Toomas Lepp. See jääb ilmselt tolle aja kõige luksulikumalt kujundatud almanahhiks — luuletused on trükitud otse linooltõmmistele (ilustused on Enn Tegovalt ja Peeter Urblat). Ilmub «Kamikadze», koostajaks

Jaanus Paal, sisaldades Peep Ilmeti, Kalle I. Elleri jt luuletusi, ning esimene koondalmanahh nimega «Marm», sisaldades valiku Tartus ilmunud almanahhidest.

1971. a ei ilmu ühtegi almanahhi, kui mitte arvestada mitmeid väiksema levikuga ühe- autori- kogusid. Küll aga jõuavad mitmed seni almanahhikirjanduses esinenud autorid ametlikku trüki: ilmub nelja mehe kogu «Närvitrükk» (Jüri Üdi, Johnny B. Isotamm, Joel Sang ja Toomas Liiv) ning Jüri Üdi esikkogu «Detsember».

1972. a ilmub «Õitsev Tuul», koostajaks Jaanus Paal, põhiautoreiks Peep Ilmet ja Kalle I. Eller; «Vigilia» — esimene üksnes artikleid (lühiesseid) sisaldav almanahh, autoreiks Andres Langemets, Tõnn Sarv, Kalle I. Eller, Ain Kaalep, Peep Ilmet jt ning «Karjamaa» Matti Miliuse koostatuna. Sel aastal saab laia leviku osaliseks Paul-Eerik Rummo luulekogu «Saatja aadress ja teisi luuletusi», mis täielikul kujul on seni jäänudki ametlikust trükist ilmutamata. «Eesti Raamatu» väljaandel ilmub Johnny B. Isotamme ainus iseseisev luulekogu «Tekstiraamat». Ajalehes «Põllumajanduse Akadeemia» ilmub Kalle I. Elleri esse «Maarahvast», millele järgneb ulatuslik mõttevahetus (osalevad Jaan Kaplinski, Ain Kaalep, Jaan Unt, Igor Tõnurist, Villem Altoa jt). Mõttevahetuse järelkajad ulatuvad almanahhidesse: «Karjamaas» ilmub Jaan Undi vastus «Diletandi» pseudonüümi all esinenud väitlejale. Esse «Maarahvast» jääbki K. I. Elleri ainsaks ametlikus trükis ilmunud kirjutiseks.

1973. a ilmub «Vigilia II», sisaldades «Enamtuntud väikeväljaannete bibliograafia 1967—1972» ning artikleid Johnny B. Isotammelt, Paul-Eerik Rumholt, Peep Ilmetilt, Kalle I. Ellerilt jt. Samast aastast pärineb veel kolme autori kogumik «Takt», sisaldades Ene Kaseoru, Ann Musta ja Eha Lättemäe luulet. See on esimene kseropaljunduse abil tehtud kogu ning ainus väljaanne, kus kogu materjal on esitatud autograafilisena. TRÜ üliõpilasel Mihkel Mutil valmib kursusetöö «Noorte käsikirjalised almanahhid 1962—1972».

Ja siis algab mitme aasta pikkune mõõna- aeg, kus ei ilmu praktiliselt midagi. Kogu see n-ö esimese laine almanahhikirjandus on kantud suurel määral üldisest luulevaimustusest, mille eellukku kuulub kahtlemata 50—60ndate vahetusel toimunud nn luuleuuen- dus — vabavärsi ja assotsiatiivse luule ulatus- likum kasutamine (A. Kaalep, J. Kross, E. Niit) ning nn kassetipõlvkond — 1962... 1967 ilmunud ja kartongist «kassetidesse» paigutatud luulevihikute autorid (Paul-Eerik Rummo, Viivi Luik, Jaan Kaplinski jpt). Omakirjastuslikud almanahhid on selle loogi-

line jätk. Kuid mitte üksnes ametliku kirjas- tuspoliitika kitsad raamid ei sundinud ise kirjastamisele. Suurel määral mängis kaasa ka trots tõepoolest midagi «ise» ära teha, mõnes mõttes lausa vastu asetuda suurele ja ametli- kule kirjandusele:

minu laulud pole

trykkimiseks

kassetide kirevaselgses hermafrodiitsuses
ega kirjandusajakirjade

vanaksläinud kahjutus impotentsuses

minu laulud on

värske seeme

otsene vahetu kopulatsioon

mind ihkavasse indlevasse ryppe

(Johnny B. Isotamm. e 12. «Marm»)

Luuletaja ideaalkujuks pole pärjatud- austatud korüfee, vaid tunnustamata geenius:

yks tõeline poeet sureb maanteekraavi
õllesaalist tulles ja minnes litside poole

kärvab ta kylmast viinast või

sajast haigusest mis ta

kõhna ja räpast keha ryystasid

ni ta vedeleb seal

baviisakas poosis

/.../

tema kõrval tahmunud lumel

poolik pudel seatapjat

ning kõrtsis pakkimispaberile kritseldatud

geniaalsed luuletused

mida enne ta surma

keegi ei julgenud trykkida

ni sureb tõeline poeet

ja ta viinaseks mõttes on kahetsus

et ta enam ei saa lyya lõhki päid

kõigil nekroloogikirjutajatel

hauakõnepidajatel

ja muul sarnasel kirjanduspoliitilisel rämpsul

(Johnny B. Isotamm. j 9. «Marm»)

Pole muidugi kahtlust, et see omakirjas- tuslik almanahhiluule jääb mitmeski mõttes

alla samal ajal ametlikus trükis ilmuvatele

väga tugevatele luulekogudele (Jaan Kaplinski

ki «Tolmust ja värvidest», Paul-Eerik Rum-

mo «Luulet 1962—1967», Artur Alliksaare

«Olematus võiks ju ka olemata olla», Hando

Runneli «Avalikud laulud» jt), olles paiguti

lialivalgavam, jäljendavam. Ometi annab ta

terve rea vägagi omapäraseid poete, kelle

loometee algus on selle almanahhikirjandu-

sega lahutamatu seotud: Jüri Üdi, Johnny

B. Isotamm, Kalle I. Eller, Ave Alavainu,

Leelo Tungal, Peep Ilmet ja paljud teised.

Aastad 1974—1977 on üldise mõõna aas-

tad. Üks laine on maha käinud, üldisemad

huvid vaibunud, aktiivsem seltskondlik elu

soikunud. Alles 1977. a lõpul hakkab ilmet

võtma uus tõus. Seekord pole see enam kan-

tud mingist üldisest vaimustusest nagu 60ndail

aastail. Enam ei saa rääkida kindlatest rüh-

mitustest, üksmeelsetest seltskondadest, sel-

getest sihti. Est ja põhimõtetest. Kui «esimese laine» rühul on tegemist teatava naiivsuse ja idealismiga; peamisteks väärtusteks on siirus, ausus, vahetus; seltsielu on rangelt hierarhiseerunud, domineerib kambavaim ja ise teha tahtmine — siis «teise laine» ajal peab nentima suhtelise't kaootilisemat ja hõredamat seltsielu. Peamiseks ajendiks näib saavat mitte niivõrd «ise» kui võrd pigem midagi millegi «kiuste» teha tahtmine. Ehkki põhimõtted on hägustunud, alustatakse just sel ajal paljusid almanahhe mingi manifesti või üleskutsega, mõne rühmituse väljakuulutamisega jne. Enamasti jäävad need täiesti fiktiivseks või kustuvad õige pea õletulena. Võrreldes «esimese laine» käib alla ka almanahhide välisilme. Graafilisi kujunduselemente enam peaaegu ei kasutata, domineerima hakkab harilik kantsleipaperi formaat. Omakirjastusliku almanahhi kui väljande mõiste ise muutub kohati üsna ebamääraseks.

Taas pannakse esimene almanahh kokku Tallinnas. Selleks saab 1977. a detsembris ilmuv «Avangardi lõpp». Autorite hulgas on sellised nimed nagu Andrus Rõuk, Lauri Vahtre, Leopold Propeller, Mart Helme, Urmas Mikk, Ott Arder, Aivar Rumvolt, Siim Annus, Jüri Üdi, Vladislav Koržets jt. Kõik järgmised väljaanded ilmuvad aga juba Tartus.

1978. a saab uue laine haripunktiks. Sellest aastast pärineb ka esimene katse neid seltskondlike suhtlemisvormide muutusi (laineid) kuidagi süstematiseerida (Linnar Priimäe ja Ants Juske essee «Tartu sügis»). Sama aasta 18. oktoobril esitab Hando Runnel Tapa keelepäeval ettekande «Kellele kuulub keel?», mis ilmub järgmise aasta kevad-talvel almanahhis «Tõlet III».

Iseseisvatest almanahhidest ilmub 1978. a «Salong», autoriteks Kajar Pruul, Raimu Hanson, Doris Kareva, Jaan Undusk, Imre Siil, Linnar Priimägi, Peeter Künstler ja Eve Kivipõld. Kaanekujundus on Indrek Hirvelt. Ilmub kaks numbrit «Vigiliat» (IV ja V), sisaldades lühiaartikleid pseudonüümide all, ning kaks numbrit «Tõletit» (I ja II), kus esinevad Ilmar Trull, Eve Kivipõld, Ott Arder, Peeter Ilus, Katrin Kiik, Urmas Urb, Hubert Jakobs, Vello Raagmets, Andres Sats, Andrus Loos, Leopold Propeller, Avo Üprus, Arvo Pesti, Jaanus Tamm, Urmas Mikk, Tarmo Teder, Ervin Ünapuu jt. «Tõleti» Raamatukogu» kaks numbrit sisaldavad Kalju Lepiku, Bernard Kangro, Arved Viirlaiu ja Arno Vihalemma luulekogusid.

Ning lõpuks, 14. oktoobrist 1978 kuni 6. jaanuarini 1979 ilmub seitse numbrit ajalehte nimega «Poolpäevaleht». Ajaleht ilmub mitmevärvilises masinakirjas 6leheküljelise-

na, sisaldades ilukirjandust, luulet, kriitikat, esseistikat, päevakajalist materjali jpm.

1979. a ilmub «Tõlet III» Ervin Ünapuu ilustustega, autorite hulgas Johnny B. Isotamm, Avo Üprus, Aleksander Rand, Eda Vahur, Hubert Jakobs, Ants Juske, Kai-Mai Olbri, Hando Runnel jt juba tuttavad nimed. Samast aastast pärineb veel Matti Miliuse koostatud almanahh «Sõna», mis sisaldab kultuurilis-filosoofilisi artikleid mitmetelt aladelt.

Ajalootudengite organiseeritud kodulinna korrastamise ühing «Kodulinn», hiljem «Noor-Tartu», hakkab välja andma oma häälekandjat «Urbspaterna». 1979. a detsembrist kuni 1980. a aprillini pannakse kokku kolm 2leheküljelist numbrit maketina, seejärel hakkab «Urbspaterna» ilmuma 7- kuni 20-leheküljelise laualehena (oktoobrist 1980 kuni detsembrini 1982 kuus numbrit). See väljaanne sisaldab peamiselt artikleid, retensioone ja luuletusi. Autoritena esinevad Lauri Vahtre, Pille Luisk, Harry Liivrand, Heiki Valk, Mart Laar, Oliver Peedok, Enriko Talvistu, Hando Runnel jt.

1981. a kevadel «Noor-Tartu» keldris toimunud kirjandusõhtute jmt materjalist kokkupandud almanahh «Urikirj» sisaldab luulet, proosat, tõlkeid jm sellistelt autoritelt nagu Tarmo Teder, Matti Milius, Hardi Volmer, Jaanus Tamm, Lauri Vahtre, Boriss Saabas, Andres Sats, Jaan Paavle, Villu Kangur, Indrek Hirv, Aleksander Müller, Peeter Volkonski, Arvo Pesti jt. Enam-vähem sama joont jätkab 1982. a almanahh «Vankuvad sillad».

Omakirjastuslikke almanahhe on ilmunud ja jääb ilmuma veel teisi, kuid kuna kõiki nagunii nimetada-teada ei jõua, siis võiks siinkohal vähemalt esialgu tinglikult punkti panna.

Muidugi tahaks kuidagi seloomustada ka seda «teist lainet», st omakirjastuslikku luulet aastaist 1978—1982. Ka selles leidub mitmeid manifestatsioone, enesehinnanguid, autoportreid jmt, mida võiks tsiteerida justkui põhimõttena või ideaalina:

Pai sõber kauniskeel sa ära ole liiga pirts kui iga suleharu vahelt välja loksuv virts vaid aita Eesti taidu Munamäeksi kõrgu ja ühishunnikusse sülitä ka oma lirts

(Juhan Pallopson. Läkitus proletarsetele NAK'i poeetidele. «Vankuvad sillad»)

Kahtlemata on pisut veider selliseid värsse tõsta esile mingisuguse juhtmõttena või loosungina. Ometi näivad nad mitmeski mõttes sümptomaatilised. Luuletamist ja üldse kirjanduse-kunsti tegemist ei hinda selle laine kandjad tõesti palju kõrgemalt kui füsioloogilisi akte. Klassikalised ilu- ja harmooniapüüdlused või romantilised tundlemised ei

näigi neid huvitavat. Pigem vastupidi — neid suundi püütakse ignoreerida, mõnitada ja naeruvääristada. Obstsõonne leksika ja väljaannete hooletu välisilme näivad olevat sellesama hoiaku ilmingud.

«Esimese laine» ajal oli luuletamine selgelt prestiižiküsimus. Nii mõningi tegelane võis olla «pop» ainuüksi sellepärast, et ta luuletas; tema isiklikud omadused olid kõrvalise tähtsusega. «Teise laine» ajal muutuvad peamiseks just isiklikku laadi omadused; luuletamine või mitteluuletamine võib selle juures üsna vähe langeda.

Ometi ei pruugi «teise laine» mõju kirjandusele tervikuna jääda palju tagasihoidlikumaks «esimese laine» omast. Mitmed selle esindajatest on praeguseks jõudnud juba oma esimeste ametlike luulekogudeni, olles omakirjastuslikes väljaannetes esinenud nagu möödaminnes, pseudonüümide all või üldse mitte. Osalemine neis väljaandis näib olevat muutunud loomulikuks ja sundimatuks. Harva, kui see kellelegi kahjuks on tulnud, suuremat kasu pole sellest aga vist samuti kellelgi olnud. Kui näiteks Jüri Üdi või Johnny B. Isotamm tõmbasid endale tähelepanu suurel määral just omakirjastuslikes almanahhides ilmunu põhjal, siis näiteks Doris Kareva, Linnar Priimägi, Kajar Pruul, Raimu Hanson, Priidu Beier, Aado Lintrop, Indrek Hirv, Ants Juske, Jaan Undusk ja paljud teised olid jäid tuntuks-teatuks üsna sõltumatult oma esinemistest neis väljaandis.

Omavalitsuse ajal, 1970. a, nimetas Uno Laht omakirjastuslike väljaandide «isekõetavateks taimelavadeks», st ametlikule kirjandusele eelnevaks nähtuseks. Praegust situatsiooni hinnates võiks omakirjastuslike väljaandide pidada ametliku kirjanduse kõrval asuvaks nähtuseks. Nad eksisteerivad kõrvalt, paralleelselt ning ideaalsel juhul ei sega üksteist ega teine esimest. Pigem täiendavad

nad teineteist, korvates vastastikuseid puudujääke.

Näib olevat asjatu üht teise arvel maha teha või üht teisele lausa vastandada. Sama asjatu näib nüüd juba olevat pimesikumäng põhimõttel: mida pole ametlikult olemas, seda pole üldse olemas!

Pole ju mingi saladus, et ametlik kirjastuspoliitika ei suuda toime tulla kõigi hädavajalike teoste väljaandmisega. Omaloomingulised almanahhid on vaid üks osa kõne all olevast nähtusest. Masinakirjas ümbertrükituna ja köidetuna eksisteerib suur hulk erialakirjandust mitmesugustest valdkondadest: tõlkeid, teatmeteoseid, käsiraamatuid, üksikartikleid ja terveid monograafiaid, loengute-ettekannete konspekte ja tekste, ümbertrükked varasematel aegadel või mujal ilmunud teostest jpm. Oleme siin vaadelnud peamiselt kirjandusliku sisuga väljaandeid, seetõttu on nimetatamata jäänud näiteks teatriteoreetilised «Thespid» I—V (1972—1973), piiriteaduslikud «Magisteeriumid» I—II (1980—1981) jpt. Omakirjastuslik tegevus jääb ilmselt paratamatuks alternatiiviks seni, kuni ametlik kirjastuspoliitika ei muutu avaramaks ja paindlikumaks.

Oleks loomulik, kui praegust võimaluste ja vajaduste vahelist tühemikku saaks eriliste kitsendusteta täita kaasaegse paljundustehnika abil. Masinakiri ja fotograafiline paljundus on ikkagi vaid hädalahendused. Nii mõnegi kitsalt spetsiifilise teose jaoks piisaks vaid mõnekümnest kuni mõnesajast eksemplarist. Nii mõnigi vaid paarisada erialainimest huvitav probleemiarendus jätkaks koormamata laiale auditooriumile mõeldud kasina trükipinna ametlikus ajakirjanduses.

Kas mitte siin ei peitugi üks olulisemaid võimalusi ühiskonnaelu demokratiseerimiseks, avalikustamiseks, bürokraatlikust stagnatsioonist jagusaamiseks?

ÜLO TEDRE

MIKS TÄHISTAME JAKOB HURDA JUUBELIT

I

Eesti keel ja selles keeles või keelega loodu on meie põhiline kultuuriväärtus ja meie panus maailma kultuurilukku. Keel tunnuks olevat ka meie rahvuse ainus ühendaja. Asjata otsiksime eestlastele ainuomaseid antropoloogilis-rassilisi, sotsiaalseid, religioosseid või muid tunnuseid. Meie rahvusliku enesetunnuse aluseks on teadmine, et seda keelt või väga lähedasi on siin Läänemerenurgas kõneldud juba viis tuhat aastat.

Viis tuhat aastat on muidugi pikk aeg (nt kooma, Igavese Linna asutamisest on möödunud ainult pool sellest ajast). Kuigi esimese eestikeelse raamatu trükkimisest on möödunud 450 aastat, on see vaevalt kümnendik meie keele ja seega ka meie eneste ajaloost. Meie ilukirjandus on veelgi noorem, moodustades üpris õhukese kihi meie keele ajaloos. Muidugi tõuseb küsimus: kui keel on nii vana ja selles keeles loodud kirjandus nii noor — mis oli siis keele tekke ja kirjanduse tekke vahel? Selle vahemiku täidab suuline ehk kirjutamata kirjandus, nagu viimasel ajal kombeks saanud nimetada. Kirjutamata kirjandus ehk folkloor on vana. Regivärss kui laulustiil on sama vana kui Rooma linn, võibolla vanemgi. Aga mõned lauluained on ilmselt veelgi vanemad. Folkloor oli igapäevasest elust lahutamatu ja seetõttu ei osatud temast ka midagi arvata. Oli igapäevane, loomulik ja enesestmõistetav, et tööle minnes ja töölt tulles lauldi, et kollektiivseid töid ja tavatoimetusi saatsid vastavad kombetalitused, et viidevikul vesteti lugusid ja mõistatati, et iga suurel a kivi, puu, jõe ja järve saanisiugu või nime seletati muistendiga, et ofitsiaalse kiriku kõrval elas rahvausk oma haldjate, hingede, kodukäijate ja muude mütoloogiliste olevustega, et riigivõimu administratsiooni taga reglementeerisid inimeste elukäiku põlised tavad. Ühte-teist pandi muidugi kirja: küll keelematerjalina õpikutesse ja sõnastikesse, küll eksootilise haruldusena reisikirjadesse, küll sõitlemisväärse paganluse ja ebausuna kirikumeeeste aruannetesse ja kirjutistesse. Alles J. G. Herder avastas rahvaluule kui kunsti. Tänu temale sai rahvaluuleharrastus romantismi üheks tugisambaks. Siia Läänemere idakaldale jõudis see alles möödunud sajandi algul. Üsna loomulik, et esimesed eesti rahvaluule kogujad, publitseerijad ja

tutvustajad olid baltisaksa literaadid, õigupoolest küll nende avarapilgulisem ja estofiilsem, kuid üpris väikesearvuline grupp. Neist esimestest, kes pälvivad meie tunnustust ja tänu, olgu eelkõige nimetatud J. H. Rosenplänter, A. F. J. Knüpffer ja A. H. Neus. Nende tööga liitusid esimesed eesti haritlased-valgustajad F. R. Faehlmann ja F. R. Kreutzwald. Loodi esimesed organisatsioonid eesti keele, rahvaluule ja kirjanduse kogumiseks, uurimiseks ja edendamiseks: Õpetatud Eesti Selts (Gelehrte Estnische Gesellschaft; 1838) ja Eestimaa Kirjanduslik Ühing (Estländische Literärische Gesellschaft; 1842). Eesmärk oli ülev ja ajakohane — tõendada rahva kultuurivõimeid. Tulemused on ka teada: ilmusid Faehlmanni muistendid, Kreutzwaldi «Kalevipoeg» ja «Eesti rahva ennemuistsete jutud». Paraku ei olnud abinõud — tänase pilguga vaadates — adekvaatsed. Rahvaluules ei nähtud niivõrd dokumenti, kultuuriloomet, kuivõrd materjali, alget, impulssi, mille oletatud «tegelik» sisu tuli avada ja edasi arendada. Eelnimetatud tööd toetuvad folkloorile üsnagi tagasihoidlikult. Peab lausa imetlema seda intuitsiooni ja loomejõudu, millega nii napist materjalist on loodud nii säravad teosed. Üheks hädaks oli siis see, et folkloorilt taheti rohkem, kui temas oli. Teiseks hädaks oli ehtsa materjali nappus. Huvilisi oli suhteliselt palju, tegelikke kogujaid võib lugeda näppudel. Ringlema hakkasid kord kirja pandud tekstid üha uute koopiatena. Uusi andmeid lisandus ülivähe. Eesti rahvaluulekogude esimese statistiku R. Viidalepa andmeil on ÕESI ja EKÜ käsikirjalistes kogudes kokku 3809 üksikteadet (arvestamata Kreutzwaldi materjale). Seda ei ole just palju. Põhjusi oli mitmeid: kogujate vähene keeleoskus, oskamatus leida võimekaid laulikuid ja andekaid jutumehi, peamisena küllap rahva sügav umbusk «sakste» vastu, s.o kõigi vastu, kes tulid kirikumõisast, mõisast või linnast. Seda umbusku märkis juba Faehlmann ja see tõrjus eemale ka ÕESI ja EKÜ tegelased (teisalt on muidugi teadmata, kui tõsiselt seda tõket ületada püüti).

Olukord muutus, kui rahvaluulet hakkasid koguma eestlased ise. Need asjahuvilised koondusid Eesti Kirjameeste Seltsi, mille esimeseks presidendiks sai J. Hurt.

J. Hurt sündis 22. juulil 1839. a Põlva kihelkonnas Himmaste külas kehas külakoolmeistri peres. Isa kuulus vennastekogudusse ja oli seega rangelt usklik. Hariduse sai ta isa juures, Põlva kihelkonnakoolis, Tartu kreiskoolis ja gümnaasiumis (viimases kreiskooli inspektori C. Oetteli organiseeritud toetusel). Järgnes ülikool — usuteaduskond. Seda valikut on juba Kreutzwaldist peale valjult taunitud ja küllap õigusega. Teisest küljest — mida pidanuks humanitaarsete huvidega eestlane tollal õppima? Klassikalist filoloogiat? Kui ahtaks jäänuksid siis tulevased teed! J. Hurta ennast huvitas filoloogia — usuteaduskonna valis ta isa soovil ja võib-olla praktilistest kaalutlustel. Juba üliõpilasena riinus ta OESiga ja a 1869 avaldas väikese raamatukese kodukihelkonna pärimustest. Temast sai ka F. J. Wiedemanni kaastöötaja lõunaeesti keele alal. 1864. a avaldas ta — taas OESi väljaandel — raamatu uue kirjavii si kaitseks ja õpetuseks. Ülikooli lõpetas ta a 1865 usuteaduse kandidaadina, väitekirja teemaks iseloomulikult Heinrich Stahl, tolle aegse teadmuse järgi esimene eesti kirjamees. Lõpetanud ülikooli, läks J. Hurt akadeemik A. v. Middendorfi juurde Hellenurme koduõpetajaks. Ühtlasi asus ta nn prooviaastat sooritama Otepää kirikus. Veel enne prooviaasta lõppu valiti ta Äksi pastoriks. Hoolimata autoriteetsetestki toetajatest ei kinnitanud Riia konsistorium J. Hurta kohale. (Muidugi küsime — miks? Kas nähti Hurdas vana kirjavii vastu võitlejat, ohtlikku «nooreestlast»?) J. Hurt igatahes sooritas ülikooli juures kooliõpetaja ametieksamid(d?) ja sõitis 1868. a Kuressaarde. Seal-seks võib-olla kõige olulisemaks sündmuseks oli tutvumine Kallaste perega. Aasta lõpul oli J. Hurt taas Tartus, gümnaasiumiõpetaja. Järgnes abielu ja 1872. a valimine Otepää pastoriks.

Tartu aastatel algas J. Hurda tormiline ühiskondlik tegevus. Otseku si sissejuhatuseks hilisemale tegevusele oli valimine üldlaulupeo peakomiteesse ja laulupeokõne pidajaks. Peokõnes rõhutas Hurt esteetiks hariduse edendamise tähtsust, teiseks rahvuse säilitamise vajadust (võõrkeelse haridusega kaasnes kergesti ümberrahvustumine). 1870. a valiti J. Hurt Aleksandrikooli peakomitee presidendiks. Samal aastal algasid Tartus eesti üliõpilaste nn «Kalevipoja-õhtud» — koguneti ühiselt «Kalevipoega» lugema, seletajaks ja selgitajaks J. Hurt. Neist õhtutest ollagi välja kasvanud Eesti Üliõpilaste Selts. Saamata luba oma ajalehe väljaandmiseks hakkas J. Hurt 1871. a toimetama «Eesti Postimehe lisalehte». Ta võttis seal kasutusele

uue kirjavii si — esimesena perioodiliste väljaannete seas. Uus kirjavii si ja ka mõned kirjutised ärritasid ühelt poolt väljaandjat J. V. Jannsenit, teiselt poolt lugejaskonna vaga- ja vanameelset kihti. Nii loobus ta aasta lõpul toimetamisest. Samal 1871. a valitakse ta Tartu Põllumeeste Seltsi esimeheks — õnneks taas aastaks. 1872. a aga järgneb juba kauaaegsem töö — J. Hurt valitakse Eesti Kirjameeste Seltsi presidendiks, kus ta töötas 1881. aastani. Siin sai ta rakendada oma filoloogilisi huve täie jõu ja nõuga. Algusest peale asus J. Hurt seisukohal, et EKMSi peamiseks tööks on «igal pool ja kõige jõuga vanu Eestirahva mälestusi, iseäranis aga vanu Eestirahva laulusid ja regevärsisid rahva suust korjata ja kirja panna». Ühtlasi hakkas ta heas usus ja õhinas ette valmistama eesti rahvalaulude kihelkondlikku väljaannet «Vana Kannel» (VK), kavatsus, mis esmakordselt vilksatas juba 1871. a üleskutses «Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjost armastavad». 1875. a ilmus VK I esimene vihik, 1876. a teine vihik; kolmas vihik ja VK II ilmusid küll alles 1886. a.

Ent juba lähenes laialdase ühiskondliku tegevuse lõpp. 1878. a hakkas ilmuma «Sakala». Ja juba selle 27. numbris ilmus J. Hurda avalik kiri C. R. Jakobsonile ja viimase vastus. Tekkinud poleemikaga kaasnes avalik konfrontatsioon rahvusliku liikumise üritustes ja klerikaalse või Hurda-meelse tiiva allajäämine. Kahjuks ei tea me siiani, kuivõrd oli Hurt ise oma kirja taga ja kuivõrd teda sunniti — sellele viitas ju C. R. Jakobson oma vastuses üsna ühemõtteliselt. Muidugi oli J. Hurt usklik, aga ta ameti tegi teda haavatavamaks ja võõrale mõjule — või ütlemele kohe sunnile — altimaks. Igatahes lahkus ta 1880. a kodumaalt ja siirdus Peterburi — eesti Jaani koguduse pastoriks — eemale Riia konsistoriumi kahjulikust mõjust. Mõistagi pani ta maha EKMSi presidendi ameti. Kahjuks ei loobunud ta aga Aleksandrikooli peakomitee presidendi kohast, vaid lasi ennast maha valida, tunnustamata sedagi ja pöördudes riigivõimu poole. Kartis ta tõesti, et kogutud raha läheb seesuguste meeste käes nagu J. Kõrv jt kaotsi või raisatakse ära? Olgu kuis oli — ilus unistus emakeelsest keskkoolist hävis.

Ent nüüd oli ta vaba mees — muidugi ametitöö kõrvalt — oma erihuvide harrastamiseks. M. Veske ja K. A. Hermanni järel kolmanda (vähemalt kolmanda mitte oma rahvast salanud) eestlasena kirjutas ja kaitset a 1886. a helsingi ülikoolis doktori väitekirja eesti keele alal («Die estnischen Nomina auf ne-purum»). 1888. a ilmus eesti ajaajeteed J. Hurda üleskute «Paar palvid». Sel-

les palus Hurt endale saata esiteks materjali eesti murrete raamatu koostamiseks (üritus, mis on hakanud teoks saama alles Nõukogude Eestis) ja teiseks kirja panna «igasuguseid rahvamälestusi ehk varavara». Lisatud oli üksikasjalik küsimuskava — mida ja kuidas küsida. Küsimuskava oli eesti keeles esimene. Reageerimine üleskutele oli elav. Juba esimesel kogumisaastal avaldas J. Hurt ajalehtedes kakskümmend aruannet «Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest», kus nimetas 219 kaastöölisi, kes talle materjali saatnud. Aruandeid avaldas ta 1906. a septembrini kokku 155 ja neis kajastus 960 kaastöölisi (R. Viidalepa andmeil on J. Hurda kaastööliste üldnimistus, koos EKMSile kogunud isikutega, 1345 nime ja 207 anonüümset saadetist). Saadud materjali korraldamine — seda on 114 695 lk (e 160 köidet) võttis kogu ta vaba aja. Aeg-ajalt tegi ta katseid pastoriametist pääseda, et pühenduda täiesti oma filoloogilistele harrastustele. Need katsed paraku ei õnnestunud. F. J. Wiedemanni surma järel ei valitud Peterburi TA soome-ugri keelte akadeemikuks Hurta, kes seda oma tööga täiesti pälvinud oleks, vaid vähetuntud lingvist N. Anderson. Ometi palus sama akadeemia Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu uue trüki ettevalmistamiseks abi nimelt J. Hurdalt, mitte N. Andersonilt. Rahuldumata jäi ka palvekirj keisrile — teadustööd võimaldava aastatoteuse asjus. Soomlaste ettepaneku — osta rahvaluulekogud ja usaldada nende läbitöötamine J. Hurdale — lükkas asjaosaline otustavalt tagasi. Vastuvõetavaks osutus teine ettepanek: Soome Kirjanduse Selts avaldas eesti rahvalaulud, tasudes tekstide ettevalmistamise, toimetamise ja korrektuurilugemise eest 100 marka poognalt (kindlustati trükk kuni 30 poognat aastas). Nii lahkus J. Hurt pastoriametist 1901. a ja hakkas ette valmistama setu rahvalaule. Nii ilmusidki kolmes köites (1904—1907) «Setukeste laulud», viimane köide küll juba postuumselt. J. Hurt suri 13. jaanuaril 1907 pin.esc.olepõletikku ja maeti Tartusse.

3

Jättes kõrvale J. Hurda ühiskondliku töö (milles oli kindlasti ka positiivseid jooni), analüüsimate tema keeleanalüüsi tegevust (mis aitas kaasa nii uue kirjaviisi maksmapanekule kui ka ühtse kirjakeele kujunemisele), peatugem tema folkloristlikel töödel, sest selles alal saavutas ta suurimaid tulemusi.

Kõige silmahakkavamad on saavutused rahvaluule kogumise organiseerimisel. Kui ÕESI ja EKÜ entusiastid talletasid 3809 teksti (jätkem sedapuhku koopiad arvesta-

n.atal), siis J. Hurda juhitud kogumistöö EKMSi töö a 1872—1881 kokku 11 527 teksti. Ent liitkem sellele sissejuhatavale kogumistööle ka hilisemad 250 000 teksti, see on 65 korda rohkem, kui ÕES ja EKÜ koos. Seesuguste tulemusteni jõudis J. Hurt tanu on. a jäi jekindlusele. Juba 1871. a avaldas ta «Eesti Posti» ehe lisalehes selgitava kirjutise «Mis lugu rahva mälestustest pidada», kus piiritleb «rahva mälestuse» ehk folkloori mõiste ja rõhutab selle väärtust. Mõni number hiljem ilmub juba üleskute «Palve neile, kes jutustusi isamaa sünninud asjost armastavad». EKMSi igal koosolekul rõhutab Hurt vajadust väsimatult koguda «vanu rahvamälestusi», kuid rõhk libiseb nüüd rahvalauludele. 1876. a visandas ta eesti rahvaluule trükkitoimetamise kava. Üldnimetuse «Eestirahva ajaraamat» esimene osa oluks «Vana Kannel». (Tõsi, hiljem — «Setukeste laulude» trükkitoimetamise ajal — näikse ta «Vana Kandle» all mõtlevat pigem antoloogiat, vt tema publikatsioon «Kaks keelt «Vanast Kandlest»», a 1906). Hiljem kujunesid kogumistöö aruanded ühtaegu selgitusteks, õhustusteks, üleskuteseks. Mõte kasutada ajakirjandust nii üleskuteseks kui ka aruannete avaldamiseks osutus väga viljakaks. Nõnda kujunes J. Hurt nii Eestis kui ka naaberriikides seas esimeseks, kes, astunud edasi üleskuteseks tasemelt, arendas välja rahvaluule kogumise kollektiivtöö meetodi. (See meetod on kasutusel olnud tänapäevani, kuigi kaasajaks kogudajad näikse moraalsele ergutusele eelistavat materiaalselt stimuleerimist.) On küll arvatud sedagi, et J. Hurda kogumistöö õnnestus eeskätt tänu tsaristlikule venestusele, mis lämmatas kõik rahvusliku liikumise ühisüritused. Ainsaks ühissettevõtteks jäigi rahvaluulekogumine. Kui see ka nii oleks, ikkagi ei saa madaldada J. Hurda osa tolle kogumislükumise käivitajana ja hoolika juhtijana.

Ent J. Hurt polnud mingi dogmaatik. Ta nägi ja mõistis teistsugustegi kogumismooduste olemasolu ja õigustust. Kollektiivkogumise puhul oli paratamatu, et enamik kaastööliste küsitlusobjektideks olid omaksed ja sugulased. Suurte korjandusteni jõudsid eeskätt need kaastöölised, kes ameti poolest pidid suhtlema paljude inimestega (nt rätsepad nagu J. Sandra jmt). Et ühte kindlat piirkonda tühjak koguda, selleks oli kõige parem moodus kasutada nn stipendiaate ehk teiste sõnadega — juba vilunud koguja (enamasti üliõpilane) saadeti välja ülesandega üks või teine kihelkond n-õ tühjak koguda. Makstud tasu või stipendium ei olnud suur, kuid kattis igatahes kogumisreisil tehtud kulud. Soomes oli seesugune kogumisviis pikka aega valdav või koguni ainuke. Kuid ka J. Hurt rakendas

stipendiaate. Tuntumad neist on nt M. Ostrov ja O. Kallas, kes ühel suvel käisid läbi Virumaa ja teisel suvel Läänemaa.

Ja lõpuks käis J. Hurt ka ise kogumas ja pan. rahvaluulet kirja. Juba 1800. a pärinevad esimesed ülestähendused. Seoses «Setukeste laulude» ettevalmistamisega käis ta korduvalt Setumaal. J. Hurda isiklikud ülestähendused haaravad ligi 1200 lk, mis on kahtlemata väljapaistev kogumissaavutus.

Kogumise kõrval oli J. Hurt väljapaistev publitseerija. «Vana Kandle» kahes köites on ta avaldanud 696 teksti ja «Setukeste laulude» kolmes köites 1975 teksti. Tema käe alt on niisiis käibesse läinud 2671 lauluteksti. See on siiani suurim arv, mis üks mees on jõudnud publitseerida. Kuid olulisem kui publitseerimise fakt ise on asjaolu, et need tekstid on varustatud nii üleskirjutaja kui ka lauliku nimega, et on osutatud käsikirjale, kust tekst on võetud. Esmakordselt on folkloori editsioonis rakendatud allikakriitilist meetodit. Ent peamine on see, et J. Hurt põhjendas laulude kihelkondlikku väljaandmist, mis on tänapäevase «Vana Kandle» väljaande aluseks.

Uurijana on J. Hurt esinenud vähe. Igatahes on ta põhiküsimused endale selgeks teinud. Tema rahvaluulekäsitlus oli ühelt poolt ka selgepiirilisem. Endastmõistetavalt ei hõlmanud tema vanavaramõiste mitte ainult rahvalaule, -jutte, vanasõnu ja mõistatusi, vaid ka kombeid, rahvausku, samuti rahvameditsiini ja kohanimedid. Teisendite vajalikkus oli tal selge ja aruannetes kohtab alatasa manitsust mitte karta, «et juba sellesarnast materjali mujalt saadatud on». Hästi mõistis J. Hurt ka puhtpraktilist vajadust koondada rahvaluuleaines ühte kohta, mida tõendab tema poleemika M. J. Eiseniga, kes teadupärast arendas võistlevat kogumist rööbiti J. Hurdaga. Tänapäevaselt öeldes — J. Hurt võitles kogutud ainese keskarhiivi koondamise eest.

Kokkuvõttes sedastagem: J. Hurt on jätnud meile suure ja hinnalise rahvaluulekogu ning ühtlasi printsiibid, kuidas kogumistööd jätkata, kogutud materjali korraldada ja trükkis välja anda. Austav nimetus «vanavara

aidamees» on J. Hurda puhul asjakohane ja pälvitud. Vististi ei ole meie kultuuriloos teenekamat meest kui J. Hurt. Kui tema töö vili ka silma ei paista, siis on selles süüdi tema järglased, ka meie ise. Kuigi «Monumenta» esimene seeria ehk VK pole suurt edasi nihkunud, siis kolmas seeria ehk «Proverbia estonica» läheneb lõpule. Aga selleski on peidus J. Hurda ja tema kaastööliste entusiastlik töö.

4

J. Hurda pärandi hoidmise ja uurimisega ei saa rahul olla. Ikka veel on ainukeseks ulatuslikumaks elulookäsitluseks A. Mohrfeldti 1934. a ilmunud elulugu. Lisaandmeid toovad R. Põldmäe, R. Viidalepa ja H. Tampere artiklid. Ainukeseks tekstiväljaandeks on H. Kruusi 1939. a väljaantud «Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad», milles kajastub eeskätt Hurda ühiskondlik tegevus. Eelkõige puudame üksikasjalikku käsitlust Hurda-nimelise rahvaluulekogu saamisloost. Ent aega on jäänud vähe. Tegemist pole ju pelgalt ühe juubeliaastaga. Me oleme juba juubelperioodis. 1986 möödus 100 aastat VK I ja II osa ilmumisest. Praegu, juulikuus 1987 on põhjust meenutada J. Hurda surma, millest möödub 80 aastat. 1988 aastal saab 100 aastat üleskutse «Paar palvid» ilmumisest. Ja siis tuleb 1989. a, mil täitub 150 aastat J. Hurda sünnist.

On moodsustatud J. Hurda 150. sünniaastapäeva tähistamise ettevalmistuskomisjon eesotsas Eesti NSV kultuuriministri J. Lotiga. Esimehe asetäitjad on E. Sõgel ja J. Kross, sekretär ajaloodoktor E. Jansen. Komisjoni kuuluvad E. Ertis, L. Kaik, A. Kullaste, T. Koldits, H. Künnapas, prof. E. Laugaste, L. Meri, prof. H. Rätsep, I. Rüütel, Ü. Tedre. On kavandatud üritused, millega juubelit tähistada. Kõigel pole vahet põhjust peatuda, nimetagem vaid, et kavas on avaldada J. Hurda folkloorialased kirjutised ja eraldi tema kogumisaruanDED. Need peaksid õhutama Hurda tegevuse üksikasjalikumale uurimisele.

MART LAAR

CARL ROBERT JAKOBSON JA JAKOB HURT

Suhted aastail 1874—78.

Eesti rahvusliku liikumise ajalugu on ühtlasi seda kandnud isiksuste ajalugu. Hulkade ideid endasse genereerinud ning neid edasiarendanud üksikisikud on vaevalt iganes Eesti ajalugu sedavõrd mõjutanud kui just rahvuslikul ärkamisajal. Pakub ju see ajastu meile erakordselt suure hulga koloriitseid tegelasi — J. V. Jannsen, L. Koidula, J. Köler, C. R. Jakobson, J. Hurt. Suurt tähelepanu on seejuures äratanud kahe viimase mehe omavahelised suhted. Sai ju nende vastuolust aiguse rahvusliku liikumise Suurlõhe. Kes aga õieti olid ja keda esindasid need rahvusliku liikumise suurkujud, milline oli nende vahelkora enne Suurlõhet — sellest on ettekujutused tihti peale üsna udused. J. Hurda ning C. R. Jakobsoni suhteid kiputakse massiteadvuses taandama kestvatele võitlusele. Ometi püsis nende vahel suurema osa tutvusajast vähemalt väliselt sõbralik olek. Eriti selgelt avaldus mainitud tegelaste sõprus ja koostöö aastatel 1874—1878, mille lähem jälgimine ongi käesoleva artikli ülesandeks.

Tutvus sai alguse 1867. aastal, mil J. Hurt retsenseeris C. R. Jakobsoni lugemisraamatu esimest osa. J. Hurda soodne hinnang teosele lõi omavahelistele suhetele hea aluse. Järgnevatel aastatel osaleti koos nii Aleksandrikooli loomisel kui C. R. Jakobsoni algatatud Eesti Kirjameeste Seltsi (EKMS) rajamisel. Mõlemad noormehed tegid katse isikliku häälekandja asutamiseks, kuid ebaõnnestusid. Esimesed lahkeliid ilmesid seoses I üldlauupeoga 1869. aastal. Vene ringkondade mõjul jäi «Balti tänupidu» kritiseeriv C. R. Jakobson peost eemale, püüdes selleks teisiigi agitöörida. J. Hurt võttis selle rahvusliku liikumise suurürituse organiseerimisest aga aktiivselt osa, pidades peol programmilise kõne, kus visandas rahvusliku liikumise põhisuunad järgneva kümnendiks. Teravate sõnadega mõistis J. Hurt hukka ümberrahvuslumise, nõudes truuks jäämist oma rahvusele ning selle heaks töötamist. Kõnes taotleti veel seltside, raamatukogude jms asutamist ning toodi välja vajadus emakeelse «kõrgema kooli» (Aleksandrikooli) järele. Sakslastele mõjus kõne väljakutsena, rahvahulkades muutis see aga J. Hurda populaarseks ning autoriteetseks tegelaseks. J. Hurda mõju suurenes veelgi 1870. a juulis Helmes-Tarvastus toimunud rahvuslike tegelaste konverentsil.

Helmes pidas J. Hurt kuulsa kõne «Meie haritud ja õpetatud meestest». H. Kruus kirjutab sellest järgmist: «See oli kõigepealt kirglik rahvusliku truuduse õhutus ning rahvusliku eneseväärtuse kuulutus / - - - /. Kõnes on eriti markantselt sõnastatud väikerahvuslik tunnetus ja selt lähtekohalt ka eesti rahva ajalooline kutsumus, millena on nähtud «suuruse ja vägevuse» taotlemist «vaimu asjades ja haritud elo poolest.» Tarvastus valiti J. Hurt Aleksandrikooli Peakomitee presidendiks.

Laulupeo järel hoogsalt arenevas rahvuslikus liikumises tekkisid peagi esimesed tõsised lõhed. 1871. a sulges C. R. Jakobsoniga viimase ägeda võitlustaktika pärast koflikti sattunud J. V. Jannsen talle «Eesti Postimehe» veerud ja sai selle eest rüütelkonnalt soliidse toetusumma. J. Hurt püüdis tülitsevaid pooli lepitada, säilitades esialgu suhted mõlema tegelasega: jätkas koostööd C. R. Jakobsoniga, asudes samal ajal toimetama «Eesti Postimehe lisalehte». Uue kirjaviisiga lisalehes ilmunud J. Hurda ajalookäsitlus «Mõni pilt isamaa sündinud asjust» äratas aga sakslastes pahameelt ning J. V. Jannsen oli sunnitud ka tema «Eesti Postimehe» juurte eemaldama.

Nii olid J. Hurt ning C. R. Jakobson paratamatult sattunud rahvuslikus liikumises ühte leeri, st «Eesti Postimehest» väljapoole. Meeste vahel tekkis nüüd küllaltki tihe, vahel otseselt J. V. Jannseni vastu suunatud koostöö. Näiteks valiti J. Hurt C. R. Jakobsoni organiseerimisel 1871. a septembris Jannseni asemel Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi (EPMS) esimeheks. J. Hurda juhtimisel tõusis seltsi töö kvalitatiivselt uuele tasemele. Erilist pahameelt tekitas sakslastes J. Hurda poolt koostatud märgukiri maksude õiglase ja jaotamise kohta mõisa ja talupoegade vahel.

Nii oli J. Hurt tõusnud rahvusliku liikumise vaieldamatuks liidriks. Tema juhtida olid kõik rahvusliku liikumise tähtsamad organisatsioonid: Aleksandrikool, 25. veebruaril 1872. a tegevust alustanud Kirjameeste Selts ning Tartu EPMS. J. Hurda mõjuvõimu ei vähendanud ka siirdumine Otepäälle kirikuõpetajaks 1872. a, n.istõttu ta ajapuuuusei oli küll sunnitud Tartu EPMSi kohast loobuma. C. R. Jakobson jäi samal ajal liikumise

peaasutustest veidi eemale. Tema siseminist-rile ja Trükiasjade Peavalitsusele esitatud palve ajalehe «Edasi» asutamiseks Tallinnas ei andnud tulemusi. 1872. a suvel asus C. R. Jakobson Vändrasse vallasekretäriks, ostes 1874. a algul endale Kurgjas talu. Sel C. R. Jakobsoni jaoks keerukal perioodil (1872—73) hakkas talle tunduma, nagu tõr-jutaks teda rahvuslikust liikumisest kõrvale. Katsed endale või oma pooldajatele selles po-sitsioone võita (näiteks Kirjameeste Seltsi juhtorganite valimisel) viisid lõppkokkuvõttes aga kokkupõrkele J. Hurdaga. Esile tõusid lahkeliid usuküsimustes (C. R. Jakobsoni usutolerants ning sidemed vene-õigeusu ringkondadega olid juba tollal selgelt märga-tavad), «välispoliitilises orientatsioonis» (C. R. Jakobson süüdistas J. Hurta, et see tahtvat mõisnikega üksi hakkama saada ning peab venelaste abi otsijaid reeturiteks), võit-lustaktikas jm. Olukorda teravdasid balti-sakslaste osavalt sõlmitud intriigid ning C. R. Jakobsoni käitumine (hooletus Aleks-andrikooli rahadega jms). Koostöö jätkus siiski ka suhete pingelisimal etapil. Jaan Adamsoni vahendusel õnnestus 1873. a suveks tülküsimused lahendada. C. R. Jakobson tõmbus mitmes küsimuses tagasi, rahvusliku liikumise ühtsuse pärast muretsevale J. Hur-dale oli kokkulepe aga igati meele järgi. Kirjutab ta ju juba 1871. aasta 23. detsembril C. R. Jakobsonile: «Teie teate ju üleilmse, kust poolt ehk mina mõnda asja teisit vii-vaan, ja katsume teine teisele vastu tulla, et meie töö lahutatud ei saa vaid et teine teist aitame.»

Igal juhul 1874. aasta alguseks olid suhted J. Hurda ning C. R. Jakobsoni vahel norma-liseerunud. Kui aasta esimesel poolel esines C. R. Jakobsoni erakirjades veel kriitilisi noote J. Hurda tegevuse suhtes, siis peagi kaovad need sootuks. Taas tihenevast koos-tööst annab tunnistust küllaltki südamlilik oma-vaheline kirjavahetus. «Auuus herral!» asendub peagi pöördumistega «armas suguvend», «us-tav sõber». Koos tähistati perekondlikke tähtpäevi, elati kaasa üksteise muredele-rõo-mudele. 1874. a kutsus C. R. Jakobson J. Hur-da koos abikaasaga Kurgjasse oma pulma-pittu. 23. oktoobril saatis J. Hurt südamliku õnnesoovi, avaldades ühtlasi kahetsust, et ei saa isiklikult pulma tulla. «Elaksime meie ühes kihelkonnas, siis peaksin ma teile vai-mustatud laulatuskõne /- - -/ Pulma mina oma abikaasaga küll ei saa. Pikk maa ja aeg ei kannu. Aga vaimus tahame ka meie 10. no-vembril Teile minna ja südamest hüüda: «Ela-gu noor paar.»» Samaladsete uudiste vaheta-mine jätkub hiljemgi. 1876. a novembris teatab õnnelik J. Hurt C. R. Jakobsonile tütre sünnist: «Nüüd on mul /== kokku/ neli last: 2 poega ja 2 tütar.» Samas muretseb ta

aga ka oma halveneva tervise üle. 5. detsemb-ril 1875. a teatab C. R. Jakobson kurvastusega oma vastsündinud tütre surmast: «Paar nädal-varem oli minule noor tütar sündinud, keda ma just siis, kui Teie Tartus koos olite, maha matsin, minu armsa Olga elu ei olnud pikem kui kolm nädalat ning minu isarõõm ja lootus oli jälle mulda heidetud.»

Isiklikke kokkupuuteid oli J. Hurdal ning C. R. Jakobsonil vaadeldaval perioodil siiski harva. Kurgja majapidamisega seotud C. R. Jakobsonil puudus võimalus Aleksandrikooli Peakomitee ja Kirjameeste Seltsi kooskäimis-tele sõita: «Minu suur uus majapidamine valdab nüüd kõik minu jõu ja töö ära, ja et ma seda täielikult korras tahan pidada ja korda seada, sellepärast ei tohi ma omale mitte nii kallist meelejahutust lubada. Kodu ma teen oma jagu ka tööd rahva kasuks, sest ma kirju-tan hommikust õhtuni, aga raha poolest ma nüüd ühtegi ei või ohverdada.» Nii jäid J. Hurda korduvad kutsed tagajärjetuks ning alles 1877.—78. aastal näeme C. R. Jakob-soni mainitud organisatsioonide töös aktiiv-semalt kaasa löömas.

Koostööd ei takistanud see ometi. Nii kirjutab J. Hurt eestlaste ajalugu puudutavad osad C. R. Jakobsoni lugemiraaamatu teisele osale. Aga just need peatükid said oma saksa-vastase tendentsi tõttu lugemikule saatusli-kuks: koolivalitsus ei soovitanud õpikut koo-lides kasutada ning see piiras tunduvalt levi-kut. J. Hurt mõistis raamatut keelustamise hukka: «Kahju ja pahandus! Aga raamatut saab minu arvates siiski muidu loetama ja päälegi «keelatud vili maitseb magusaste.»»

Rahvuslikus liikumises valitses ajavahe-mikul 1873—76 teatav mõonaperiood. Osalt oli see tingitud ebasoodsatest sotsiaal-majan-duslikest tingimustest (ikaldused jms), peami-selt aga ühiskondlikes liikumistes algedu järel tihtipeale esinevast «teise aasta kriisist». Vä-henesid Aleksandrikooli heaks makstavad summad, nõrgenes osavõtt põllumeesteseltsi-dest. Samal ajal tungis liikumine siiski laiemat-esse massidesse, tugevnesid ning omandasid kindlamaid tööharjumusi rahvuslikud organi-satsioonid.

Viimastes tundub C. R. Jakobsoni ja J. Hurda vahel eksisteerivat teatud «tööjao-tus». Kui esimese mõjusfääri jäid põllumees-teseltsid, siis J. Hurda tegevusväljaks olid ees-kätt liikumise juhtorganisatsioonid: Kirja-meeste Selts ning Aleksandrikool. Eriti EKMSi puhul võib rääkida vaadeldavast aja-vahemikust kui liikmeskonna aeglase, kuid kindla kasvu, tegutsemistraditsioonide, kind-lama ideoloogia omandamise ajast. Selts asus välja andma eestikeelset õppekirjandust, tegi

tõhusat tööd eesti keele arendamisel. J. Hurda mõjutusel kujunes EKMSi «üheks pääasjaks» rahvaluule kogumine. J. Hurt pidas sel teemal arvukalt kõnesid ning avaldas kirjutisi üleskutsega rahvasuus liikuvat «kallist vara» kirja panna ning seda sel teel tulevastele põlvetele säilitada. Tema unistuseks oli kõik Eesti kihelkonnad põhjalikult läbi korjata, nii et võiks ütelda: «N. N. kihelkonnas on kõik nii kuulatud ja otsitud, et suuremat enam loota ei ole.» Oodata ei lasknud end ka tulemused. Juba 1872. aastal saadeti J. Hurdale 172 rahvalaulu, lühikese languse järel algas varsti uus tõus. 1875. aastal ilmus EKMSi toimetiste numbril all J. Hurda «Vanä Kandle» esimene vihik.

Rahvusliku liikumise tähtsaimaks ürituseks jäi aga endiselt Eesti Aleksandrikooli asutamine. Selle heaks laekuvad summad peegeldavad hästi rahvusliku aktiivsuse suurenemist-vähendamist. Kui 1872. aastal oli rahva kaasamine Aleksandrikooliga olnud erakordselt aktiivne, siis peagi langes see tunduvalt. J. Hurt püüdis üritusele igati uut hoogu anda. Ta avaldas ajakirjanduses mitmeid ülevaateid ning üleskutsesid, organiseeris pea- ja abikomiteede ühiseid koosolekuid jne. Eriti tähtsaks pidas ta maakondade abikomiteede tegevuse regulaarset revideerimist kohapeal kokkukutsutud nõupidamiste näol. Vastava palvega pöördus ta korduvalt ka C. R. Jakobsoni poole. Viimasel polnud abikomiteede kokkukutsumiseks aga aega ning nii jäi Pärnumaa abikomiteede töö revideerimata.

Tähtsat rolli Aleksandrikooli ürituse pidurdamisel etendas saksa kirikuõpetajate vastutötamine eestlaste rahvuslikele püüetele. Mitmel pool otse keelati kirikuõpetajatel osa võtta Aleksandrikooli üritustest, levitati selle kohta kõikvõimalikke kuulujutte. Kirikuõpetajate autoriteet maal oli aga sedavõrd suur, et kohati edenes korjandus Samaara näljahädaliste heaks paremini kui Aleksandrikooli jaoks. Viimase Peakomitee koosolekutel deklareeriti igatahes avalikult: «Kõikide arvamine on: kui õpetajad seda asja kantsli pealt mõne sõnaga toetaksid, siis tarvilik raha varsti kokku tuleks. Aga seep' see on!»

Seetõttu on ka selge, miks esimeste avalikult rahvuslikus liikumises osalevate eesti soost kirikuõpetajate (J. Hurt, W. Eisen Schmidt, A. Kurrikoff) suhtes oma sakslastest ametivendadega üsna keeruliseks kujunesid. Algul püüdsid viimased «noor-eestlastest» pastoreid «heaga» mõjutada. J. Hurt ootas esimestelt sinoditelt ägedaid rünnakuid, kuid esialgu püüti teda üksnes veenda ürituse perspektiivitus. Kuna kirikuõpetajate suhtumine eelpoolmainitud põhjustel Aleksandrikoolile erakordselt oluline oli, püüdis J. Hurt neid selgitavate sõnavõttudega rahvusliku liikumi-

se suhtes leplikumaks muuta. 1874. a Valgas toimunud sinodil esinesid nii W. Eisen Schmidt kui J. Hurt küllaltki ägedate sõnavõttudega, kus end «põiklemata ja kindlasti rahvuslikkude püüete poolehoidjaks» tunnistasid. J. Hurt rõhutas oma kõnes eestlaste jumalast antud õigust eksisteerimisele ning arenemisele, tuues ühtlasi esile ümberrahvastamiskatsete teostatamata ja kahjulikkuse. «Praegusel ajal on meele läinud saksastamispuüdeid saksa poolt ja isegi venestamispuüdeid vene poolt salata. Lastakse paista, et ollakse aru saanud nende püüete viljatusest ja selle sihiga tegutsemise lõpetanud. Aga eestlased ei usu rahu koguni mitte / - - - / Tuhin eestlasi sel viisil õnnelikuks teha on praegusel silmapilgul tõepoolest tublisti jahenenud ja taibukad sakslased samahästi kui venelased võivad oma niinimetatud eestlaste ümberrahvastamise teooriad tõesti maha jätnud olla. Aga poliitikat ajavate sakslaste ja venelaste suures hulgas on need veel isegi elusad ja leiavad esitamist / - - - / Siis ei tohi mingil viisil selle üle imestada, et eesti rahva keskel igasuguse saksastamise ning venestamise vastu reageeritakse, et leidub rahvuslikke püüdeid. Minule isiklikult on see täiesti selge tõsiasi, et meie, eestlased, peame jääma oma rahvuse juurde ja rahvast jumalat antud rahvusliku iseolemise pinnal edasi harima.»

Järgnevalt püstitas J. Hurt ulatusliku rahvusliku tegevuse programmi, nimetades muuhulgas seltside asutamist (eriti EKMSi tööd keele ja rahvaluule alal), kreiskooli laadi koolide (st Aleksandrikoolide) asutamist igasse maakonda, eesti keele õiguste ulatuslikku laiendamist, Tartu Ülikoolis «eesti professuuri» loomist jms. Ta lõpetas kõne väitega, et üksnes eestlaste õigustatud nõuetele vastutuleku korral võib eestlaste ja sakslaste vahel rahu valitseda ning Euroopa kultuur eestlastele «lihaks ja vereks» muutuda, mis oleks «ka kõige kindlamaks kantsiks igasuguste kultuurivaenuliste mõrude ja sissetungide vastu, tulgu nemad kusttahes».

Sedalaadi seisukohavõttud andsid selgelt mõista, et heaga pole J. Hurdalt taganemist loota. Nüüd asusid kirikutegelased kasutama tõhusamaid meetmeid. 1875. a suvel Valgas toimunud sinod mõistis rahvuslikud püüded «haiglaste ja ülepingutatutena» hukka ning keelas kirikuõpetajatel osalemise rahvuslikes organisatsioonides. Kuna J. Hurt koos mõttekaaslastega keeldus otsusele allumast, hakati teda järgnevatel sinoditel juba väga ägedalt ründama. Tulemuseks oli terav kokkupõrge eesti ja saksa kirikuõpetajate vahel, mis saajandi alguseks isegi aukohtute jms-ni arenes. J. Hurda tollasest korrespondentsist võib leida küllalt järske rünnakuid saksa pastorite aadressil. Eriti paistab ses suhtes silma noor

R. Kallas. 1876. a näiteks on ta kirjutanud J. Hurdale, et sakslaste meelest «ei tohi me üldse eksisteerida, hingamisest, söömisest, rääkimisest, karjumisest rääkimata».

Nii pole imestada, et ka kirjavahetuses C. R. Jakobsoniga on saksa kirikuõpetajate kritiseerimine üsna tavaliseks teemaks. J. Hurt kogus C. R. Jakobsoni kohta andmeid saksa pastorite vastutegevuse kohta Aleksandrikoolile. Koos töötati välja võitlustaktika, juhiti vastastikku tähelepanu rahvuslikku liikumist kahjustavatele kirjutistele. 1875. aasta 5. detsembril kirjutab C. R. Jakobson J. Hurdale: «Nagu Tartu Zeitungist «Neue Dörptsche Zeitung» nr 275 näha, ei ole meie õpetajate poolt enam ühtegi meie rahvuse asjades loota, kui takkistus ja tagakiusamisi. Olgu nende seas küll paar (suuremeelset) (?) meest, mis see selle suure hulga kohta tähendab / - - - / Meie õpetajad on need mehed, kes ka meie mõisnikud ja kodanikud üles kihutavad.»

Kõigi nende võitluste ajal ei istunud C. R. Jakobson loomulikult, käed rüpes. Tema tööväli oli sedavõrd lai, et seda on ühe inimese jaoks liig suurekski peetud. Eeskätt kujunesid selleks, nagu juba eespool öeldud, põllumees-teseltsid. Tema mõjul said need ehtsateks võitlusorganisatsioonideks, mis põllumajanduse edendamise kõrval endale teisigi sihte seadsid. C. R. Jakobsoni praktilise meelelaadiga sobisid põllumees-teseltsid hästi. Pealegi oli siin võimalik kergema vaevaga populaarsust võita ning tulevaste võitluste jaoks poliitilist kapitali koguda. Põllumees-teseltsides kõnesid pidada, a asus C. R. Jakobson juba 1870. aastal. 1873. a sai ta J. Egloni asemel Pärnu EPmSi etteotsa. 1875. a läks tema juhtimise alla väljasuremishoos olev Viljandi EPmS. C. R. Jakobsoni kõned seltsides puudutasid põlluharimise kõrval ka poliitilisi probleeme. Just neis esinemistes kujunes lõplikult välja hiljem «Sakalas» esitatud ideoloogia. Eriti tasub seejuures esile tõsta Pärnu EPmSis 1876. a peetud kõnet «Kuidas Eesti rahvas vaimuharimise teel oma õigusele jõuab», kus «vaimuharimise» kõrval senisest selgemalt on rõhutatud poliitilise võitluse tähtsust: «Praegu on eesti rahva vaimuelul seesugune kaunis aeg, nagu seda temal sadade aastate seas ei ole olnud. Aga kui kaua saab see kestma? Need mehed, kes poliitika põllul eesti rahva eest võitlevad, teavad üksi, kui palju aega, vaimu-kindlust ja iseenese ohverdajast ära on kulunud, enne kui praegune hea kord kätte võis tulla. / - - - / Sellepärast, armsad eesti vennad, võideldem ja tehkem vahvasti oma rahva vaimuharimiseks tööd, aga ärgem unustagem, et need tööd poliitika tööga käsikäes peavad käima. Meie soovime kõik oma rahva vaimuharimist; aga sellele vaimuharimisele võime

üksi siis jõuda, kui oma poliitika-õigusele oleme jõudnud, mis meil meie esivanemate leppimise-kauba järgi siin maal peab olema.» C. R. Jakobsoni positsioon tugeneb veelgi 1876. aastal, mil põllumees-teseltsid Pärnu EPmSi oma «keskkohaks» valisid. Tasub mainida, et põllumees-teseltside suhted J. Hurda ja tema mõttekaaslastega olid igati soojad. Nii valis Pärnu EPmS C. R. Jakobsoni ettepanekul J. Hurda ning R. Kallase oma auliikmeteks.

Olemegi jõudnud rahvusliku liikumise jaoks mitmeti pööranguliselt 1877. aastasse. Oli näha, et mõnast oldi üle saamas. Sellest andis tunnistust vilkam tegevus, aga ka kasvavad korjandussummad Aleksandrikooli heaks. Võib-olla just seetõttu kiirustasid baltisakslased rahvuslikule liikumisele lõplikku hoopidandma. 1877. a algul ilmusid «Neue Dörptsche Zeitungis» üksteise järel Sangaste pastori Th. Hesse ning Urvaste mõisniku Hermann von Samsoni (esines algul nime all «Unparteiischer») Aleksandrikooli vastu suunatud kirjutised. Üritust püüti neis näidata rahvusliku liialduse ja suurustlemise produktina, millel reaalne aluspõhi täielikult puuduvat. Aleksandrikooli rajamine olevat läbi kukkumas, sest rahvas on «liig mõistlik», et sellise kahtlase asja heaks raha välja anda. Abikomiteed kihutavat rahakorjamise asemel aga rahvast huupi üles. Kokkuvõttes tulevat kogu see kahjulik üritus kiiremas korras lõpetada ning kogutud rahade baasil põllumeeste kool luua.

Tõstetud süüdistused oleksid rahvuslikule liikumisele võinud tõepoolest ohtlikuks kujuneda, kuid J. Hurdal õnnestus kõik rünnakud osavalt tagasi tõrjuda. Oma (ka eribrošüüridena ilmunud) vastustes naeruvääristab ta sakslaste väited, nagu poleks teada, mida Aleksandrikool õieti taotleb. Üsna teravas toonis paljastatakse sakslaste eitavat suhtumist eestlaste arenemisse. Ümber lükatakse ka jutt, nagu poleks Aleksandrikooli heaks raha üldse makstud. Kokku olevat tulnud 23 233 rubla, ostetud on ka kena koolimaja Põltsamaal; loomulikult on rahva seas paljud veel tuimad ning osavõtmatud, kuid see peaks teisi just agaramale tegevusele õhutama. Süüdistuste peale, nagu tahtvat J. Hurt eestlaste koguni ülikooli asutada, vastab ta uhkelt: «Universiteeti näituseks ei ole meile omast käest ei tarvis, ei jõuaks meie teda ka kuidagi viisi üles pidada. Seks on meie vaimu jõudu ja raha nõuu liig vähe. Aga peaks tulevased põlved ja aastasaad teda siiski oma keele tarvitama ja teha jõudma, siis ei või meie sellele midagi vastu ütelda.» J. Hurt avaldab ka kindlat veendumust rahva elujõu ja emakeelse hariduse tähtsuses, kutsudes kõiki üles Aleksandrikooli heaks tööd tegema.

J. Hurda esinemine sai vaimustatud vastu-

võtu osaliseks. Talle saadeti rahva poolt arvukalt poolehoiu- ja tänukirju. J. Kapi sõnade kohaselt äratased just J. Hurda kirjutised rahva lõplikult stagnatsioonist ning panid aluse uuele tõusule rahvuslikus liikumises. Parimaks märgiks oli siin Aleksandrikooli tegevuse järsk hoogustumine. Täielikult jäi rahule ka C. R. Jakobson: «Suure rõõmuga olen ma Teie vastust Hesse häbemata kirja peale lugenud, ja ma pean tunnistama, et paremine seda vastust sugugi võimalik ei oleks olnud kirjutada.» J. Hurda võitlejahoiak on seda kõrgemalt hinnatav, kui meenutada just samal perioodil tema perekonda tabanud õnnetusi. 13. veebruaril 1877. a kirjutas ta näiteks C. R. Jakobsonile: «Et ma senni saksakeele zeitungites enam Aleks. kooli asjust ei ole kõnet teinud, kui et «dem Unparteiischen» ja Hessele vastasin, tuli sest, et mul praegu kurbuse päevad majas. Mu tütrekene oli raske haige ja suri. Mu abikaasa on silmadega ka väga haige ja praegu Tartus rohu all.» J. Hurt pidas isegi vaikselt plaani võitluste lõppedes Aleksandrikooli presideendi kohast loobua, et see A. Kurrikoffile üle anda. Sellises raskes hingelises olukorras pakkusid J. Hurdale teatavat toetust tema lähemate sõprade (eriti R. Kallase) soojad toetuskirjad *à la* «Meie oleme mehed, kes just sel ajal sündinud on, mil meie idee ka kehalisil ohvreid nõuab. Mees kaob, kuid idee jääb. Astume edasi!»

Nii või teisiti — J. Hurt jäi endale truuks ning rahvuslikus liikumises alanud tõusu ei suutnud enam miski peatada. Aleksandrikooli kõrval elavnes ka EKMSi tegevus, millest C. R. Jakobsoni agaramalt osa hakkas võtma. Märkatavalt suurenes J. Hurdale saabuvate rahvaluulesaadetiste arv.

Sellises olukorras hakkas rahvusliku aktiivsuse kasvu olulisel määral takistama liikumise huvisid adekvaatselt kajastava hääle kandja puudumine. Sakslaste kontrolli all ilmutava «Eesti Postimehe» tiraaž oli küll oluliselt suurenenud, tema sisu 70ndate aastate algusega võrreldes aga pigem tagasi läinud. J. V. Jannseni lehe kasutamise tegid võimatuks ka teated viimase reeturlikkusest. Otsustava hoobi andjaks oli A. Kurrikoff, kes Türi le kirikuõpetajaks asudes oma eelkäija paberite vahelt leidis sinna unustatud (või meelega jäetud?) kirjad, kus J. V. Jannseni sidemed sakslastega selge kinnituse said. J. Hurt tegi mainitud dokumendi EKMSis teatavaks ega takistanud edaspidigi vastavate andmete levikut. Nii pole imestada, et ka J. Hurda ringkonnas nimetatakse J. V. Jannsenit «reeturiks» ning «äraandjaks». 1876. a lõpul kirjutas J. Hurt seoses J. V. Jannseni korraldatava laulupeoga C. R. Jakobsonile: «Ärge jätke Januaril Tartusse tulemata, sest meie peame kokku kõnelema, kuidas õigel viisil

meie poolt laulupidust osa võtta. Mina arvan osavõtmist tululisemaks kui ära jäämist, et ma küll ühtegi kõnet ameti poolest enese päale ei taha võtta, kui mind ka seks peaks kutsutama. Ma olen ka Kurrikoffile kirjutanud ja tema tuleb vististe Tartusse. Meil on ühendust hädaste tarvis, et müüdav mees mitte meie püüdmisi ära ei solgi.»

Vajadus uue lehe järele muutus aina selgemaks. Ning ainuvõimaliku kandidaadina lehetoimetaja kohale tõusis esile C. R. Jakobson. Teda toetasid sel hetkel kõik rahvusliku liikumise aktiivsemad jõud. C. R. Jakobson polnud katseid lehe asutamiseks tegelikult katkestanudki, küll aga saanud järjest äraütlevaid vastuseid. Seoses teatavate muutustega valitsusvõimude suhtumises rahvuslikesse liikumistesse kroonis C. R. Jakobsoni püüd lusi 1877. a edu — talle anti luba ajalehe «Sakala» väljaandmiseks. C. R. Jakobsoni rõõmu ühe oma eluunistuse täitumise puhul võib vaevalt ette kujutada. Ühena esimestest saab «võiduhõiske» kätte J. Hurt: «Täna võtan ma sellepärast sulle kätte, et teile ühest rõõmsast sõnumest teadust anda. Mina olen Ministri käest luba saanud, Wiliandis seitungi «Sakala» välja anda, mis üks poliitika, kirjanduse ja põllutöö ajaleht saab olema. Ma palun seda igale poole teada anda.»

Ning pole põhjust arvata, nagu poleks J. Hurt koos mõttekaaslastega «Sakala» ilmumise üle siirast rõõmu tundnud. Ei võinud nad ju teada, et C. R. Jakobson eesti ja saksa soost kirikuõpetajate vahel erilist erinevust ei näinud, et ta vahetult enne leheloa saamist oli J. Kölerile kirjutanud: «Sellepärast seisab meie poliitiline ülesanne selles, lugupidamist vaimulikkude vastu igapidi alt ära õõnestada, kes ju igalpool inimesesoo katk on, mida aga meil veel õigeks ei peeta.» Vaevalt oleks J. Hurt C. R. Jakobsoni kavatsusi teades ühinunud viimasega «Sakala» väljaandmisel. Nüüd aitasid J. Hurda, R. Kallase, W. Eisen Schmidt, H. Wühneri jt nimed «Sakalal» ilmumise algul sedavõrd vajalikku profiiti lõigata. J. Hurda toetajaskond osutas ilmutavale lehele kõikvõimalikku toetust. H. Wühner käis Tarvatu kihelkonnas isiklikult läbi kõik «Eesti Postimehe» tellijad, veendes neid oma tellimusi «Sakalale» ümber vormistama.

Illusioonidel polnud siiski määratud kaua püsida. Üsna kiirelt sai selgeks, et kiriku ründamise asemel on «Sakala» asunud õõnestama lugupidamist usu kui sellise vastu üldse. Järgnes paratamatu kokkupõrge, mille vaatlamine ei kuulu aga enam käesoleva kirjutise raamidesse.

Jaan ADAMSON (1824—1879), Holstre valla koolmeister, Aleksandrikooli idee algatajad, palvekirjade aktsiooni aktivist. Omas

vahepealset seisukohta rahvusliku liikumise leeride vahel, püüdes tekkivaid vastuolusid leevendada ning pehendada.

ALEKSANDRIKOOL, Eesti rahvusliku liikumise suurüritus, mille eesmärgiks oli rajada talurahva «vabastaja» Aleksander I mälestuseks eesti õppekeelega kõrgemat tüüpi kool (kreiskool). Ametlik taotlus esitati 1863. a, luba rahakorjamiseks saadi 1869. a, tegelik rahakorjamine algas 1872. a. 146 abikomitee kaudu kasvas Aleksandrikooli kapital 100 000 rublani. 1884. a lõpetasid valitsusvõimud sisemisi vastuolusid kasutades Aleksandrikooli komitee tegevuse. 1888. a avati Aleksandrikool Põltsamaal venekeelse koolina.

EESTI KIRJAMEESTE SELTS, rahvusliku liikumise ülemaailmne kirjanduslik-kultuuriline organisatsioon 1872—1893. Asutamise mõte tekkis samaaegselt J. V. Jannsenil, F. R. Kreutzwaldil, J. Hurdal, tegeliku tõuke andis asjale C. R. Jakobson. Seltsi liikmete arv kõikus 200—400 vahel. Selts aitas kaasa eesti kirjanduse ja keele arengule, andis välja arvukalt kooliõpikuid, kogus rahvaluulet ning vanavara ning mõjus kaasa rahvusliku ideoloogia kujunemisele ning kinnistumisele. 80ndatel aastatel saabus sisetülidest nõrgestatud seltsis mõõn, tegevuse lõppaastail asus seltsi juhtkond toetama venestuspoliitikat, EKMS suleti valitsuse poolt 1893. aastal seoses rahvuslike ringkondade võidulepääsuga seltsis.

Carl Robert **JAKOBSON** (1841—1882), rahvusliku liikumise demokraatliku suuna juht. Eesrindlike kooliraamatute autor, EKMSi asutamise algataja, paljude «Eesti Postimehes» ilmunud teravalt Balti erikorda kritiseerivate kirjutiste ning Eesti ajalugu ümberhindava «Kolme Isamaakõne» autor. 1873. aastast Pärnu EPMSi, 1875st Viljandi

EPMSi esimees. 1878—1882 ajalehe «Sakala» väljaandja, 1881. a sai J. Hurda eemaletõrjumise tulemusel EKMSi presidendiks.

Johann Voldemar **JANNSEN** (1819—1890), eesti kirjanik ja ajakirjanik, rahvusliku liikumise juht 1857—1870. 1857—1864 esimese eesti rahvusliku ajalehe «Pärnu Postimees» toimetaja, 1864—1880 «Eesti Postimehe» toimetaja. «Vanemuise» seltsi (1865) ning Tartu EPMSi (1870) asutaja ning esimene president. I ululaulupeo (1869) idee autor ning teostaja.

Rudolf **KALLAS** (1851—1913), pastor, teadlane, rahvusliku liikumise klerikaalse suuna esindaja. Osales aktiivselt EKMSi tegevuses, andis välja esimesed arvestatavad eestikeelsed matemaatikaõpikud. Maailmatasemel seisva psühholoogia-alase uurimuse «System der Gedächtnislehre» autor.

Andreas **KURRIKOFF** (1848—1904), pastor, rahvusliku liikumise klerikaalse suuna esindaja, Eesti Üliõpilaste Seltsi asutaja, esimene esimees. Osales aktiivselt Aleksandrikooli ning EKMSi tegevuses.

Johann **KÖLER** (1826—1899), kunstnik, eesti rahvusliku maalikunsti rajajaid, rahvusliku liikumise demokraatliku suuna esindaja. Nn «Peterburi patriootide» ringi juht, mitmete rahvuslike ürituste õhutaja ning kaasaaitaja (1864. ja 1881. aasta palvekirjade esitamine tsaarile).

Hans **WÜHNER** (1836—1911), Tarvaste kihelkonna koolmeister, rahvusliku liikumise klerikaalse suuna esindaja. Aleksandrikooli algatajaid, EKMSi asutaja, aktiivne osaline 1864. a palvekirjade aktsioonis, Viljandi EPMSi president 1873. a, Eesti esimese rahvaraamatukogu asutaja Tarvastus 1860. aastal.

EVI PIHLAK

TAEVAS, TORNID JA MAA

1950ndad aastad tõid kunsti mõiste *happening*, mis kujutab endast improviseeritud sündmust, avalikku esinemist. Tuntuks said maalijate *happening*'id, neid korraldas näiteks prantsuse maali ja Yves Klein värvi kastetud modellidega, kes seejärel muusika saatel vajutasid oma keha jäljed lõuendile. Kuid *happening*'ide rajajateks olid Allan Kaprow, John Cage, Jim Dine, Claes Oldenburg New Yorgis. Nende lähtepunktiks olid *environment* — kunstiteoseks korraldatud ruum. Need olid kunstiteosed, mis ümbritsesid vaatajat igast küljest. Järgmiseks sammuks oli elutu ruumi ühendamine inimtegevusega. Sealjuures näitlejalikku ümberkehastumist välditi, esineja esindas üksnes iseennast. Suurt tähelepanu omistati tegevuse sulatamisele ruumitrukkusse ning selle ühendamisega valgus- ja helikujundusega. Dialoogi kasutati harva. Kõige määravam osa oli tegevusel, esemeid ruumis paigutati ümber, käsitleti erineval viisil, vahel ka lõhuti. Peagi tekkis *happening*'i kõrvale uusi esinemisvorme: *body art*, *art actuell*, *action art*, *live art* jne. Neid kõiki hakati 1970ndatel aastatel nimetama ühise nimega — *performance*. Seda terminit on kasutatud iga väikse etenduse kohta. Üldiselt on kahe viimase aastakümne *performance*'ile iseloomulik visuaalse elemendi rõhutamine, illusiooni loomine. *Happening*'is tõmmati ka vaataja sageli tegevusse kaasa, uemad *performance*'id üldiselt väldivad seda.

Performance ei ole üksnes XX sajandi teise poole «kunstihullus», vaid selle juured ulatuvad sootuks kaugemale tagasi. Juba Esimese maailmasõja ajast tuntakse Cabaret Voltaire'i Zürichis, kus esinesid koos patsifistlikult meelestatud kirjanikud, kunstnikud ja muusikud. Avalikud esinemised ja manifestatsioonid olid iseloomulikud ka futuristide tegevusele. Majakovski vahendusel levisid sellelaadsed üritused ka Venemaale, omandasid seal tugevalt revolutsioonilise värvingu. Mõnel juhul on vaadeldud esimesi nõukogulikke massietendusid nagu näiteks «Tormijooks Talvapälele» 1920. aastal või agitrongide ja -laevade tegevust samast algest väljakasvava nähtusena. Oma teater oli ka saksa tuntud kunstikoolil Bauhausil Weimaris ja Dessaus, kus Walter Gropius arendas oma areeniliku lahendusega teatriruumi ideed ning kunstnik Oskar Schlemmer tegi katsetusi tantsivate marionettidega ning figuuride ülekandmisega tasa-

pinnalt ruumi. Etendus, mõne idee realiseerumine inimkeha, ruumi ja valguse kaudu on kujutavaid kunstnikke korduvalt kaasa kiskunud ning eksperimenteerima ahvatlenud.

Meie oludes oli *happening* siiski sedavõrd kauge mõiste, et näiteks vana ENE vastavas põhikõites puudub see märksõna sootuks ja on alles 1978 ilmunud lisakõites ära seletatud. *Performance*'i mõiste ei ole selle väljaande veergudele ülese jõudnudki. Eesti kunstnike keskel sündis huvi nähtuse vastu siiski varem. *Happening*'e on korraldanud näiteks Jüri Arrak. Lavastuslikule elemendile rajanevad mitmed Jüri Okka tööd. Kuid Kunstiinstituudis hakkas juba rühmitus SOUP—69 näitustega paralleelselt organiseerima ka improvisatsioonilisi etendusi. Sündis «Mäng mannekeeniga», mida esitati näiteks «Nooruse» suvelaagris Kabilil. Piritat rannas korraldati *happening* «Paberid õhus». Initsiaatoriteks olid Leonhard Lapin, Andres Tolts, Ando Keskküla, Vilen Künnapu jt. Nende tegevuse harjumatus kutsus esile võõrastust ning pahameelt ja nad said oma ürituse eest korraldajateks sügeda.

SOUP—69 tegevuse ajal oli Siim-Tanel Annus üheksa-aastane ja kuulis rühma ettevõtmistest alles tunduvalt hiljem. Tema kokkupuuted kunstiga algasid Tõnis Vindi vahendusel. Otsese õpetamise kõrval oli tähtis Tõnis Vindi erakordne võime äratada enda ümber koondunud noortes inimestes tõelist loomingulist initsiatiivi. Nii juhtuski, et S.-T. Annus esines juba 17aastasena 2 tööga geomeetrilise graafika näitusel Tallinnas. Kuid aasta varem oli ta oma töid saatnud Jugoslaaviasse Rijeka joonistuste biennaalile. 1978. aastal osales ta Tallinnas vabariikliku kevadnaitusel ja plakatinaitusel, kus ta töö pälvis ajakirja «Noorus» preemia. Edasi järgnes esinemine Kiias näitusel «Balti plaka». Sellest peale on S.-T. Annus esinenud näitustel regulaarselt.

1980. aastal käis noor kunstnik Poola Rahvavabariigis. Sama aasta sügisel 1. novembril korraldas ta enda juures kodus, Mooni tanaval Tallinnas, näituse, millele järgnes *performance* aias. Publiku moodustasid tuttavad ja kaaskunstnikud. Pimedasse aeda minnes ei teadnud keegi, mis seal peab toimuma. Kõigile ootamatult tõusis seal kuivanud lehehunniku alt tume tont, kes puhus pasunat, jooksis ühe inimgrupi juurest teise juurde

ning pildus siniseks värvitud lehti. Efekti löi lõbus üllatusmoment, ootamatus.

1981. aasta 17. oktoobril avati S.-T. Annuse graafiliste tööde näitus Tallinnas Teaduste Akadeemia raamatukogu fuajees. Sellele järgnes jällegi õhtul *performance* koduaias. Sel korral oli tontlik olend juurde saanud tiivad ning vikati ja laskus maja ülakorruselt redelit mööda alla aeda, mida oli püütud etenduse meeolule vastavalt kujundada. Puude ja põõsaste vahele olid asetatud paberitombud nagu mähitud skulptuurid. Nende ümber lehvivad omakorda rulli keerdunud serpentiinid. Selles kõiges oli omajagu nägemuslikku varjundit. Siniste lehtede asemel pilutas tont sel korral peotäite viisi valget paberit ning süütas üksteise järel paberikuhilad. Tibutas vihma ja tuli noolis niisket paberit aeglaselt. Tükati põlenud paberitükid hõljusid õhus nagu mustad linnud. Kogu tegevust elustas Mati Schönbergi muusikaline montaaž, mis valjusti üle aia kaikus ja mille hulgas kõlas ka linnuhääli. Tegevus jätkus vaheaja järel. Helendavale ekraanile puude taustal ilmus film eelneva aasta etendusest. See rõhutas kahe sündmuse mõttelist seostatust. Filmi lõppedes süüdati veel kord pooleldi põlenud paberikuhilad ning lendlevad serpentiinid. Vaatepilt lõppes tiivulise olendi lahkumisega sama redelit mööda, kust ta aeda oli tulnudki.

Vaatajad küsisid endalt, kas need etendused pidid olema mingiks sureva looduse looduse-meeolude võrdkujuks. Meenutas ju tiivuline olend vikatiga surmainglit. Ta oli must ja surnu varvi sinise suuga. Hävinise nästus meeleolu oli ka tule vaatepildis. Esimesel hetkel tundus *performance* täieliku kontrastina võrreldes kunstniku graafiliste töödega, milles oli palju kirkust ja puhtust. Kuid pidi siiski tunnustama, et ka aias esitatud mängus ei puudunud teatavad ülevuse momendid.

Autori mõttekäikude järjepidevus ja tuum hakkas selguma õieti alles kolmanda *performance*'iga «Tornid taevasse». See toimus 20. novembril 1982. aastal. Tegevuspaigaks oli jällegi aed Mooni tänaval ning etendusega kaasnes näitus. Seda perioodi S.-T. Annuse loomingus võiks nimetada «Taevatornide» ajaks. 1980. aastal alguse saanud graafiline seeria «Tornid taevasse» oli jõudnud oma kulminatsioonini. Asja oli kunstnik nende tööde eest Balti vabariikide noorte kunstnike III triennaalil Viinieses saanud diplomi. Tornid kujutasid endast vertikaalsete vormide kombinatsioone vahelduva rütmi ja faktuurikäsitlusega. Neis oli selgelt tuntav vaimne pinge, ideaali taotlus, pürgimus kirkuse poole. Tornidel ei olnud massiivset vundamenti, nad ei olnud lõpetatud arhitektuurised tervikud, nad sündisid ja kasvasid

otseki õhus endas. Seetõttu olid nad ebamaised, miražlikud.

Tornimotiiv oli olulisel kohal ka aias esitatavas *performance*'is. Varasemate etendustega võrreldes oli sel korral kujundusele antud tunduvalt suurem osatähtsus. See koosnes tervest reast spetsiaalsetest ehitustest. Neist suurim oli nelja meetri kõrgune valge torn, mille ette aiateele oli pikliku basseini paigutatud veeanum. Lisaks peatornile oli basseini läheduses veel mitmeid teisigi kõrgeid postamente. Basseini ees liitusid kujundusega mitmed peeglid. Üldiselt sümmeetrilise kujunduse telje moodustas sirge aiatee, mille kohal õhus rippusid tühjad pildiraamid. Nagu graafilistes joonistustes nii oli ka kujunduses kasutatud ainult musta ja valget.

Tegevus algas heleda projektorivalguse süttimisega. Valgel kušetil lamas linaga kaetud magaja. Mati Schönbergi elektroonilise muusika saatel hakkas magaja virguma. Ta keha läbisid ebaloomulikud mehhaanilised võbinad. Ta tõusis aeglaselt, vaatas justkui imestunult enda ümber, liikus ühe peegli juurest teise juurde. Peegelpilt helendas ja helkis, kuna kõndija nägu oli kaetud sätendavate litritega. Üha peeglid ja peegeldused, mis moodustasid nagu mingi nõiutud ringi. Siis peatus esineja suurima peegli ees basseini otsa juures. Peegel koos raamiga hakkas tugevalt kõikuma, sellega koos vaheldusid ka valguspeegeldused, kogu atmosfääri tekkis rahutus, kõik liikus ja värises. Lõpuks votus peegli silu. Itseja kirka ning purustas järsu löögiga klaasi. Läbi tühja raamiava avanes vaade salapäraselt auravale ja vilisevale veele. Hetkeline peatus, seejärel astus peeglipurustaja kummardudes läbi raami otse vette ning hakkas aeglaselt läbi aurava udu liikuma torni poole. Ta tõusis torni tippu. Nagu võitja tõstis ta käed ning puistas enda ümber sätendavat karda, mida tuul pimedusesse laiali kandis. Vaatepilt oli efektne ja pidulik. Järsku lendas midagi basseini ette maha, kostsid kõmatused, kõik mähkus hetkeks suitsu ja pilku tormie tustes ei olnud selle tipus enam kedagi. Etendus lõppes kahe ridva otsa kinnitatud pabertõrviku süütamisega.

Vaatajad seisid hetke vaikselt, nähtust võlutult. Aga samas tundus ka uskumatuna, et keegi oli viitsinud umbes viisteist minutit kestnud vaatamängu nimel nii palju vaeva näha. Jäi vaid arvata, et see oli talle tõeliseks eneseväljenduseks. Igasuguste eeskujude osa oli väike, neid polnud lihtsalt kusagilt võtta. Kunstnik lähtus eelkõige oma mõttemaailmast. Üheks keskseks motiiviks tema ideede hulgas oli torn kui ühenduslüli erinevate tasandite, maiste madaluste ja taevaste kõrguste vahel. Tõusmised ja laskumised olid

omased kõigile tema etendustele. Tegevust aias võib vaadelda mingil kombel tungimisea väljapoole ratsionaalse kogemuslikkuse kesk-konda. Peegli purustamine mõjus tavapäraste sidemete katkirebimisea, tungimisea sala-pärasesse ja tundmatusse, laskmata end heidutada peegli lõhkumise üldtuntud halva-tahenduslikust enesest. Peegitaguse maailmas olid justkui vastupandamatud ahvatlused, lubadus ülevast hetkest torni tippu jõudmisel. Kõik oli pooleldi nägemuslik, sarnane õhkõr-nadest joontest sündivatele tornimiraazidele paberil. Kunstniku kujutlusvõimel oli kande-jõudu, ükskõik kas tegu oli joonistatud kujun-ditega või kolmedimensiooniliste piltidega väljas tegelikkusest. Tõnu Aru, kes juba va-rem oli filminud Jüri Arraku *happening*'e, jäädvustas aias toimuva mõningate täiendava-te stseenidega ka filmilindile.

Kolmandale *performance*'ile aias järgnes mõningane paus. 1984. aasta kevadel lõpetas S.-T. Annus Tartu Riikliku Ülikooli kunstiajaloo erialal. Õppimine ei jätnud eriti aega loominguliseks tööks. Kuid 1986. aasta aprillis avati S.-T. Annuse graafiliste tööde näitus Riias ja 19. aprillil järgnes sealsamas sellele *performance* «Kuninga jalajäljed». Tegevust kandis kunsti sünniprotsessile nähtava kaju andmise idee. Nagu ikka oli ka selles S.-T. Annuse *performance*'is mõttelennu kõrgust, mis meie tehnikseerunud ajal tundub üsna üllatavana. Sel korral oli mängu tulnud Kuninga kaju, kelle valge rüü oli kaetud naturaalsete nartsissidega ja kelle astumistest jäid põrandale laotatud valgetele lehtedele kuld-seid jäljed. Kuningast oli saanud justkui kunsti võrdkaju, kes hetkeks muutub nähtavaks ja siis saladuslikult kaob. Ta on midagi ebatavalist meie tavapärase maailmas.

Ideed kunstnikust kui loojast püüdis kehastada ka *performance* «Kunsti äratamine», mis esitati mitmete lavakunstikateedri üliõpilaste kaasabil Tallinnas Kunstisalongi ees 19. märtsil 1987. aastal Jaak Arro ja Signe Kivi näituse avamänguna. Seekord tegutseti grupiga, kuid põhistsenaariumi autoriks oli S.-T. Annus. Jälle oli mängu toodud ärkamise ja tõusmise motiiv. Kunstnik (Jaak Arro) lamas riidega kaetud maapinnal. Tema äratajaks oli Kuningas (S.-T. Annus), kes pihust valguskiiri pildudes uinuvaid loovjõude virgutab. Apoteoslikus lõpptseenis kanti pintsleid ja värvipaletti väljasirutatud kätes hoidev Kunstnik Kuninga juhtimisel alongi oma teoste juurde. Tegevus toimus Aulis Sallineni võimendatud muusika saatel. Tšellol esines Allan Kaasik ning kitarril oli kaastegev Heiki Mätilik. Peategelaste kõrval oli rida teisi esinejaid, nende hulgas näiteks tantsiv paar, kes kogu etenduse jooksul nagu mingit katkematut elutantsu esitas. Mängus olid ka

Külvaja ja kuldse vikatiga Lõikaja, kuu ja päikese sümbolid. Kuigi tegevusplatsi ääres seisis tänapäeva rockiliku maailma esindajate ansambli «Vanem Õde» liikmed, kellega koos ka Jaak Arro on esinenud, kandis kogu etendust mingi ajatu kosmilise meeleolu taot-lust. Taolise kõikehaaravuse poole on S.-T. Annus oma *performance*'ites alati pürginud. Seda võib pidada muidugi natuke naiivseks või ka liigseks pretensioonikuseks. Kuid samas meenuvad kunstnikud vanema-test aegadest, nende hulgas isegi suurmeister Leonardo jt, kes renessansiaegadest peale paleelavastusi korraldasid ja neis alati tähtsa osa andsid taevakehadele, sfääride illusioonile. Võib-olla peitub kõiges selles ka omajagu mingi ürgse mõttelaadi sugemeid. Oma koha määratlus maailmakõiksuses on inimesele alati mõtteainet andnud.

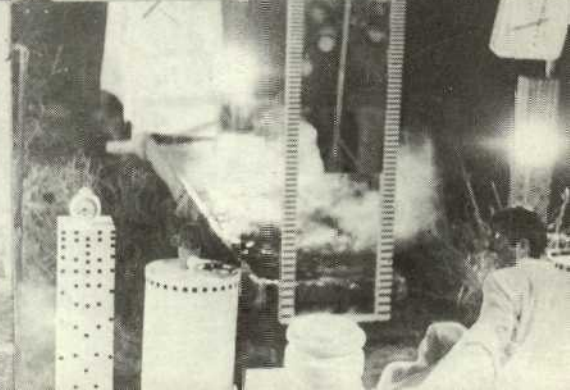
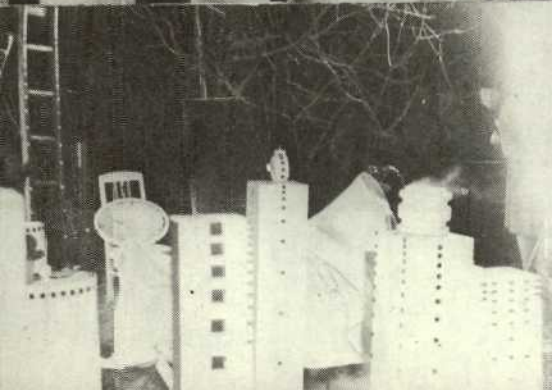
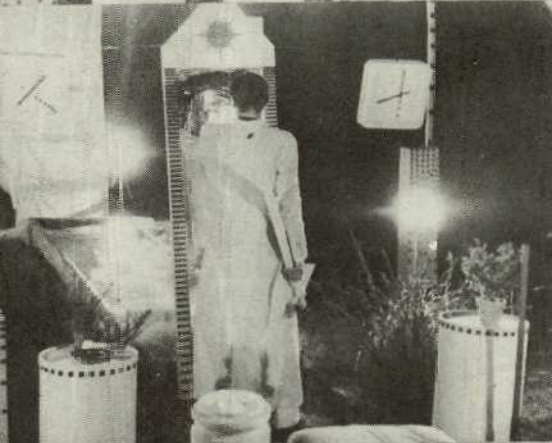
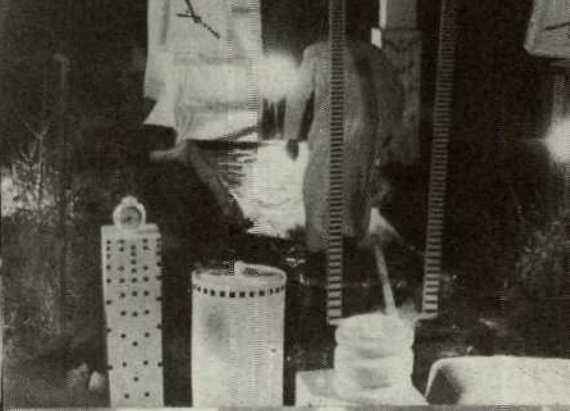
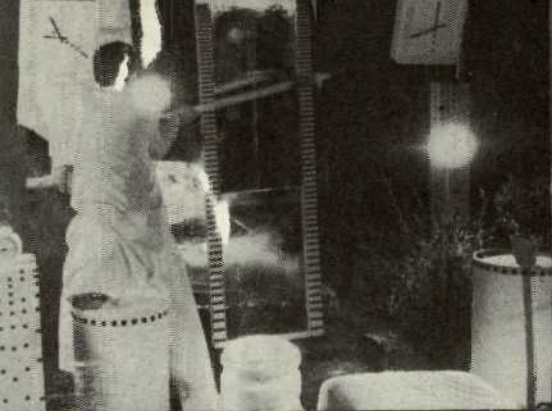
Looduse kõiksusetaju tabamise püüe läbib õieti kogu S.-T. Annuse loomingut. See ilmneb nii tema graafilistes lehtedes kui ka *performance*'ites. Omalaadseks ühenduslüliks nende vahel olid 1986. a noortenaitusel esita-tud M. Kaljuste fotod, mis kujutasid kunst-nikku pikas kostüümis seismas madalas mere-vees. Seda võiks nimetada fotolikuks *perfor-mance*'iks. Tegu ei ole üksnes tegevuse fiksee-rimisega, foto ise muutub omaette kunsti-teoseks, mida vahel graafiliselt täiendatakse. Näiteks kõne all olevates töodes oli ridvast kunstniku käes saanud tušiga tõmmatud dia-gonaaljoon, mis pilti omalaadset pingestas.

Performance'ite korraldamise üheks ajendiks peetakse tavaliselt ka kunstniku spontaanset vallandumistarvet, enese välja-elamist väljaspool tavapärasteid piire. See kehtib ilmselt ka S.-T. Annuse puhul. Range-teks raamideks on talle mingil määral ta oma graafiline looming äärmiselt distsiplineeritud tehnilise teostusega. Mitte asjatult ei aruta-nud üks vaataja tema tööde juures: huvitav, millist kompuutersüsteemi ta kasutab. Asjasse pühendamatul on raske uskuda, et tehniliselt sedavõrd täpsed ja töömahukad lehed on käsitsi teostatud. Kuid ilmselt jääb sealjuures realiseerimata osa kunstniku loomingulisest potentsiaalst, mis otsib endale väljapääsu teiselaadses, graafikale vastandliku iseloo-muga loomingulises tegevuses.

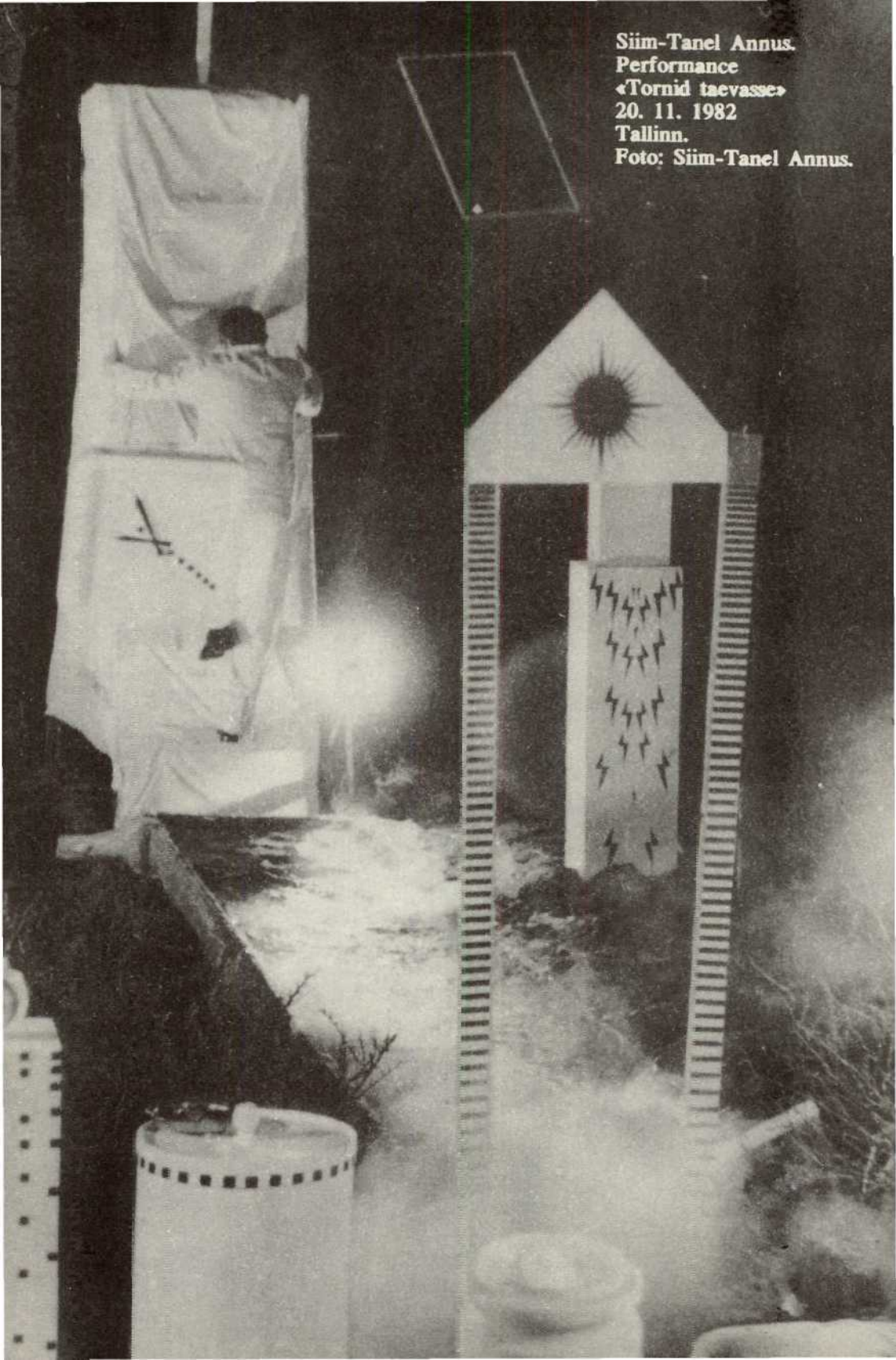
Eestlasele natuuriile nii iseloomulik kõhklev ja loogiliselt arutlev vaatlejatuup võib mui-dugi avaldada arvamust, et mõistlikum oleks igasugune vaatamänguline tegevus jätta siiski teatriinimeste ajaks, muidu võib asi kiskuda armetu dilatantismi poole. Mõni vaataja võib etendustes näha üksnes kunstniku pealetükki-vat reklaami. Mida vastata neile kõigile põh-jendatud loogilistele arutlustele? Meenub kuulsa sakslase Joseph Beuyssi 1965. aastal Düsseldorfis korraldatud *performance*, mille

Siim-Tanel Annus.
Performance
«Tornid taevasse»
20. 11. 1982
Tallinn.
Foto: Siim-Tanel Annus.

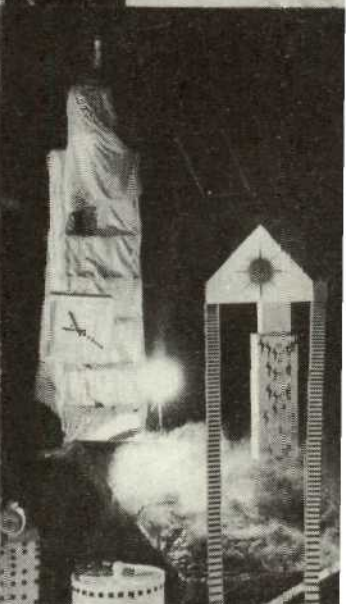
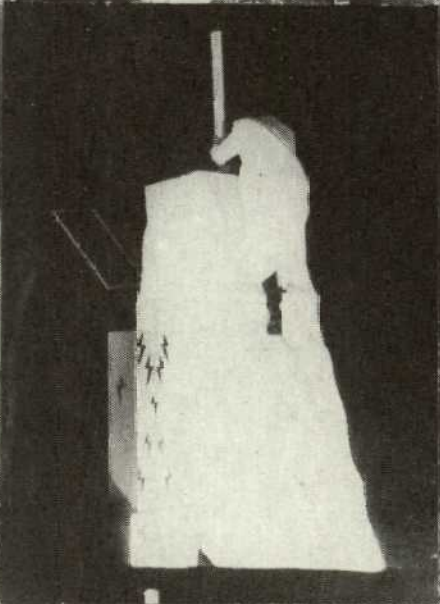
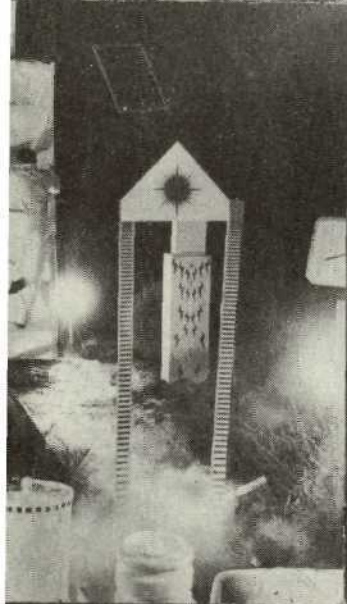
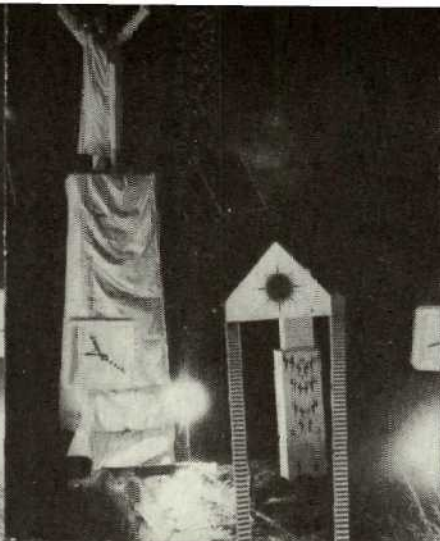
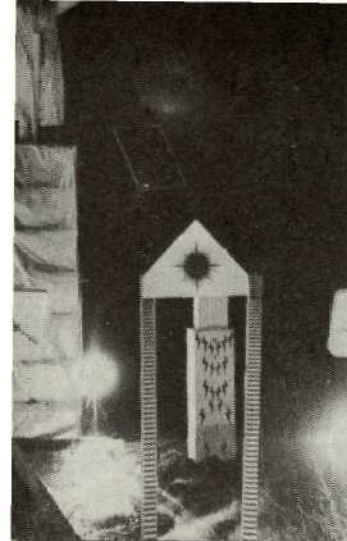

Siim-Tanel Annus.
Performance
«Tornid taevasse»
20. 11. 1982
Tallinn.
Foto: Siim-Tanel Annus.

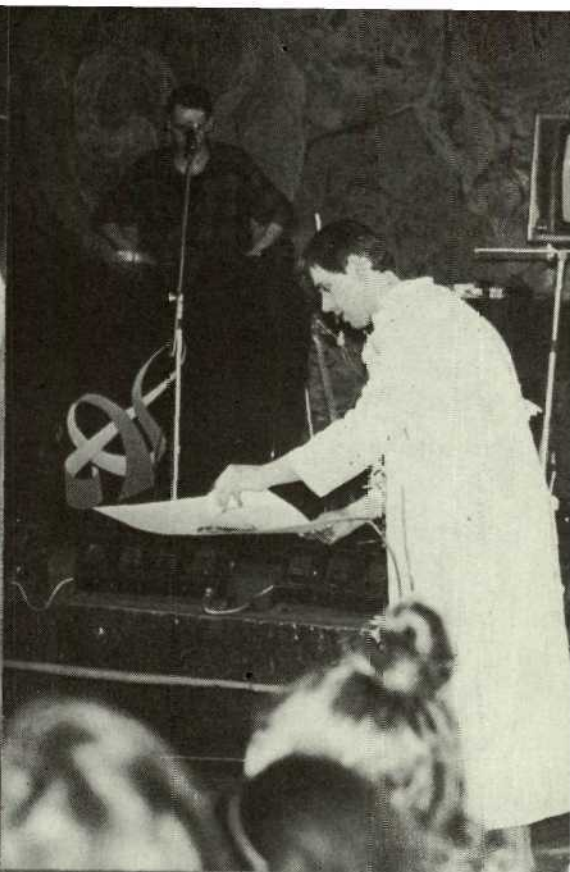

Siiim-Tanel Annus.
Performance
«Kuninga jalajäljed»
19. 04. 1986
Riia.
Foto: Mari Kaljuste.

Siim-Tanel Annus.
Performance
«Kunsti äratamine»
19. 03. 1987
Tallinn.
Foto: Tõnu Talivee.

idee rajanes kunstiteoste seletamisel surnud jänesele. Kunstnik arvas, et kangekaelsel ratsionalistil on kunsti mõistmiseks vähem eeldusi kui surnud jänesel. Kunstile peavad jääma oma seletamatud tagamaad.

S.-T. Annuse *performance*'ite võrdluseks

teiste omalaadsetega puudub otsene materjal. Kuid vaieldamatult on nad meie noore kunsti elus omalaadseks ilminguks, üheks uueks eneseavaldamise võimaluseks, mis väärib tähelepanu. Seejuures on neis sugestiivsust ja köitvust.

TEEL DEMOKRAATIASSE

GEORG SOOTLA

Len.okraatia: formaalne või/ ja reaalne

Sõnaga «formaalne» püütakse tavaliselt vastandada deklareeritud, illusoorset reaalsele. Nii tehakse vahet reaalsel ja formaalsel demokraatial, reaalsel ja formaalsel vabadusel jne. Arvates, et reaalse vabaduse tagavad sotsiaalmajanduslik julgeolek ja kõigi võimalus osaleda ühiskonna juhtimises iseenesest, vastandati sotsialistlik demokraatia kui reaalne kodanlikule kui formaalsele. Kuid kahe silma vahele jäeti nende demokraatiavormide ajalooline järjepidevus ning formaalse ja reaalse demokraatia kui sotsiaalse vabaduse *realiseerimise mehhanismide* erinevused.

Asi on selles, et vabadusel on kaks suhteliselt vastandlikku tahku. Esiteks ja siimaani kõige arusaadavamas tähenduses eeldas see seisundit, milles inimene on vaba ühiskondlikest piirangutest, maha raputanud sõltumuse või isegi rõhuline ahelau. Teisalt aga eeldab vabadus, vastupidi, indiviidi veelgi täielikumat integratsiooni ühiskonda. Selline vabadus tähendab võimalust tegutseda vastavalt oma vajadustele ja eesmärkidele, realiseerida ennast ühiskondliku subjektina, lühidalt, olla oma saatuse peremees. Ilmselt ei taga vabadus ühiskonnast veel reaalselt võimalust vabalt ühiskonnas tegutseda. Esimesel juhul ongi tegemist formaalse, teiselt juhul reaalse vabadusega. Kuid inimene ei saa olla oma saatuse peremees ja järgida oma eesmärke, kui talle pole tagatud formaalne vabadus: sõltumatus, isikupuutumatus ja erihuvide realiseerimise võimalused. Meie ühiskondlikus teadvuses oli pikka aega levinud stereotüüp, et formaalne demokraatia (ja vabadus) on kodanliku demokraatia poolt sünnitatud mõttetu fetiš, mida tõeliselt teadlik sotsialistliku ühiskonna inimese põhimõtteliselt ei vaja. Kuid aeg tõestas vastupidist: indiviidi sõltumatus ühiskonnas, tema indivi-

duaalse eksistentsi kordumatus ja puutumatus tunnistamine (ja teised formaalse demokraatia põhimõtted) on ka sotsialistliku demokraatia üleüldised eeldused. (Formaalselt demokraatiat iseloomustavad järgmised põhimõtted. Isiksuse tasandil: indiviidi formaalne sõltumatus ja juriidiline puutumatus; kõigi vastutus seaduse ees ja ühiskondliku tegevuse avalikustamise kohustus; võimalus kehtivate seaduste raames piiramatult realiseerida oma individuaalseid huvisid, avaldada oma isikliku arvamust. Ühiskonna tasandil: juhtimise organite kujundamine vabade võrdsete valimiste teel, kusjuures valitavad võivad olla kõik ühiskonna liikmed; juhtimine formaalsete ettekirjutuste ja reeglite abil, kusjuures otsuste elluviimisel kasutatakse erilist juhtimisaparati.)

Loomulikult ei suuda kodanlik demokraatia tagada kõigile reaalselt ühiskondlikku vabadust ning isegi mitte lõpuni realiseerida formaalse demokraatia põhimõtteid. Kuid see ei anna veel alust heita printsiipe tervikuna üle ajaloo parda. Formaalse demokraatia põhimõtted on üleüldiseks aluseks iseseisva, vastutusvõimelise ja kohusetundliku, teovõimelise ja aktiivse sotsiaalse subjekti kujunemisele. Ilma indiviidi selliste omadusteta on raske ette kujutada reaalselt demokraatiat ja sotsialismi üldse.

Eriti aktuaalne on demokraatia aluste evolutsioon nendes sotsialistlikes riikides, kus demokraatlikud traditsioonid ajalooliselt puuduvad. Sotsialismi arengu algaastaist, kui ühiskonda oli vaja maksimaalselt konsolideerida ning indiviidi huvid vahetult allutada ühiskondlikele, pärineb illusioon, et ühiskonna sotsiaal-poliitiline ühtsus on tagatud automaatselt ning eri- (individuaalsed) huvid langevad — kui üksikud erandid välja arvata — tänu töötajate erilisele teadlikkusele vahetult kokku ühiskonna üldiste huvidega. Ja see muudab ka erihuvide väljendamise ja realiseerimise mehhanismid tarbetuks.

Kuid ajal, mil sotsialism lõpetas oma eksis-

tentsi eest võitlemise ning päevakorda kerkis isereguleeriva ja optimiseeritud ühiskondliku taastootmise mehhanismide kujundamine, hakkas vähehaaval selguma, kuivõrd vajalikud on ühiskondlikus progressis sellised väärtused nagu isiksuse iseseisvus, omaalgatuslik sotsiaalne aktiivsus, kõrgelt arenenud õigus-teadvus ning isegi indiviidi kui isiksuse juriidiline (ja moraalne) tunnustamine. Pikapeale tuli ilmsiks — eriti ühiskonna demokraatiseerimise ajajärgul —, kuivõrd võõras ja harjumatu on meile oma isikliku arvamuse avaldamine (ja omamine), teiste, eriti endast sotsiaalsel redelil kõrgemal olivate õiglane ja seltsimehelik arvustamine ning kriitika talumine; kuivõrd halvasti me oskame vaielda ja teiste arvamuslõnga kuulata, ise seadusi järgida ja teistelt nende täitmist nõuda. Vastu ootusi selgus, et meil puudub oskus iseennast ja ühiskonda sisuliselt kritiseerida. Tihti õigustatakse niisuguste omaduste puudumist isikultuse perioodi, laiemalt aga administratiivse ja autoritaarse juhtimisstiili pärssiva mõjuga. Tegelikult oli nende nähtuste tekkimine tingitud just demokraatlike harjumuste puudumisest ning patriarhaalse psühholoogia ja ühiskonnakorralduse jääknähtude väga tugevast mõjust. Kõigis meist elas (ja elab) väike isevalitseja, administraator ja anarhist. Ning Varlam «Patukahetsusest» pole ainult teatud ajaloolise isikutüübi koondkuju, vaid meie enese sotsiaalse ebatäiuslikkuse peegeldus.

Formaalse demokraatia põhimõtete «taasavastamine» etendab väga tähtsat rolli demokraatia arendamisel nüüdisetapil. Kuid teoreetilisel analüüsil ja poliitiliste hinnangute andmisel tuleb lähtuda tõsiasjast, et kommunistliku tsivilisatsiooni seisukohast tähendab valimissüsteemi täiustamine, indiviidi õiguste tagamine juriidilise mehhanismi korrastamine, avalikkuse ja kriitika järsk kasv jms kõigest «arengupeatuste» likvideerimise protsessi. Seepärast tahaksin juba praegu kutsuda nende tendentside reaalsest võimalusest kainele hindamisele. Viimasel ajal, eriti pärast NLKP 1987. a jaanuaripleenumit, võib täheldada ühe osa ideoloogide kalduvust muuta need ettevõtmised poliitiliseks ja ideoloogiliseks kampaaniaks.

Ajahetke uudsusel vaatamata tuleb mõista, et sotsialistlik demokraatia ei ole formaalse demokraatia ideaalvorm. Formaalse demokraatia põhimõtted on reaalse demokraatia objektiivsed organisatsioonilised eeldused, mis loovad võimaluse reaalse demokraatia tekkimisele. Kuid formaalse demokraatia põhimõtete lõplik realiseerimine ideaalkujul viib absurdsete, irratsionaalsete ühiskonnanahtuste tekkimiseni, mida mõistis juba formaalse ratsionaalsuse ideoloog M.

Weber. See paistab ilmekalt ka tänapäeva kapitalistlikus ühiskonnas arenevas legitimeerimise ehk seaduslikkuse kriisis: bürokraatia vohamises, varipoliitika ja majanduse laiendamises, asotsiaalsete liikumiste tugevnenises ning desintegratiivsete ja võõranõudisprotsesside süvenemises.

Just seepärast ongi vaja küsida: missugust demokraatiat me tahame? Me ei vaja ainult sõltumatut ja iseseisvat indiviidi. Me vajame selliseid sotsiaalseid mehhanisme, mille abil sõltumatu indiviid saaks ennast teostada sotsiaalse subjektina, ühiskonna reaalse peremehena.

Mainitud hurraa-optimism formaalse demokraatia suhtes avaldub ennekõike arutlustes eeldatava valimissüsteemi reformi ümber. Jällegi on kuulda vaimustushüüdeid, nagu oleks leitud uus kuldvõtme kõikide ühiskonda vaevavate probleemide lahendamiseks, ja imestamist, kuidas küll varem keegi selle peale ei tulnud! Me ei vaidlusta seda positiivset rolli, mida võivad etendada sisuliselt valimised tervema ühiskondliku kliima ja uue võimeka kaadrikoosseisu kujundamisel. Ilmselt võimaldab erinevate arvamuste avalikustamine paremini üksteist mõista ning pääseda sügavale juurdunud kahe mõttelisuse ja vaimse kahestumise vormidest. Kuid kõige selle kõrval näen ma ka katseid idealiseerida formaalse demokraatia põhimõtteid, üle hinnata nende sotsiaalset potentsiaali ja alahinnata nende varjukülgi ning vastuolusid.

Mida võivad ja mida ei või meie anda valimisele

Formaalse demokraatia põhimõtetel rajanev juhtimine viib lõppkokkuvõttes bürokraatia (formaalse ratsionaalsuse) võimule ja keskparasuse, «statistiiselt» keskmise indiviidi eluhoiaku domineerimisele. See aga pidurdab ühiskonna arengut või koguni tingib stagnatsiooni. Formaalse demokraatia ei ole suutnud põhimõtteliselt lahendada ka juhtimise demokraatistliku ja kompetentsuse vahelist vastuolu. Ühelt poolt on ühiskonnal vaja üha täielikumalt arvestada ja väljendada kõigi oma liikmete huve, mis eeldab rahvahulkade üha ulatuslikumat osalemist juhtimises või nende efektiivset kontrolli otsuste vastuvõtmise üle. Ent teisalt, mida mitmekesisemaid erihuve juhtimissüsteem peab väljendama, seda teravamalt kerkib päevakorda sellise keerulise protsessi kompetentne juhtimine, mida on võimeline tagama vaid eriväljaõppe saanud ja kogemustega spetsialist.

Niivõrd stiihiline ja juhuslikkusele allutatud selekteerimise mehhanism nagu valimised ei suuda ilmselt garanteerida kõige kompetentsema juhi leidmist. Valimised on

organisatsioonide ja institutsioonide vahel. Kuid nende vastastikune toime («ühtsus mitmekesisuses») ja kontroll on tagatud vaid sel juhul, kui iga organisatsioon ja tasand säilitab süsteemis suhtelise iseseisvuse, on üles ehitatud täpselt oma ühiskondlikele funktsioonidele vastavalt ning realiseerib oma spetsiifilisi eesmärke. Meil aga vohab tänini nii organisatsiooniliste põhimõtete kui tegevusfunktsioonide dubleerimine ja asendamine, tihti on eri organisatsioonid teatud tasandil lausa kokku sulanud. Kui on väga raske eristada partei, riigiorganite, ametiühingu, komsomoli jt institutsioonide eripära, siis selline olukord ongi kõige soodsam teravtipuliste võimupüramiidide tekkimiseks ning tipude väljumiseks kontrolli ja kriitika mõju alt.

Iga organisatsioon peab suutma realiseerida oma eripära ja eesmärke, esindada oma liikmete reaalseid huvisid kõikidel tasanditel ning tasakaalustada (ja kontrollida) teiste institutsioonide tegevust.

Seega on reaalse demokraatia äärmiselt tähtis organisatsiooniline tagatis **tasakaalustatud mitmemõõtmeline** (nii polüfunktsionaalne kui -organisatsiooniline) **juhtimis-süsteem** ettevõtte, regiooni ja kogu ühiskonna tasandil.

Kolmandaks eeldab reaalne demokraatia, et indiviidil endal on võimalik kontrollida ja reguleerida oma vahetu elutegevuse kõiki tähtsamaid aspekte. Reaalsele demokraatiale on iseloomulik **ühiskondlik omavalitsus**. Kuid vaatamata «loomulikkuse» illusioonile ei saa omavalitsus välja kujuneda ühekorraga, mõne targa seaduse alusel. Reaalse omavalitsuse objektiivsed ja subjektiivsed eeldused kujunevad järk-järgult alates süsteemi madalamatest tasanditest, laienedes ja kaasa haarates ühiskonna juhtimise kõrgemaid tasandeid.

Omavalitsus erineb anarhiast selle poolest, et rajaneb formaalse demokraatia tingimustes kujunenud süsteemi stabiliseerivatel põhimõtetel (vastutuse ja õiguste tasakaalul, isikliku vabaduse ja kohustuste ühtsusel jne) ning realiseerib neid täiuslikumas vormis. Omavalitsuse tingimustes on palju keerulisem ja tülikam elada kui formaalse demokraatia tingimustes, kus võib soovi korral nii osaleda või ka käega lüüa. Viimase aja praktika näitabki, et paljud, kes kõige valjemini rääkisid demokraatia puudumisest, ei ruttu sugugi tekinud võimalusi aktsepteerima. Formaalne demokraatia on isikliku vastutuse võõrandamise mehhanism, inimese vastamine teatud õigustest ja kohustustest. Võtta endale vastutus, otsustada (ja riskeerida) enda ja teiste eest ning olla pidevalt sotsiaalselt aktiivne on palju ebamugavam kui kõrvaltvaatajana jälgida toimuvat ja anda sellele kerge-

käehsi hinnanguid. See pärast reaalselt **de-nokraatiat ei maksa rahulolu ja mugavust oodata. Kas ja nii määralt olen reaalses demokraatias (vabaduses) elamiseks psühholoogiliselt, professionaalselt ja materiaalselt valmis.**

Omavalitsus eeldab osa juhtimisfunktsioonide delegeerimist alla: reaalse vastutuse ja õiguste andmist vahetule tootjale-tegijale. Kuid see ei tähenda kelleltki millegi äravõtmist. Praegune ühiskonna juhtimise viis on jätnud ulatuslikult reguleerimata sotsiaalse ruumi, eikellegimaa, mille peremees olla ja mida reaalselt omavalitseda oleks enamikule meist sotsiaalse eneseteostuse tipuks. Pean silmas meie igapäevase elu keskkonda, kus siia maani valitseb stiihilisus, individualism ja psühholoogiline võõrandumine. See on tunduvalt halvendanud meie elu kvaliteeti ja vähendanud sotsiaalset julgeolekut (või vähemalt selle tunnet).

Demokraatia arendamise moraal kõlab, et enne kui pretendeerida riikliku tähtsusega probleemide lahendamisele, tuleb korrastada oma vahetu ümbrus, kontrollida oma elukeskkonda, olla kõigepealt seal tõeline peremees. (Esialgul aga see lihtsalt rämpsus ja mustusest puhastada.) Kõigepealt peab tunnetama väikeste ettevõtmiste kaudu, kui raske on olla omaenese peremees, st olla vaba. Peremehe-tunde puudumine on madala poliitilise kultuuri tunnus. Ei saa olla ühiskonna peremees see, kes ei suuda olla peremees oma ettevõttes, kodus. **Kodanikuinitsiatiivide** laienemine ja aktiveerimine (mis täidab kirjeldatud sotsiaalse vaakumi) on praegu üks põhilisi (kuigi vähemtund) reaalse demokraatia arendamise suundi. Sellised liikumised nagu «Kodulin» peaksid muutuma meie elus tavalisteks, massilisteks nähtusteks. Ilma selleta lõhnab iga arutlus reaalsest demokraatiast demagoogia järele.

Reaalse demokraatia iseärasuseks on peale kõige muu veel erilised suhted juhi ja juhitava vahel. Õigemini muutub nende erinevus üha loomulikumaks ega realiseeru enam juhi ja juhitava sotsiaalmajanduslikes erisustes. Uutes tingimustes rajaneb juhi võim enam juhiisiku autoriteedil, tema erilistel omadustel, millest lähtudes inimesed ise tunnistavad teda reaalse liidrina. Oma tähenduse kaotavad traditsioonilised põhimõtted nagu hääletamine, rolli seadustamine jms. Reaalne liider toetub äärmiselt dünaamilisele ja see-pärast üsna ebastabiilsele ühiskondliku arvamusel ja aktiivsele toetuse mehhanismile. See-tõttu on liidrite vahetus kiire ja loomulik protsess, milleks tänane inimene ei ole psühholoogiliselt valmis. Uue orientatsiooni kujunemist takistasid viimase aja deformatsioonid kaadripoliitikas. Kaadri liigne stabiilsus, eba-

kompetentsete inimeste ühelt juhtivalt kohalt teisele viimine ja seega omapärase «juhtide kasti» tekkimine jms raskendasid reaalse liidri psühholoogia kujunemist ning soodustasid «ülemuse» (härasmehed) juhtimismaneeride

levikut. Need tendentsid mõisteti resoluutselt hukka NLKP 1987. a jaanuaripleenumil. Reaalse demokraatia areng eeldab juhi (liidri) sotsiaalse rolli ja ideaali põhimõttelist ümbermõtestamist.

NON OMNIS MORIAR

ANNE LILL

Saatuse ja vaba tahe vanakreeka tragöödias

Ei saa öelda, et antiiktragöödiast kõneldes antud teema kõige huvitavam oleks, kuid kindlasti on ta kõige rohkem eksiirvamusi tekitav. Saatuse teemat peetakse seal ikka kõige olulisemaks. Selles veenis mind, lisaks eelmiste aastate kogemustele, küsitlus, mille viisin läbi ülikooli filoloogiateaduskonda astunud üliõpilastega. Pooled vastanutest arvasid, et saatuse ettemääratus mängib tragöödia tegevuses tähtsaimat osa. Sealjuures teine pool küsitletutest ei osanud, välja arvatud mõned üksikud erandid, üldse midagi mõistlikku arvata. Mõnikord üldistati saatuse määrav tähtsus kogu tragöödiamaailmale. Põhjuste otsimiseks pole vaja palju pingutada, piisab teadmisest, et antiiktragöödiat teatakse põhiliselt «Kuningas Oidipuse» järgi, seda peetakse aga saatustragöödiaks *par excellence* (vt kas või ENE). 50 aastat või isegi rohkem tagasi kaitsti tõesti sellist arvamust. Seisukohad muutuvad aga isegi väliselt nii kanoniseeritud valdkonnas nagu antiikkirjandus. *Tempus nemini parcens* koos usina ja väsimatu antiigiurijate seltskonnaga on mõneski varasemas entsüklopeedilises töes kahtlema sundinud. Kui praegu tulla asjatundjate kuulesse välja saatustragöödia ideega «Kuningas Oidipuse» või, veel hullem, kogu kreeka tragöödia suhtes, siis selle üle ei vaevuta vist isegi muigama, vaid osutatakse nagu muuseum umbes paarikümnele uurimusele, kus küsimused on piisava selgusega ära lahendatud.

Ühes korralikus saatustragöödias on vaja kahte komponenti: kõrgemat, inimesest sõltumatut võimu, mis määrab sündmuste käigu, mida miski ei saa muuta, ja teiseks inimest, kes ootab talle määratud saatust, kelle pingutused ei muuda midagi saatuseratta halastamatus liikumises. Peab ütleva, et selline süžee pole kirjanduses harukordne. Ka antiikajast pärit teemasid on hiljem niiviisi ümber töötatud.

Parim näide on J. Cocteau «Oedipus, la machine Infernale» («Oidipus, põrgumasin», 1934). Juba päris alguses pannakse vaataja hirmu tundma käsitamatute jõudude ees, mis määravad inimese saatuse halastamatu paratamatusega. Cocteau teose algus annab sellest hea pildi.

«Vaataja, pane tähele, vedru on viimseni üles keeratud, nii et ta end aeglaselt lahti kerib kogu inimese eluea jooksul, üks täiuslikumaid masinaid, mida kunagi on loonud allilma jumalad surelike täielikuks hävitamiseks täpse väljaarvestuse järgi.»¹ Tegevus toimub edasi väiksel valgustatud platvormil, mida ümbritseb pime, «öökardinatega» ümbritsetud lava, kust kostab häälitusi, kust ilmuvad vaimud. Pole raske mõista kartust ja õudust, mida tekitab vaatajates jõuetustunne üleloomulike jõudude ees. Kas seda püüti saavutada ka antiiktragöödias?

Saatustragöödias peaks tegevus viima kangelase paratamatu hukuni. Antiiktragöödias see nii pole, mitmed neist lõpevad koguni õnnelikult.

Saatustragöödias on kangelane võimetu muutma sündmuste determineeritust, tema püüdlused sel eesmärgil on kasutud. Tulemuseks on jõuetuse ja hirmu teke, antiiksed kangelased on aga kõike muud kui väetid pelgurid.

Saatustragöödias on tähtsal kohal seos minevikusündmustega, mis mõjutavad hilisemaid tegusid ja nende tagajärgi. Mineviku kohta saab teada oraaklite ja ennustuste kaudu. See *n.on.ent, n.is antiiktragöödiates sisaldub, vajab põhjalikum.at käsitlen.ist.* Saatuslik seos minevikuga ja oraaklid on olemas nii Aischylose, Euripidese kui Sophoklese teostes. Viimase puhul on see eriti silmatorkav, ennustusi on tal rohkemgi kui

¹ Regarde, spectateur, remontée à bloc, de telle sorte que le ressort se déroule avec lenteur tout le long d'une vie humaine, une des plus parfaites machines construites par les dieux infernaux pour l'anéantissement mathématique d'un mortel.

üks. Sama kehtib ka teiste kohta, Euripidese «Foiniiklannades» on koguni kolm oraaklit. Tekib kolm põhimõtetlist küsimust. 1. Milline osa on oraaklitel tragöödiakangelaste otsustustes ja tegudes? 2. Milline seos on oraaklitel tegevuse arenguga? 3. Milleks on teostes üldse oraaklid? Esimeses küsimuses on rõhutatud tragöödiakangelase rolli, eristamaks seda müüdikangelasest. Viimase saatuse määrasid tõesti kosmilised jõud, temale kõrgemalt poolt antud missioon sooritada vägitegusid, võidelda, vabastada kedagi vm. Kangelase enda tunded ja elamused ei etendanud sealjuures otsustavat osa. Tragöödiates, mis on müüdi teinud alusel kirja pandud, säilivad müüdi põhimõtted, säilib lugu (Aristotelese järgi *mythos*), mida kirjanik ei tohi lõhkuda. Sellest loost kujundab autor tragöödiasüžee, järgides žanrile omaseid konventsioone. Kreeklaste jaoks 5. saj e.m.a tähendasid oraaklid midagi muud kui praegusele lugejale-vaatajale. See oli endastmõistetav osa ühiskondlikust elust, millega inimene arvestas, millele allus. Polnud ju siis ei massikommunikatsiooni, riiklikku plaani ega glavlitti. Tragöödiates on oraaklid osa atribuutikast, mis sinna müüdist kandus. Kas nende ülesandeks on luua minevikupaineline õhkkond, mis kulmineeruks oomenite kaudu ennustuse täitumise? Vaevalt küll, sest ennustused ja oraaklid tihti ei puudutagi otseselt tragöödiate peategelasi («Antigone», «Elektra» jt). Mis üldjoontes juhtub, on kõigile teada. Huvi keskpunktis tragöödias on tavaliselt see, mida oraaklis pole — kangelase siseheitlus, otsuse, valiku tegemine. Kui eesmärgiks oleks näidata ainult saatuse täitumist, kaoks tegelikult kogu traagiline konflikt. Sündmuste raskuspunkt on aga eetilisel tasandil, kesksiks probleemiks on moraal ja väärtused, mille nimel kangelane tegutseb. Oraakleid oleks mõistlik pidada mängureeglites tulevaks, asja juurde kuuluvaks atribuutikaks, mille abil ja mille kaudu saab näidata inimest tema suhtumise, tunnete, otsuste ja kogu käitumise keerukuses.

Autoriteetsemaid tragöödiauurijaid Albin Lesky kirjutas juba 50ndatel aastatel, et inim-saatused on antiiktragöödiates nii vapustavad, inimesest sõltumatud jõud nii võimsad, et seepärast polegi nendes teostes nähtud muud kui ettemääratud saatuse teostumist. Selle varju on jäänud ka tragöödia olemuse mõistmine.

Edasi võiks mõne konkreetse tragöödiavaral vaadata, kuidas on saatuse teemat ja sealhulgas oraakleid kasutatud, mis eesmärki nad teoses teenivad. Kas juhtuvad sündmused sellepärast, et oraakel on nii öelnud? Näiteks

valisin kaks Sophoklese vähemtuntud tragöödiat «Trahhislannad» ja «Philoktetes».

«Trahhislannade» süžee pärineb Heraklese müüdiüksikust. Delfi oraakli ennustuse järgi leiab kangelane igavese puhkuse, kui on oma vägiteod lõpetanud. Teine ennustus tragöödias on pärit kentaur Nessoselt, kelle Herakles tappis: kentauri veri on võluvahend, mis aitab tulevikus Heraklese naisel Deianeiral oma meest alatseks enda juurde kõita. Sophoklese tragöödias põimuvad ootamatult need mõlemad oraaklid. Hea mänguvabaduse annab oraaklite mitmemõttelisus ja ebamäärasus. Herakles ei osanud arvata, et igavene puhkus tähendab ta surma. Teiseks, peale oma surma ei saanud ta ka ühtki teist naist armastada. Sophokles kasutab oraakli ambivalenttuse oma teoses oskuslikult ära. Loo alguses teatab Deianeira, et ennustuse järgi toob Heraklese viimane sõjakäik talle kas surma või võidu puhul rahuliku elu edaspidiseks. Hiljem lisatakse ka Heraklese sõnad, et ellujäämise korral elab ta ülejäänud elu muretult. Siis saabub teade võiduka kangelase kojusaabumise kohta. Alguses on vaja oraaklit, et näidata Deianeira kartust oma mehe pärast, edasi rõõmu ja õnneliku elu ootust. Tekkinud rõõmsa ootuse õhkkond aga kaob, kui tuleb välja, et Herakles on kaasa toonud noore kuningatütret Iole. Deianeirale tuleb meelde võluvahend armastuse tagasivõitmiseks ja ta saadab mehele kingituseks kentauri verega immutatud rüü. Selle selga pannud, Herakles sureb. Alles siis saab selgeks, mida ennustused tegelikult tähendasid. Herakles meenutab siis oma isa Zeusi sõnu, et sureb selle käe läbi, kes on ise juba surnud, ja saab aru kentauri kätemakstust. Oraakli meenutamine aitab siinkohal Heraklesel asjades selgusele jõuda. Edasi kõneleb oraaklist koor, kes lisab uue üllatava fakti: ennustus anti 12 aastat tagasi, nüüd on see aeg möödas ja ennustus täitunud. Seega esineb oraakel iga kord erinevas kontekstis ja on tihedalt seotud karakteriga ja tegevuse arengu loogikaga.

Teises tragöödias «Philoktetes» ennustatakse, et kreeka sõjavägi ei valluta Troojat ilma nimikangelase osavõtu ja relvadeta. Tragöödia sisuks on kreeklaste poolt petetud ja üksikule saarele jäetud Philoktetese kannatused ja talle järeletulnud endiste kaaslaste katsed teda endaga kaasa meelitada. Philoktetes ei unusta solvangut, tema käitumist motiveerivad esiteks haiged jalad, mille tõttu ta ei saa liikuda, ja teiseks viha kreeklaste juhi Odysseuse vastu, kelle algatusel ta kümme aastat enne kirjeldatud sündmusi üksikule saarele surema jäeti. Ennustust antakse tragöödia üksikutes osades edasi jälle

erinevates nüanssides ja tihedas seoses tegevuse arenguga. Alguses mängib Odysseus osavalt noore sõduri Neoptolemeuse uhkusel, kes peab Philokteteselt relvad välja meelitama. Odysseus ei maini sõnagagi, et haige kangelane peaks ka ise kaasa tulema. Neoptolemeus motiveerib enda jaoks Philoktetese haigust ja eemalolekut jumalate tahtega, et Trooja ei langeks enne määratud aega, s.o kümnet aastat. Sellise algusega on saavutatud, et aus Neoptolemeus ei kahtlusta Odysseust vanas ja uues pettuses ega tunne end ülekohtu tegevast Philoktetesele. Täielik ennustus saab teatavaks tragöödia keskel ja selle mõju Neoptolemeusele on suur. Sophokles kujutab suurepäraselt ta siseheitlust: teades nüüd Odysseuse alatust ja tundes kaasa Philoktetesele, tuleb tal ometi võtta relvad, haige mehe ainsad eluspüsimise vahendid, ja kasutada kurjasti tekkinud sõprust. Lõpuks annab Neoptolemeus varastatud vibu ja nooled tagasi ja püüab veenda Philoktetest vabatahtlikult kaasa tulema. Nüüd tuleb mängu see osa ennustusest, milles räägitakse Philoktetese terveksaamisest: arstimisjumal Asklepiose abiga saavad kangelase jalad terveks, kui ta kaasa läheb. Philoktetes on aga järeleandmatu, mitte mingil juhul pole ta nõus Odysseust ja ta väge aitama. Neoptolemeus näeb oma veenmispuüete asjatust ja lubab Philoktetesele ta koju viia. Siin lõpeb karakteriloojika järgi näidendi tegevus, kuid müüdi järgi peab Philoktetes siiski Trooja alla minema. Siis kasutab Sophokles *deus ex machina*. Teatatakse jumalate otsus, millele Philoktetes vastu vaidlemata kuuletub. See tragöödia iseloomustab hästi saatuse, determineerituse, seda kajastavate oraaklite ja vaba tahte vahetõrke tegevuse motiveerimisel. Kosmiline aparaat on kasutusel niivõrd, kui seda läheb vaja mingil momendil süžee ja karakterite esitamiseks.

Selgemalt veel kui Sophoklesel tuleb tegevuse inimlik motiveeritus esile Euripidese tragöödiates. «Troojalannades» naerab Euripides välja Trooja sõja mütoloogilised tekkepõhjused. Tragöödia räägib sündmustest pärast Trooja vallutamist. Kuninganna Hekabe, kes oli kaotanud sõjas mehe, lapsed, lapselapse, kodumaa ja müüdnud orjusesse, süüdistab kõigis õnnetustes Helenat, kelle tõttu algas sõda. Viimane õigustab end jumalate tahtega, viidates tülile Hera, Athena ja Aphrodite vahel ja Parise otsusele. Põhiväiteks on, et armastusjumalanna Aphrodite vastu on isegi Zeus võimetu, rääkimata siis inimestest. Helena lõpetab oma kaitsekõne sõnadega: «Kui tahad jumalatest tugevam olla, siis see soov on sul küll rumal». Hekabe oma raevukas vastukõnes ütleb otse välja, et sõja põhjusena

jumalaid nimetada on selge lollus, viitamine lapselikule vaidlusele ilu pärast aga naiivne. Helena jooksis Parisega minema, kuna oli pimestatud noormehe ilust ja rikkusest, ja kavatses hakata Troojas elama uhkemalt kui enne Spartas. Helenat tuleb pidada arutuks õnnejahtijaks, kelle kergemeelsus läks nii kreeklastele kui troojalastele kalliks maksma. Hekabe nõuab Helena karistamist. Sündmuste põhjused on siin viidud sõltuvusse eetilistest kriteeriumidest, inimese vaba valikuga kaasneb alati ka vastutus oma tegude tagajärgede eest.

Saatusliku determineerituse tippnäiteks on alati olnud Oidipuse lugu. Siin võiks vaadelda loo Euripidese-versiooni tragöödiast «Foiniiklannad». Tegevuse keskpunktis on Oidipuse poegade Eteoklese ja Polyneikese võitluse võimu pärast (vrd Sophoklese «Antigone»). Vana kuningas needis pojad ära, sest need panid ta luku taha, et ise segamatult valitseda. Tähtis on, et sellist motiivi ei ole Sophoklesel ega teadaolevates müüdivariantides. Euripides on valinud sellise variandi kindlast dramaatilistest eesmärkidest lähtudes. Loo alguses antakse teada see osa traditsioonilisest oraaklist, mis keelab Laiosel, Teeba kuningal, lapsi saada. Eksimine selle vastu saaks ta surma põhjuseks. Mütoloogiline taust ja sündmuste kosmiline motiveerimine rõhutab sellisel kujul saatuse määravat tähtsust tegelaste elus. Oluline on aga, et alguses ei mainita ei sfinksi mõistatust ega abielu emaga. Edasistel sündmustel on täiesti inimlikud ajendid. Oidipuse sünni põhjusena mainitakse, et Laios unustas purjuspäi hoia-tuse. Kõige olulisema motiivina läbib teost poegade needmine Oidipuse poolt nende rikkuse- ja võimuiha pärast. Ennustuses puuduvad need momendid, tragöödiast on tähelepanu keskpunktis tegude eetiline külg ja selle tagajärjed. Eteokles ütleb oma vennale: «Inimesed pole võrdsed... teen kõik, et omada suurimat võimu... Kui selle nimel peaks ka ülekohtune olema, siis võimu pärast on lubatud vägivalda tarvitada...» (read 501—524). Ka Polyneikese seisukohad sarnanevad venna omadega: «Kõige rohkem austavad inimesed raha, sellel on kõige suurem võim inimeste üle» (439—442). Vastuolude põhjused ja võitluse ajendid on siin üsna kaugel saatuse determineeritusest. Koor peab esialgu Polyneikese võitlust õiglasest, sest vend on teda petnud: «Ta tuleb relvadega õiglasest võitlusesse, kuna tahab tagasi oma kodu» (258—260). Kui küsimus oleks ettemääratud saatuse teostumises, langeksid õiglusena seadud eetilised probleemid ära. Kui lõpuks mõlemad vennad on surma saanud ja ka nende ema end tapnud, süüdistab Antigone vendi mõttetult vaenus. Siin tuleb mängu uus mütoloogiline

motiiv: sfinksi kättemaks mõistatuse lahendamise ja surma eest. Oma kuulsust ja tarkust tuletab tragöödia lõpus meelde ka Oidipus ise. Müüdimotiivi oli vaja lõpus kasutada kindlal dramaatilisel eesmärgil — kunagise kuulsuse ja nüüdse viletsuse vastandamiseks. Antigone ütleb isale: «Lõpeta oma mõõdund õnnest rääkimine.» Isa ja tütart tabab üks õnnetus teise otsa: keelatakse matta Polyneikeist ja Oidipusel kästakse alaliseks linnast lahkuda. Õnne ja õnnetusmeeleolu vastandamine «Foiniiklannades» sarnaneb «Kuningas Oidipuse» lõpuga. «Vaadake, see on Oidipus, kes teadis kuulsaid mõistatusi ja oli võimsaim mees . . . millisesse hirmsate õnnetuste keerisesse ta on sattunud.» Nii Oidipuse silmade väljatorkamisel, poegade needmisel kui ka võitlusel võimu pärast pole midagi ühist ettemääratusega. Viimane on taustaks, millel tegevus toimub. Mütoloogiline süžee on raamistik, mida tragöödiates kasutatakse dramaatilistel eesmärkidel, konkreetsete üksiksündmuste toimumise viisi määrab tegelaste karakter ja eesmärgid.

Kui selgub, et saatustragöödia kontseptsiooni ei saa tõsiselt võtta, tuleb loogilise käiguna esile karaktertragöödia idee. Klassikalisel kujul esindab seda sir Maurice Bowra. Talle kuulub väide, et Sophoklese tragöödiate kangelaste saatused on ilmekaks tõestuseks Herakleitose väitele, et «iseloom on saatus». Gordon Kirkwood, üks autoriteetsemaid tragöödiauurijaid, kirjutab, et oraaklite funktsiooniks pole mitte sündmuste ennustamine, vaid tegelaste iseloomude avamine. Kosmilist aparaati kasutatakse sellises ulatuses ja ainult sellisel viisil, mida tegevuse ja karakterite areng antud momendil nõuab. Sageli loobutakse üldse müüdimotivatsioonist ja kujutatakse tegusid eetilistest printsiipidest tulenevana. Eriti paistab selles suhtes silma Euripides. Kui võtta näiteks tema Agamemnoni tapmise variant, siis pole määravaks mitte suguvõsa needus, vaid abielu Kassandraga, millest tulenes endise naise kättemaks.

Ka karaktertragöödia põhimõte ei saanud kaua segamatult valitseda. Juba leiti tragöödiatest arvukalt eksimusi karakteriloojaka vastu. Toodi näiteid, kus kangelased ei näe

ega arvesta endastmõistetavate asjadega. Kuigi karakterid on antiiktragöödiats olulisel kohal, puhtakujuliseks karaktertragöödiaks neid teoseid siiski pidada ei saa. Siinkohal võib uuesti meenutada Aristoteelse ütlust, et tragöödiates on põhiliseks lugu (vkr *mythos*), mitte iseloom (vkr *éthos*, millest tuleneb ka sõna *eetika*). Seda loo-teooriat hakatigi lahti mõtestama, kui vanad ideed olid end diskrediteerinud. Tragöödiates pole peamine ei saatus ega karakterid, vaid tegevus, põnev ja dünaamiline lugu (John Jones). Selle käsutusse on antud kogu atribuutika. Loo põhimõmentideks on küll mütoloogiline *datum*, kuid selle raamides areneb tegevus, mille eesmärgiks on pealtvaatajaid maksimaalselt vapustada. Vapustavad olid tragöödiad tõepoolest, selles pole kahtlust. Siit võib ka aru saada, miks varahommikul alanud kolmele tragöödiatendusele järgnes lõbusasisuline saatüdraama, mis õhtul teatripäeva lõpetas. Hirmu ja haleduse, katarsise läbielanud vaatajad pidid ju lõpuks ikka omal jalal koju minema!

Pole liialdus väita, et antiiktragöödia pakub interpreteerimiseks erakordselt laia tegevusvälja. Seda on ka aastakümnete jooksul edukalt ära kasutatud. Kui ka profaanid alati kõigest nüanssidest aru ei saa, siis see kasu on asjast ikka, et veidi omapärane antiigiuurijate seltskond vastastikku oma vaimukust ja arutluste elegantsi nautida saab. Ikka ilmub keegi, kellel on midagi uut ja tähtsat öelda. Üheks huvitavamaks suunaks on tragöödiategelaste seostamine autorite kaasajaga. Nii näiteks on Oidipuses leitud kreeka riigimehele Periklesele omaseid jooni (Bernard Knox). Mingi osa tõtt on siingi. Sophoklese, Aischylose ja Euripidese teosed aga elavad kõigest sõltumatult oma elu. Nendest on saanud ja saavad edaspidi ideid mitmed kirjanike põlvkonnad, kellest igapähele on õigest tragöödiad omamoodi näha ja lahti mõtestada. Nii võib tänapäevalaval Kreekamaast saada Inglismaa või Prantsusmaa, saatusest ja jumalatest aga (Freudi autoriteedi abiga) anatoomia. Antiiktragöödia jääb sellele vaatamata iseendaks, sealjuures kõigile kättesaadavaks varanduseks, ole sa siis kreeklane, sakslane, bantu või eestlane.

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI

Kellel on, sellele antakse ...

... ja kellel ei ole, selle käest võetakse ära ka see, mis tal on. — Viieti kordab evangelium toda esmapilgul nii rõõmutut sõnumit, mis näib tühjaks tegevat igasuguse halastuse idee. Laiema konteksti uurimine näitab siiski, et tegemist pole mitte moraalse, s. o inimesest lähtuva käitumisjuhise, vaid universaalse seadusega, mis läbi võrdpiltide kõneleb informatsiooni vastuvõttust, kasvust ja levikust — niisiis informatsiooniprotsessidest ühiskonnas. Just sellesama seaduse vaimus on sõnastatud hermeneutika põhitõed ning äärmuslikult öeldud, et inimene suudab õppida ainult seda, mida ta juba isegi teab. Just sellesama seaduse vaimus märgib ka Hegel: «Nii nagu tõe kohta on õigesti öeldud, et ta on *index sui et falsi*, vale pinnalt tõe aga ei teata, nõnda on ka mõiste (*Begriff*) arusaamine iseenesest ja /vaimu/ mõisteta kujust, aga see viimane ei käsita oma sisemise tõesuse pinnalt toda esimest.»*

Niisuguse vaateviisi omaksvõtt lõpeb paratamatult arusaamaga, et inimestevaheline teabeline ebavõrdsus on inimvaimu enese sisemine programm. See tähendaks, et «tarkuse» ja «rumaluse» vaheline lõhe pole maailmast põhimõtteliseltki kaotatav ning et — otse vastupidi — too lõhe laieneb ka inimõistuse kui terviku üldise edenemise tingimustes — nagu võivad teineteisest eemalduda ühes suunas liikuvad galaktikad. Nõnda esitub inimkonna areng tema lakkamatu vaimse polarisatsioonina, süveneva jagunenise mis tahes aktuaalse intellektuaalse skaala otspunktide suunas.

Niipea kui loobuda informatsiooni käsitamast pelga ajaviitena (näiteks ajakirja lugemisenä jõudehetkel) ja hakata temas nägema õppimise ning oludega parema kohastumise, st edukama tegutsemise võimalust, osutub vaimne polarisatsioon ka majandusliku polarisatsiooni, alati ja kõikjal täheldatava rikaste ainase rikastumise ja vaeste jätkuva vaesumise seletuseks.

Kahtlemata lõhub niisugune polarisatsioon inimkonna ühtsust, jaotades inimesed

üha kontrastsematesse ainelistesse ja vaimsetesse elutingimustesse. Kui see globaalne protsess võtaks küllalt äärmuslikud vormid, oleks järjekindlatel evolutsionistidel, kes ju kogu elusa looduse arengut käsitavad keskkondlike (aineliste) ning individuaalsete (teabeliste) muutuste kooslusena*, põhjust tunda tõsist muret inimese liigiühtsuse pärast. Jätkuva polarisatsiooni pinnal on inimene kui liik evolutsiooniliselt muidugi lõpetamata. Mis tähendaks, et pärast *Homo sapiens*'i peab tulema veel keegi ja sotsiaaldarvinistlikud ning eriti eliiditeoreetikud on tema tulekut ja olekut ka ennustanud, ehkki nende väljapakutud kirjeldavad liiginimed on jäänud abitult relatiivseks: «eliidi-inimene», «*Übermensch*»**...

Arusaama evolutsioonist kui ühtsuse polariseerumisest paljuseks toetab küberneetikute kujutus elu negentroopilisusest: N. Wiener kirjutab, et universum «esineb kohalike saarekesi, mille arengusuund näib olevat universumi üldisele arengusuunale vastupidine ja kus ilmneb piiratud ning ajutine organiseerituse kasvamise tendents. Elu leiab endale koha mõnel niisugusel saarekesel», kusjuures organiseerituse kasvuna tuleb mõista just «kaose ja ühetaolisuse oleku» asendumist «diferentseerituse olekuga, kus on olemas erinevus ja vorm.»***

Elada ning areneda tähendab seega polariseeruda.*** *vivere est polarizare!*

Seda kummalisem peaks tunduma tõsiasi, et kõik, mida me oleme tavatsenud nimetada humanismiks, on just olnud suunatud ühiskonna materiaalse ja teabelise polarisatsiooni vastu. Humanistlik on olnud kõrvaldada (leevendada) ainelist ebavõrdsust: piibli samariitlusest kodanliku hea-

* «Elutingimuste muutused tekitavad kalduvuse suurenenud variaablusele.» — Ch. Darwin. Die Entstehung der Arten ... Stuttgart, i. a., lk 49.

** Nime «*Übermensch*» relatiivsus paljandub veel iseäranis selgelt eesti keeles, kus tema vastena on käibele läinud väär «üliinimene» eeldatava «ül e inimese» asemel. («Üliinimlikkusest» oleks õige kõnelda hoopis seal, kus autor ütleb «*Allzumenschliches*».)

***N. Wiener. Inimolendite inimlik kasutamine. Küberneetika ja ühiskond. Tallinn, 1969, lk 19.

**** «Mitmekesisuse kasvust» kultuuri konstruktiivse tegurina vt J. Lotman. Filmikunsti koht kultuurimehhanismis. «Teater. Muusika. Kino», 1985, nr 7, lk 20—22.

tegevuse ja töötute abirahani ning herakleopoliitid - aja ülestõusudest Alam-Egiptuses «Ciompi» ja Kommuunini. Ka vaimse polarisatsiooni vastu suunatud valgustusajastuse, reformatsiooni ja rahvahariduse eestvõitluse paatos on humanistlik. Humanism on olnud taotleda kõigile vennalikult võrdset vabadust elu materiaalse ja vaimsete avaldustes. *Humanitas est aequatio*, liigilisuse dominantis individuaalsuse üle.

Humanistliku tulevikuühiskonna teoreetika sõnastab Marx selle viimase tõdemuse väga täpselt oma kriitilises märkuses, et võõrandunud töö «võõrandab /.../ inimeselt liigi; liigi-elust teeb see tal individuaalse elu vahendi. /---/ Sest kõigepealt osutub inimesele töö, elutegevus, produktiivne elu ise pelgaks vahendiks, et rahuldada ühtainust vajadust, vajadust säilitada füüsiline eksistents. Produktiivne elu on aga liigi-elu. See on elu tootev elu. Selles elutegevuse laadis seisneb species'e kogu loomus, tema liigiloomus /---/ Võõrandunud töö muudab niisiis inimese liigiloomuse, niihästi looduse kui ka tema vaimse liigivõimelisuse, talle võõraks olemuseks, tema individuaalse eksistentsi vahendiks».* Liigiloomuse tagasi- saamine, võõrandumise käigus kaotsiläänud liigiühitsuse taastamine on niisiis ühiskonna humanisatsiooni võtmeküsimusi.

Siit peaks selguma ka, milline on humanismi evolutsiooniline funktsioon polariseerivas inimkonnas: säilitada liigi *Homo sapiens* ühtsus, takistada teda edasi evolutsioneerumast, käivitades korrigeeriva mehhanismina kõikjal, kus aine ja/või vaimne polarisatsioon võtab inimliiki pooldumisega ähvardava vormi. See, mida me siin ütleme, on väga tähtis. Me ütleme, et evolutsiooniliselt tendeerib inimlik edasi arenema, kuid sotsiaalselt on ta selle oma arengu peatanud piduriga, mida nimetatakse humanismiks. Evolutsioonile, mis teostub inimkoosluse iseenesliku polariseerumise kaudu, töötab humanism vastu kui ainelise ja vaimse polarisatsiooni kaotamist taotlev ideoloogia.

Ülemaal esitatud evolutsioonikäsitust arvestades võib niisiis öelda, et humanismi programm on entroopiline, ja kuivõrd entroopia «iseloosulikuks omaduseks on kalduvus suurenedada» (N. Wiener), siis on põhjust

rääkida ka humanismi progressist maailma vananedes.

Oleme seda kogenud oma kultuuriloos, kus humanism toimib põhimõttel «kõik saavad ükskord inimesteks»: üksteise järel on aina enam inimesteks tunnustatud barbarid, indiaanlased (1537), neegrid (1862). Inimesuse problemaatika jätkuvat aktuaalsust annab muu hulgas tunnistust Vercors'i romaan «Ebaloomad» (1952, eesti k 1970), mis üsna teraselt resümeerib, et vaidlusaluste olendite, «tropiide kuulumine või mittekuulumine inimühiskonda ei olenend mitte neist, vaid meie tahtest neid inimühiskonda vastu võtta. Sellest nähtub ühtlasi, et õigus olla inimene ei tulene mitte mingisugusest looduslikust õigusest, vaid vastupidi, selleks et teised inimesed kedagi endataoliseks tunnistaksid, tuleb läbi teha midagi katsumusetaolist, midagi inimesusse pühitsemise taolist.» Tähelepanuväärselt ei tule pühitsejatel mõttesse loobuda oma higuühitsuse kontseptsioonist ja tulenuks on taas humanismi võit. Bruno ketserlus, oletus, et mõistusega elu võib olemas olla ka väljaspool Maad*, elab edasi tänapäeva ulmekirjanduses ja kinematograafias, mille humanistlik paatos seisneb inimese mõiste implitsiitses laiendamises tulnukatelegi (ja huvitaval kombel mitte vastupidi).

Evolutsiooni ja humanismi vastastikuse toime väljas on sündinud ja sünnib hulk kultuurinähtusi, millel on otseselt pistmist meiega tänase vaimueluga: alternatiivse hariduse fenomen ja parateaduste levik, kunstide hermetiseerumine ja massikultuur, europotsentrism ja küsimus selle ületamisest — palju asju, mille üle meil oleks tarvis mõtiskleda.

* Brunole süüks pandud tunnistus sarnaneb nii hämmastavalt Vercors'i kirjakohtaga, et seda ei saa siin tsiteerimata jätta: «... mis aga puutub inimestesse, st mõistusega olendeisse, kellel nii nagu meilgi on kehaline substants, siis jätan ma selle küsimuse nende otsustada, kes noid /olendeid/ nõnda tahavad nimetada. Kuid arvata võib, et mõistusega elukaid seal /teistes kosmose maailmades/ leidub.» — Джордано Бруно перед судом инквизиции (Краткое изложение следственного дела Джордано Бруно). «Вопросы истории религии и атеизма», 6. kd. Москва, 1958, lk 375.

* K. Marx. Ökonomisch-philosophische Manuskripte. Leipzig, 1974, lk 157, 159.

VAATENURK

PIRET VIRES

Toomas Raudami jutud

Toomas Raudam. Kirjutab näpuga õhku. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 152 lk.

On kaks võimalust. Esiteks: Toomas Raudam usaldab väga oma lugejat. Või teiseks: lugeja suhtumine on autorile ükskõik.

Kirjandus muutub kirjanduseks teatavasti ainult siis, kui ta läheb ringlusse, st kui teda loetakse. Toomas Raudami tekstid nõuavad väga erudeeritud, vastuvõtlikku ja eelkõige HEASOOVLIKKU lugejat. Ainult sel juhul hakkab tööle kirjandusliku kujundi üks põhi-tingimusi, nimelt lugeja kaaslooming. Algne autori poolt pakutu ei pruugi sugugi kõike ammendada, lisandub lugeja enda teadvus, lugeja mälu ja lõpptulemus võib olla hoopis midagi muud kui autori esialgne kavatsus. T. Raudami tekstide vastuvõtmisel on mänguvõimalused peaaegu piiramatud. Tegemist on järelikult väga hea MATERJALIGA, mis virgutab lugejat oma ajusid pingutama.

Raudami esimese kogu «Anti jutud» (1983) kriitikast võis välja lugeda kolm põhi-seisukohta: Raudamil on hea stiil, täpne sõnastus ja selle all romantiline hing (O. Remsu); Raudami sügavus on näiline, eksitab just stiili omapära (A. Kivistik); Raudam lihtsalt lollitab lugejat (M. Unt).

Esikkoguga võrreldes on Raudam muutunud traditsioonilisemaks, stiilgi ei uperpallita nagu esimeses raamatus. Autor enam ise tegevusse ei sekku, tema vaatepunkt tegelaste omadega ei vaheldu. Kui autor juttu sisse tuleb, siis eristab seda muust tekstist kas eraldi lõik või kursiiv. Kuid teemaderingile on Raudam truuks jäänud. Jätkub igavene perekonnaluugu uutes variatsioonides, uute tegelaste ja uute nimede varjus. Aga lugu on sama.

Isa-poeg, ema-poeg, vend-vend, poja-poeg-vanaema. Väga harva astub Raudam kõrvale sugulussuhetest, vaatleb inimesi, kes pole omavahel seotud veresidemega. Keske on just isa. Isa kui juht ja õpetaja, tegelaste astumine isa rolli ja sealt tagasi (Mauri ja Edgari suhe), isa kui jõud ja selle jõu nõrgenemine, lõpuks allumine oma endisele juhita-vale — pojale («Isa pilt»). Ja on veel üks väga oluline suhte liik, mida Raudam ise tähistab nimetusega «igavesed paarid». Igavesed paarid — need on mees ja naine, kellevaheline suhe on kas platooniline või juba väljakujunenud harjumus. Need on ka vanaema ja poja-poeg. Igavesed paarid toetavad teineteist, aga

selle toetamise aluseks on ühelt poolt egoism ja tegutsemine, teiselt poolt täielik alistumine.

Raudam uurib inimolemise võimalusi. Nii argiinimesi kui ka muundunud, väärdunud inimesi. Inimesi, kes kõiguvad tavaolemise piiril. Inimene kui mannekeen, epileptik, im-betsill, seniilne, laps. Ja neil juhtudel on võimalik näha muud kui harilikus elus. Argi-maailma all, sees, eksisteerib teine, sügavam maailm. See eksisteerib meie ajus. Suuremad võimalused on just selles maailmas, kuid nad haakuvad tegelikkusega sealt saadavate impulsside läbi. Sõna ei kasuta Raudam mitte sõna enese pärast, vaid just selle sügavuse võimalikult täpse tabamise nimel.

Oma sisemaailma ongi võimalik stüüvida ümbritsevate reaallide läbi. Detailid tekitavad assotsiatsioonide rea, elustub mälu, virgub mõte. Leitakse üles ime. Ime on kõikjal, igas hetkes, igas sõnas. Aga kõige kergemini tabavad seda epileptik Rudolf («Ime õpipoiss») ja imbetsill Lumumba. Siseilm ja välisilm ei eksisteeri eraldi, vaid koos, niit on niidi küljes kinni, ühte tõmmates hakkab hargnema kogu kangas.

Ja samas käsitleb Raudam igavesi ja valusaid probleeme. Inimene igatseb teiseni jõuda, kuid paratamatult toimub võõrdumine, kummitab oht muutuda mannekeeniks. Inimene on egoistlik, ei taju teist inimest ja märkab alles siis, kui katastroof on toimunud. Aga ikka ja jälle püüab inimene end teisele mõis-tetavaks teha, ihkab teist tabada ja ihkab lasta teisel ennast tabada. TA KIRJUTAB NÄPUGA ÕHKU, et teine viimaks ometi ARU SAAKS. Kuid arusaamine on võimatu. Ja siit tuleb kurbus, siit süü. Ja lunastuse otsimine.

Kirjanduses juhtub harva, et autor lisab teosele omapoelse seletuse. Ometi kasutas Raudam seda võtet juba oma esimeses kogus («Kiri indeksiga»). Nüüd on ta oma loome-meetodi seletuseks lisanud juttudele kaks es-seed — Lewis Carrollist ja Marcel Proustist. Oma juttudes kasutab Raudam nii Carrollile omaseid võtteid kui ka Prousti instinktiivse mälu tehnikat. Kadunud aega otsib ka Rau-dam. Mälestuste rida ei ärka aga mitte *made-laine*'i tükikesest, vaid pannkoogisuutäiest.

Toomas Raudami juttudel on kõik hea kirjanduse tunnused. Kiht järgneb kihile. On teine plaan, kolmas plaan, on neljaski. On allusioonid, on vihjed, varjatud tsitaadid. Aga ometi tekib teksti vastuvõtmisel tõrge.

Sest tekst ise . . . on igav.

Miks?

Teise, kolmanda ja neljanda plaani juures puudub esimene plaan — lugu, jutt ise, mille kaudu need plaanid mõjuda saaksid. Abstraktsete üldistusteni jõuab inimene konkreetse kaudu. Konkreetsum on Raudamil küll, aga see ei seostu meil millegi «tõelisega», ei tekita resonantsi. Ja nii jääbki kogu tekst liialt abstraktseks ega jõua lugejani.

Huvitav on see, et ka emotsioonide jada mõjub Raudami juttude lugejale intellektuaalselt, mitte emotsionaalselt. Ei usu millegipärast, et autor ise on nad teadlikult, puhtmõistuslikult kokku ehitanud. Sõnu ja assotsiatsioone tundub juhtivat ikkagi vaba vool. Kuid vastuvõtt on intellektuaalsel tasemel.

Seepärast ma peangi selle raamatu parimaks osaks esseid, kus pole katsutudki ilukirjandust teha, vaid on ausalt oma voorused ja oskused ilma liigse võõbata välja käidud. Lisaks huvitavale informatsioonile tegutseb kirjanik-Raudam siin oma parimas vormis. Ja nii ongi need eriti subjektiivsed esseed, kuhu on põimitud mitmed allusioonid oma elust (vastupidine meetod ilukirjanduse puhul), tavapäratud ja tõesti nauditavad.

Niisiis. Intellektuaalset pinget Toomas Raudami jutud pakuvad. Kuid kuivõrd. Ja kellele. Karta on, et realugeja sügavate allhoovusteni ei jõua. Erudeeritud lugeja (filoloog!) eelistab aga arvatavasti sama tehnikaga loodud kõrgkirjanduse teoseid, sest uut tunnetuslikku infot ta Raudami juttudest ei saa. Muidugi pakuvad nad võimalusi mälu treeninguks, ajude gümnaastikaks, ristsõnamõistatusseks. Saab otsida seoseid ja vihjeid maailmakirjandusele. Saab nautida üksikuid lõike, lauseid, sõnu, mõtiskleda juttudes väljatoodud teooriate üle. Saab otsida autorit ja temast endale pilti kujundada. Ja nii ongi suurem nauding nende juttude üle arutleda kui neid lugeda.

Küsitlesin umbes kahtkümme filoloogi. Sealhulgas diplomande, aspirante, teadustöötajaid, kirjanikke, professoreid. Selgus, et kõigist küsitletuist oli Raudami teist kogu lugenud ainult üks, ehkki mitmed olid selle endale ostnud. Kui juba kõige vastuvõtlikum kontingent lugejatest Raudami jutte ei loe, kas võib siis loota seda teistelt? Kas ei usalda Raudam oma lugejaid siiski liiga palju?

Või pole viga Raudamis? Vaid hoopis meis endis? Meie filoloogilises kultuuris ja selle allakäigus?

Kõigele vaatamata tahaksin ma Toomas Raudamit eesti kirjanduse praeguses situatsioonis siiski esile tõsta. Ja just filoloogilise kultuuri väidetava allakäigu taustal. Filoloogiline mõtlemine ja filoloogilised teadmised on kaup, mis on defitsiidiks muutumas. Ka oma eriala spetsialistide juures. Raudamil

on sõnatundlikkust. Ja on eruditsiooni. Ja on kaks-kolm teemat, kaks-kolm kinnismotiivi, mille ümber kõik keerleb. Ja on vaev hingel, mida välja öelda, välja kirjutada on vaja. Kirjandus on kannatamine. Ja Raudam kannatab Raudami moodi, lisades eesti praegusesse kirjandusse ühe tahu juurde. Sest see tahk on siiski olemas, hoolimata vastuvõtust, hoolimata lugeja lollusest või tarkusest või heasoovlikkusest.

«Paar tõde, paar tõde on mul südame peal, mida maha salata oleks patt. Pean veel veidi elama. Öelda selle raamatu kirjutamisega välja need paar, mulle olulist tõde või — mis isegi parem — korrata üht tõde paar korda» («Anti jutud», lk. 120).

Toomas Raudam ei väsi kordamast. Tal on ta tõed.

MALLE ALEKSIOUS Korrrast ja kaosest

Toomas Raudam. Kirjutab näpuga õhku. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 152 lk.

Kui ühiskonnas tervikuna valitseb tarbimiskultus, siis hakkab ka kunstis puhta mängu esteetikat endale alistama kunsti eesmärgistatus. Lugeja võtab raamatu ette mingit oma eesmärki taotledes. Ta võib lugeda seepärast, et lugu aitab tal päevapingest vabaneda («lahe jutukas») või annab võimaluse end mõne tegelasega samastada («oh, kõigil on sama raske»). Raamat võetakse kätte lootuses, et lugemise läbi saab tegelikkuse eest põgeneda. Jutt võib meeldida ka sellepärast, et autor kinnitab ja võimendab lugeja hoiakuid.

Tarbimiseideoloogia nõuab, et asi, mida sul on tarvis, peab olema kindlasti sinu oma. Näiteks kaunist looduspilti nähes ei ole tarbijaliku mõtteviisi jaoks nii oluline mitte selle nautimine ja avatud meeltega vastuvõtmine, kui hoopis võimalus nähtud pilti «enda omaks» muuta. Turist püüab maastikku võimaluse korral pildistada ja saab looduspildi niimoodi «kätte». Enne kui «Põneviku» või «Mirabilia» seltsis lõõgastuda, tahab võimalik lugeja, et need sarjad oleksid tal riulis. Lugejad nõuavad ja trükimasinad üha mürisevad.

Toomas Raudami jutte tuleks küllap lugeda mängu ja esteetilise naudinguga pärast, tekst on antud nautida. Kirjutamise põhjuseks on kirjutamine ise. Eelnev ei tähenda seda, nagu oleks mõeldav kirjutada, esitamata endale küsimust: miks. Võib-olla Toomas Raudam kirjutab, et pakkuda välja keel, mis ei saaks olla tarbimiseideoloogia kandjaks?

«...see on tõsi küll, et neid asju on, ei ole raske tõsiselt võtta, niisugune see elu juba on,

ei ole,» ütleb vanaema Hippi jaatavalt-eitavalt jutus «Tsiiskus» (96). Kas on või ei ole raske raske neid asju tõsiselt võtta? Kas on siis elu juba kord niisugune või ei ole? Mida vanaema arvab ja kas ta üldse midagi arvab? Niisama vasturääkivad on Raudami jutud, tegelased pole autori ideede ruuporid, nagu ka autor ise ei püüagi oma teksti abil mõnda ideed võimendada. Kuskilt ei loe otsesõnu, mida autor usub või mida siin tuleks kindlasti tõe pähe võtta. Lumumba võib olla psüühiliselt haige, kuid võib-olla ta siiski ei ole haige («Väike poiss suures linnas»)? Ja keda nimetab Edgar jutu «Minu vend — mannekeen!» lõpus isaks? Askot? Kurjategijat? Mõistmine saab siin olla erinev, kuid ühel lugejal pole see õigem kui teisel. Ei kehti, et mida rohkem asjatundmist, seda õigemini mõistad autori taotlusi. Siin ei saagi vist kasutada mõisteid õige ja vale, kuivõrd üks mäng ei saa olla teistest õigem

Inimese hingeseisundid ja olukorrad temast väljaspool pole stabiilsed, vaid pidevalt muutuvad. Maailmas tervikuna valitseb seisundite kaos. Raudam näitab seda kaootilist maailma, kuid ei kavatsengi näidata teid, kuidas kaost korrastada. Milleks, kui kaos on nagooni korrastatam kui range kord? Kui sulle öeldakse: «Neid asju on, ei ole raske tõsiselt võtta,» korrastad sa lause ise. Sul on oma arvamus olemas enne ja sa ei muuda seda pärast kuulnud väidet. Sellises mõttelt korrastamata lauses on kord kuulaja jaoks tegelikult olemas.

Lausestus ja keelepruuk toetavad juttude (korrastamata) sisu. Raudam armastab kasutada kiillauset, mis on süntaktilise seoseta teise lause liikmete vahele surutud: «See punase pea ja süsimusta hambaga — ilmaasjata varjad, näita aga välja! — neiu oli tegelikult täitsa sumpaatne.» Miks peakski lause olla oma ülesehituselt rahulikum ning kõik liikmed süntaktiliselt seotud, kui juttude õhustikus nagu eluski kõik kaugeltki üksteisega korrapäraselt seotud ei ole.

Toomas Raudami juttude vormi (vt K. Rossi arvustust «Loomingus» 3/1987) — ja mitte ainult vormi — mõistmisel aitavad esseed Charles Lutwidge Dodgsonist ja Marcel Proustist. Dodgson kogeles ja oli ühest kõrvast kurt, Proust astmaatik, Raudami poisid näiteks paksud («Tsiiskus») või epileptikud («Ime õpipoiss»). Dodgson armastas väikesi tüdrukuid, Raudam kirjutab väikestest poistest. Vennad Edgar ja Mauri on kirjeldatava sündmustiku ajal küll täiskasvanud, kuid täiskasvanud, kellel on lapsepõlv hästi meeles: «See, nagu Edgar oli selgeks saanud, oli Mauri ainuke haigus.» («Minu vend — mannekeen!»). Vanaisa mäletab hästi oma poisikesepõlve («Isa pilt»), poisid on

Rudolf ja tema sõber Lumumba («Ime õpipoiss»). Paks, hea isuga ja ennastsalgav Felix läheb sügisel kuendasse klassi («Tsiiskus»).

Neil poistel on imelike asjade pärast häbi ja piinlik. Lumumbal on häbi enda pärast, sest ta ei julge, nähes poes naist varastamas, sellest kaupmeestele teatada. Felixil on piinlik ja ebameeldiv, kui vanaema joo hommikukohvi. Ta tunneb piinlikkust tsirkuseklouni pärast ja õhumulli pärast Suurtüdrku huulte vahel. Või «Minu vend — mannekeen!»: «...öö on päeva vastuseis. Kuigi selles tähelepanekus midagi erilist ei olnud — igaüks pidi seda varem või hiljem kogema —, oli Edgaril ometi piinlik.» Edgaril on piinlik, et õõsiti pole inimene see, kes ta on (kujutleb end olevat) päeval. Päeval saab inimene olla komödiant ja kloun. Õistes unedes ta mängida ei suuda, öösel langeb teatraalsus, nüüd täituvad soovid, mis ilmsi täituda ei või. Siin ei päästa näitlejameisterlikkus.

Raudami juttude tegelased mängivad ja varjuvad maskide taha, kuigi on seesmiselt üsnahellad. Tundub nii. Vennad Edgar ja Mauri teietavad teineteist jumal teab kust tulnud mõtte ajal. Samas jutus mängivad nad Kaubamaja aknal mannekeene. Miks nad seda teevad, jääb selgusetuks (vähemalt ei saa asja üheselt seletada). Kuid mängu puhul ei saagi küsida: miks? Mängu enese pärast. Rudolfi esimene koolimine on näitemäng. Vanaisa armastas poisina mängida vee sees paigalseis-mise mängu. Rudolfi ja Lumumba mäng seisneb selles, et nad peavad, kuni suudavad, püsima liikumatult. Mängitakse maskiga ja maskita. Vanaema Hippi istub maski tehes igal hommikul trümoo ees. Lumumbale istub samuti kostüümiga teater — ta kannab suvevaheajal musta, kurgu alt kinninööbitud villast mütsi. Ja kõik nad on osasolijad, keegi neist pole osaõppija, kobamisi võõrasse mängu sisseelaja. Osasolijaid vaevavad kinnisideed ja -kujutelmad. Vanaisa tahab ära minna, et lasta endast fotograafi juures pilt teha. Rudolf mõtleb, et vanaisa tahab temast lahti saada. Kas on need kinniskujutelmad mänguvälised või samuti mäng? Viitavad need ehk vaimsetele hälvetele?

Raudami jutte lugedes ei saa aimu mängu reeglitest. Kuid on reeglid sama vasturääkivad kui juttude kaootiline maailm. Korrastatuse oudumine aga ei häiri. Vaid pigem veetleb. Mis sest, et üks ei tulene siin sellest, millest ta tavaliselt tuleneb, vaid millestki kolmandast. Kord seab piiranguid, korrastamatuses saab piirangud luua ise ning see ahvatleb. Nagu seegi, et ei suuda täpselt

sõnastada, miks ikkagi Toomas Raudami teine raamat sai huviga läbi loetud.

Ma usun, ma ei usu: Toomas Raudam on kirjutanud hea raamatu.

IGNAR FJUK Minu ülevlaul elule

Urmas Mikk. Eraelust akadeemilise eluni.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 128 lk.

«... Niisuguseid katsetusi tehti hulganisti kuuekümnendatel aastatel, viimaseaegsed debüteerijad on aga üldiselt valinud traditsioonilisema laadi...» Sellise üleoleva, kõiketeadva ning samas sümptomaatilise saate-tekstiga sissejuhatatud raamatu retseptioon andis mulle võimaluse tähelepanekuteks kirjanduse (kunsti) ning selle auditooriumi ja kriitika vahekordest, tasemest, adekvaatsusest.

On levinud arusaam, nagu alluksid stiil, laad, keel jms väljendusaparatuur kunstniku suvalistele kapriisidele: kunstnik on vaid kui apteeker kaalude, pintsettide ja mürgipudelikestega, võimeline kokku segama mis tahes segu — vastavalt tellija retseptile või oma tujudele — ja sellest profiiti lõikama. Kahtlemata on olemas igal alal andeid, kes orienteeruvad võrdse veenvusega paljudes erinevates stiilides ja laadides, veelgi enam, on kunstnikke, kelle otsingud ei ole piirdunud ühekahe avastusega, ühekahe maalimis- või kirjutamiskooli rajamisega. Kui viimaste kohta on meil usutavaid näiteid 20. sajandi esimese poole kunstist, siis tänapäeva mitmepalgelised, liialt rahutud, maailmast kõike eesrindlikku kompileeerivad rakendavad kunstnikutüübid võivad arvestada täiendavale andelaengule siiski vaid oma isikliku eetika arvel. Nende hulka ei tohi ega saa lugeda Mikku, kes on see, kes ta on, miks ei peaks ta siis nii kirjutama! Tõenäosus, et ta suudaks (tahaks) «traditsioonilisemas» laadis midagi veenvamat korda saata, on samavõrd väike, kui et ka keegi teine «valiks» Mikulaadi (!) ja siis selles Mikule konkurentsipakuks.

Teine küsimuste ring: avangardism ning postmodernism (PM), mille lihtsustatud vastanduses viimasele traditsionalismi mekkjuurde arvatakse. Ehkki see on omaette teema, peab siiski käesolevas ära märkima, et PM ei ole mitte (ainult) uus mood, uus alalhoidlikkus, uus pluralism, uus historitsism jne jne, vaid et PM-l on ka oma avangardism, oma sõltumatu, autentne ja ainult talle omane stiililoovus, konkreetse aja ja kohaga märgi-

süsteemid ning tunnetus. Rõhutada PM juures üksnes erilist hoolimist möödaniku kunstikogemustest tähendaks kogu uue hoovuse alahindamist ning pealiskaudsusest tulenevat mittemõistmist (vrd toodud tsitaadis esinev püüd lihtsustatult leida eeskujusid varasemast, tõenäoliselt 60ndate aastate prantsuse uusromaanist). Ka on PM eelnenuga võrreldes samm edasi regionalistlikuma maailmavaate, seega ka oma kunsti poole.

Kaude on kunstiloomingu tekkeprotsessid kõigis oma keerukais avaldumisvormides küllaltki lähedased, mistõttu pole ka ime, et probleemi kolmanda aspekti enamaks näitlikustamiseks enda eriala appi võtan. Minult on küsitud, mis moodi sünnib loomine (mõttes, paberil, maastikul). Täna tundub mulle, et koos ajaga on teisenenud (muutunud) ka baasehitis, millele ma oma töös tuginen. Mida aeg edasi, seda märkamatumalt ning iseene-sestmõistetavamalt (endale arusaamatumalt) sünnib ihaldatav ning küsijate näpunäitamised struktuurielementidele, millest loomine võiks alguse saada, tuletavad mulle paremal juhul meelde: jah, tõesti, nii võib mõelda, sellest olen isegi alustanud või nii mõeldnud, või veelgi sagedamini — loomingu riigis on üheaegselt käibel mitu keelt, üksteisele sageli võõrast, arusaamatut ning vaenulikkugi. Keele kaudu (keel siin laiemas tähenduses) käib nii või teisiti lähenemine asja (loome) olemuslikkusele, selle fikseerimine ja edastamine, ja et keel on märksa keerulisem kui vaid üksikute märkide kogum, jäävad erialases keeles (autentses loomingu) arusaadavad kategooriad sageli vahendajaile tabamatuks või mõjuvad tõlgituna bürokraatlikkuse keede neologismidena, mistõttu pole ka ime, et õhustikku sõjakaid siirdeid võib tekkida. Tõsi küll, kunstniku (kunstnike grupi, põlvkonna) keele liigset iseseisvumist lugeja või hindajate keelest ei püüa ma kaitsta — kahtlemata huvitab loojat väljenduse arusaadavus — ehkki selline tendents võib etapiti osutada paratamatuks. Vaevalt tohib õigustada üksnes väga kitsale lugejateringile orienteerumist, samuti nagu ei ole võimalik kirjutada kõigile, st aadressita. Et Miku maailmanägemine on lähedane tervele põlvkondade liidule, tema tekstide tinglikkus, hõrkus ning mõningane esteetiseeritus aga omane üldtendentsidele, mis valitsevad 1970. — 1980. aastate eesti loomet, siis on ka arusaadav, et Miku omanäolisusest ja groteskist kantud hoiakud kutsuvad esile teises pooles ärevaid reaktsioone. Veelgi enam, tahtmatult teravdub ka nende kriitika-meel ja seda ehk ainuüksi juba seetõttu, et ühiskonnas (kirjanduselusel) valitsenud determinism ning bürokraatlik «et-ei-juhtuks-jumala-pärast-midagi» kultuuripoliitika on

muutnud meid kõiki veidi ebatolerantseks. Nii näiteks on arhitektuurimaailmas valitsenud ametlikud ettekirjutused, tehnokraatlikud keelud ja sellega kaasnenud lugupidamatus juba aastaid soodustanud arhitektuurile võõra slängi ning «umbkeelsuse» vohamist ehituskunsti sise- ja ääremaadel ning lubanud ande ja loomingulisuse diskrimineerimist eba-kompetentsuse ja tehnokraatluse poolt, sageli isikliku arveteoändamise ajendeil. Seetõttu olgu meie (või tahes kelle vahendaja, kriitiku, tõlkija) abilisteks eelkõige isiksulik sallivus ning aukartus loomingufenomeni ja looja ees. Siis ei pea me ka kartma, et kirjandus-fäärirdes «keelekäärid» loojate endi ning neid saatvate, kureerivate ning hindavate ametkondade-ametnike vahel veelgi võimenduksid.

Ning nüüd, millisenä avanes minule noor autor Urmas Mikk ja tema esikraamat? Sellistele, kirjanduse avangardistlikku joont jätkavatele isemeelsetele tekstidele nagu Miku lood on iseloomulik pidev sisuline ja vormiline keerustumine ning isekonstrueerimine. Valitseb sõna, lause, tähendusvarjundite ja meelolude nüansseeritud väljenduslaad, mistõttu ainuüksi ühe sõna või ühe ootamatu lausekatke markeerimisega võib lavastada uus meenutuste või võimaluste panorama. Seetõttu on kõik Miku lood üksikestest mõnevõrra sõltuvad, ja kui mõnikord mitte, siis sõltuvad nad oma keskkonnast, põlvkonnast ja ajast igatahes.

Miku tekstides eksisteerib üheaegselt mitu reaalsust, mis üksikese suhtes heades mõõdustikes: mõõdaniku-, tahte- või mingi muu ootamatu tingrealsus põimuvad jutustaja ja loo kangelaste reaalsustega, tekitades nii absurdi-lähedasi lahendusi.

Mikku võib pidada primitivistiks, kuid mitte sotsiaalses (sisulises) või vormilises mõttes. Miku maailm on läbinisti ühemärgiline: positiivne, seetõttu vahest ka arusaamatu traditsioonilises (struktureeritud) kirjandusreeglistikust lugupidavale (seda ainuvõimalikuks pidavale) kriitikule/lugejale. Et inimene ei saa veel hakkama ilma kurja ja vaenuta, sest nii ei ole, kelle üle kohut mõista, siis on Miku tekstid, kus kõike valitseb vaid üks liin, üks olek, veidi võõristavad. Kõik Miku tüübid, märksõnad ja teod realiseeruvad kantuna ainuvõimalikust headuse (mõistmise) ideest ning vägisi sisseimbuvale kurjale (halvale) oskab Mikk leebe ja heastava sirmi vahele seada.

Aeg-ajalt läbibast Miku jutustust erapooletu ning vahe dokumentaalsus. Erapooletu ses mõttes, et selles puudub agressiivne (pealetükkiv) hinnangulisus: pigem on see kaleidoskoop erinevatest nägemisvõimalustest, erineva tasandiga ning erineva küllastusastmega

piltidest, mida näeb siis autor, jutustaja, üks või teine tegelane, selle lapsepõlvesõber, keda jutus polegi, või naaber, kelle olemasolust Mikk lugejale vaid vihjamisi teada annab ja siis unustab. Mikk näeb inimest — mõjutatuna paljudest ja paljudest jõududest, kompleksidest ning eeskujudest, mis mõningais olukordades saavutavad inimese üle, tema triviaalse mina üle lausa deemonliku üleoleku — halenaljakana, kuid ellujääjana, kõike üleelajana, meile millegipärast tuttavlikuna: lugejagi paigutub vahel nendesse olukordadesse. Inimese nõrkused, veidrused ja hälbed — kõik paindub Miku sule all meile hoomatavateks argisteks «elu läbirääkimisteks», ja oskus seda väljendada ongi üks eripärased, Miku tekstide üks sõnum.

Reaalelu banaalsused saavad Miku läbi hea eestkoste, ei tundu stilistiliste vääratustena. Esemed ja tegelased muutuvad siin-seal märkamatult kujundeiks ning põimuvad võrdse pretensioonikusega reaalse ning tõelise, seades nii kahtluse alla konkreetse aja, ruumi, koha. Kui vaja, võtab selline «nivelleerumine» kurjalt relva, lisab nõrgale rammu, sosistab ette kogenematule. Kaaluja ja kohtumõistja on lugeja. Mikult kuuleme vaid kinnitust sellele, et kõik, mis on, on usutavasti parim seetõttu, et see on.

Miku tekstides on ruumi üsna argistele ning banaalsetele seikadele, tegevusele, nähtustele ning asjadele, selline atribuutika on isegi valdav. Neid läbi erinevate rõhuasetuste, erinevate vaatenurkade ning korduste esitades, siin-seal sekka mõni mõttetera, muutuvad tema esemed elavaks ning tema jutustus ülevaks, õhuliseks, usutavaks ja lähedaseks, ehkki kõik siiski pisikese kibestumisvarjundiga. Personifitseerimise läbi tähtsustub mingi eseme, tegevuse või hoiaku roll vahel sedavõrd, et muutub täiehäälseks faabulat kandvaks «tegelaseks».

Kuid mis on siis ikka see miski, mis Miku tekste koos hoiab? Võimalik, et selleks on aeg-ajalt esinevad märksõnad, millest mõni ilmutab end pea kõikides lugudes, mõni aga esineb kord või paar: vanematekodu, isa, vanaema, võõrasema, pruut, armuke, jaama-hoone, rong, reisin, kaugus, lähedus, armas. Need on inimese ja olemise paratamatud atribuudid, tema aeg, mälu, perekond, sõbrad. Kõik, mis toimub, on õrritat mäng nende märksõnadega või nende vahel, ning nii mõnigi lihtne ning esmapilgul tarbetu kirjeldus on lihtsalt eellugu, foon või saatetekst — kuidas kellelegi —, et nende kaudu kujutatavat elu ja eksistentsi tõdeda, mis on triviaalne, kuid Mikule armas — muide, ainult temale omane suhe.

Nauditav on Miku tekstide süntaksi kohatine krobelisus, mis aitab eri tähendustel ning

sõnamarkeeringutel paremini välja paista. Võib-olla just see ongi üheks põhjuseks, miks proosa-aasta 1986 kõikidest laudadest maitsnud suverään kergemeelselt noa ja kahvliga Pähkli-Mikku püüdis degusteerida ning siis oma allaandmist maiuspalale ofitsiaalse üleolekuga varjama pidi. Aga võib-olla on õigus Jaan Kruusvallil, kelle arvates «on lühijuttudega nii, et neid ei loe keegi, et pole moes, et sadakond inimest võib-olla loeb...»

Mikk annab oma lugudes ajale uue tähenduse, uue kulu ning uued raamid. Miku aeg ei ole diskreetne, pigem hõlmav ja integraalne, presenteerides võrdselt nii mineviku, oleviku kui tuleviku dimensioone. Mikk justkui sunniks lugejat tema argistes tormamistes peatuma, liikumist (ka lugemist) aeglustama, andes võimaluse sügavamalt mõista inimese lihtsat lugu: paratamatut rännakut sünnist

surmani. Kuid aeg on Mikul ka eepilisuse teenistuses. Kujutlusse tekivad kümned nii nähtud kui ka võimalikud Eesti kroonikafilmid, dokumentaalid ja populaarid, mida juhatavad sisse ja kannavad edasi Miku värvi- kad ja elegantsed kirjeldused, mis aitavad ära tunda meie maad, meie aateid, meid ennast.

Miku tekstide temperament, väljendus- laad ja lausestus on nakkavad. Kuid kahjuks (õnneks) on vähe veel neid, kes võiksid asuda Mikku lugema, teades täpselt, mida seal võtta, mida märgata, kas pidada teda viimaseks modernistikks või postmodernistikks. Veab neil, kes usaldavad enda häälestamise Miku hoolde, kes lähevad kaasa tema mitmekihilise eepilise dokumentalismiga ja ei söösta otsima seal seda, mida sageli otsitakse kirjandusest, kuid mida õnneks seal alati ei leidu.

VIKERKAAK

ANDRES EHIN Püha polüüüp

Need kirkad kombitsad!
Aupaiste ümber haarmete!
Ta vaala võitis kord —
me kallis kaheksajalg!

Ta pilte kõigis kodades —
nii pühades kui vähem pühis.
Kuid ühel päeval sähvatab lühis —
aupaiste kaob.

Suur limukas
siis langeb pildilt
me jalge ette
maha.

TOOMAS KALL Ta

Ta on olemas. Miks muidu peaksime ta vastu võitlema? Ta on määratud selles võitluses alla jääma. Mis mõtet meil muidu võidelda? Ta on salakaval, meie hoopiderahe all tuleb ta välja üha uute alatustega, leiab üha uusi avaldumis- vorme. Ta tungib meie rahulikesse kodudesse kõige võimatumaid teid pidi, põlgamata isegi eetrit. Ta mürgitab meie teadvust, kahandab meie usku, uinutab meie valvsust, kasutab kurjasti iga meie nõrkust. Vaevalt oleme ta uksest välja visanud, kui ta juba aknast või telekraanilt jälle sees on. Erilise panuse teeb ta noortele kogemusteta inimestele,

samuti kogenud vanakestele. Ta imbib, levib, leiab kõlapinda, ta lüüakse tagasi — ja taas kordub kõik. Ta esineb tihti väliselt säraval, ahvatleval kujul, ehkki ta ise juba roiskub. Ta püüab end iga hinna eest vastuvõetavaks teha, kohandada, mugandada, moderniseerida. Sageli avaldub ta kõikvõimalike teooriate ja teooriakeste piduritus, olles ise läbinisti võlts. Teinekord möönab ta, et meil on õigus — seda selleks, et me vastupidist hakkaksime arvama. Ta kutsub meid kompromissile, nagu ta ei teaks, et me seda ei taha ega saa. Ajuti jääb mulje, et meie aktiivsest, ründavast iseloomust pole ta õieti kuulnudki. Ta on ikka paha, väga paha.

Kõike öeldut arvesse võttes on mul tagasi- hoidlik omapoolne ettepanek: maha tal!

VLADISLAV KORŽETS Etüüd tundmatust sõbrast

«Ma ei tunne ennast ära,» ütles sõber sõbrale. «Ütle, kas sina tunned mind?»

«Tunnen,» ütles sõber. «Oma kümme aastat.»

«Seda muidugi. Mina tunnen ka sind juba kümme aastat ja teen sinuga leivatüki pooleks ja annan särki seljast ära, sest ma tean, et ma pean niimoodi tegema, kuna sa oled mulle otsata armas, aga mine sa tea, äkki ei annakski — seda viimast särki, tähendab... Ma ju räägin — ma ei tunne ennast ära.»

«Mis sinuga siis on?» küsis sõber.

«No mis minuga siis on?» ohkas sõber. «Mis saab minuga olla? Maailm on justkui seesama, ja mina olen justkui seesama, ja elu on ka justkui seesama ja ma ei taha ütelda, et midagi oleks korruga teisiti — oh ei! — ühel heal hetkel ma pole lihtsalt enam see, kes ma olen, kuigi ma olen muidugi seesama. Saad sa sellest aru? Kui saab üldse aru saada.»

«Oled vist kergelt katki,» arvas sõber.

«Nojah,» nõustus sõber. «Ma tean ainult, et ma ei saa enam enese peale kindel olla. Ma ei tea, mis ma millalgi teen. Siis, kui ma võiks pahandada, hakkab mul hoopis lõbus, aga kui peaks lõbus olema, on äkki kurb. Ma usun, et ma armastan Leidat, aga kui ma enesele ütlen — ma usun, et ma armastan Leidat, — ei usu ma seda enam.»

«Ära siis ütle,» pakkus sõber. «Armasta niisama.»

«Ja armastangi,» väitis sõber. «Kui muidugi armastan. Sa võid mõelda, et ma olen lõhki, ja võib-olla ma olenki, aga küsimus pole selles, kas ma olen lõhki või mitte, vaid selles, kas saab üks inimene üldse niimoodi elada, et ta ennast ära ei tunne. Mina, tähendab.»

«Sa elad ju — ju siis saab...» nentis sõber.

«Ju-juu...» ümises sõber. «Ma elan veel kaua, kui muidugi elan, ja kui taevas tahab, tunnen ma enese ühel heal päeval jälle ära ning elan edasi, nagu polekski midagi olnud.»

«Võib-olla tõesti,» lootis sõber.

«Ja kas ongi üldse midagi olnud,» naeratas sõber. «See pole vist muud kui üks pisikene luul, mida ei tasu tähele panna, sest see on ju jama jutt — ei tunne ennast ära. On ju jama?»

«Parasjagu,» nõustus sõber.

«No näed siis,» ohkas sõber vabanenult. «Hea et ma sind kohtasin. Ma tahtsin sind juba ammu näha. Nüüd istume ja räägime pikalt juttu,» ütles sõber, tõusis püsti ning läks minema.

Sõber ootas veidi ning läks siis kolmanda sõbra juurde. Ta ütles talle:

«Ma ei tea, mis Rihoga on. Ma ei tunne teda ära.»

Kolmas sõber vaatas põrnitsedes sõpra ja ütles:

«Mina ei tunne jälle sind ära, Mihkel!»

«Ants,» parandas sõber.

«No näed siis,» kostis kolmas sõber kurvalt.

HARDO AASMÄE

Siis kui organid veel rääkisid (muinasjutt)

See kõik juhtus ennemuistsel aal, kui taevas oli sinisem, veri punasem ja suhkur magusam. Maailm oli siis üles ehitatud mõistlikult ja otstarbekalt. Kogu tarkus, seadused ja käsu-kojad olid koondatud ühte kohta. Ajju, nagu nad ise seletasid. Viimane koosnes küll valdavalt veest, kuid mitte tavalisest, vaid kõrgelt organiseeritud veest. Kogu see kupatus oli kindlalt välismõjutuste eest tubli kolbaga kaitstud. Selles kindluses olid ka mõned avad, kust oli võimalik välja vaadata ning káske jagada.

Juhtimine oli lihtne ning õiglane. Juhtimisorganid ülal, tööorganid kohtadel. Juhtitavus ülevalt alla ning aruandlus alt üles. Igasuguste arusaamatuste vältimiseks tuli kõik liikumised vasakule-paremale kooskõlastada tsentrumis. Valitses rahu ja harmoonia.

Ühel ilusal päeval, kui teie alandlik muinasjutuvestja jälgis imetlusega seda täiust, hakkas ta äkki häáli kuulma. Need olid summutatud ja tulid kusagilt alt. Kikitanud kõrvu, kuulis ta selgelt, kuidas ülevalt anti alla täiendav ülesanne. Ootamatult nagu alati. Kõigepealt jäi tema teele Magu. Elupõlised kogemused ütlesid talle, et kõik, mis ülevalt tuleb, peab suuremate ebameeldivuste vältimiseks vapralt ära seedima. Lõputuid eriolukordi käsitleti siin juba ammu igapäevasena. Tõsi, aastatepikkused vintsutused olid elu Maos üsna hapuks teinud. Seetõttu oli ta muutunud pahuraks ja ebasõbralikuks.

Saatuselõõkidest muserdatud Maksal olid omad mured. Tema hellitas vaikselt lootust, et haugatud suutäis poleks liiga rasvane ega kangete killast.

Vilgas Peensool aga juba tõmbles. Sellel sellil oli oma Pea valitsusest juba ammu vastavasisuline käsk käes. Tõmmelda alati, ka siis, kui põhjust pole. Mida kiiremini, seda parem. Aja vaim peab ka kõige peenemasse kohta mahtuma.

Paratamatusega nagu alati ei taha leppida vaid need, kes esimest lööki vastu võtma ei pea. Nii nõudiski porisev Jämesool mõõdukust. «Ärge kiirustage, põrgulised, ärge andke nii palju peale. Te teate väga hästi, et muidu on tulemuseks lihtsalt s . . t!» Kolleegide suhtumine taolistes üleskutsetes oli senini olnud küllalt mõistev. Peab ju tema sellest kõigest välja imema viimase, kõik, mis vähegi võiks ühises ürituses tarvilikuks osutada.

Tekkinud vastuolulises suminas kostis kõikvõimalikke seisukohti. Ainult Pärakas seisis vait, kuigi kandis eneses kõike, mis teistest jäänud. Seni polnud tema töö leidnud väärilist hindamist. Iga koondamise ajal

leidub mõni mõistmatu, kes kuluaarides hakkab keelt peksma Päraka tegevusetusest ja kasutusest. Osa koguni nõuab üleminekut jäätmeteta tehnoloogiale, nähes kogu seda süsteemi ideaalis täiesti umbse ja kinnisena, teised jälle . . . Seni on kõige halvemast päästnud vaid Pärakate Peavalitsus.

Kujunenud olukorrast sündinud vastuolud võisid viia kõhuvalu või koguni -lahtisuseni. Seda ei saa kohapeal lõputult lubada, kui ise vähegi elada tahad. Muidu jookseb kõik hea ja parem tulutult läbi. Alanud segadust nimetati probleemideks ning nende lahendamist kangelaslikkuseks. Olukorra parandamiseks loodi Plaanipärase Loodusõnnetuste Igaveste Tagajärgede Likvideerimise Ajutise Staabi (PLITLAS) alaline büroo. Selle esimesel koosolekul pidas Maks ettekande «Tervislikkus ja mõõdukus».

Kui vats on alaliselt liiga täis, kaob kogu

tegevuse rütmilisus ja kood. Kui pole teada, millal ja mida alla antakse, tekib alaline pinevus, ülekoormus ja kurnatus. Sellega kaasneb rasvumine, rahulolu, väheneb teovõime . . . Eriti kahjustub süda, pannes ohtu kogu meie tuleviku. Üldised reaktsioonid muutuvad kohmakaks. Iga ootamatus või vähimigi vajadus järsema liigutuse järel kutsub esile hingelduse, peapöörituse ning liigse higistamise. Ähkimist on rohkem kui tegevust ennast.

Sütitavale kõnele järgnesid sõnavõttud, segi hädaldusi, soovitusi ja plaane. «Mis neil seal üleval viga välisasjadega tegelda. Silmad näevad, kõrvad kuulevad, aga meie peame siin all pimedikus rügama . . .» Nii nad seal rääkisid. Siis aga hakkas kõht korisema, mistõttu edasine kuuldavus halvenes. Lohutuseks kallile lugejale võib muinasjutuvestja vaid kinnitada, et kui neil seal midagi erilist juhtunud ei ole, elavad nad tänapäevani õnnelikus rahus ja üksmeeles edasi.

KALEIDOSKOOP

JAAN MALIN

Tartu NAK: veebruar-aprill

On viidatud muutuste võimalikkusele Tartu Noorte Autorite Koondises (vt «Vikerkaar» 1987, nr 2). Tõesti, tuleb vist midagi. Seda kinnitab suuresti NAKi initsiatiivil organiseeritud ja Tartu Kirjanike Majas kevadhooajal toimunud ürituste püsivalt rohke ja kontaktne publik. Kipub mõranema kujutus praeguse noortepõlvkonna ületamatust passiivsusest. On inimesi, kes usuvad huvikaaslaste olemasolule ega pelga saada info jagamist. Ühest küljest on säärane teabevahetus loomulik, teisalt aga — ärgu takistatagu teotsemist, tunduva plaanisteta elukogenumale kui tahes rumal. Küll asjalikkus tuleb ajaga (kaasas käies). Õpitakse ju vigadest. Ja just noorus on aeg, mil tehakse mõndagi üle leitud suutmistepiiri.

Esimene puhtalt NAKi eestvõttel toimunud üritus kevadhooajal oli 23. veebruaril, mil Harald Peep pidas sissejuhatuse sarjale «Vähetuntud lehekülgi eesti kirjanduses». Kõneks oli pagulasestaatus ja välismaal eesti keeles kirjutatu. Jutt oli tempereeritud ja faktirikas. Sama sari jätkus 12. märtsil Karl Muru käsitlusega pagulasluulest, rõhuasetusega Kalju Lepikul. Korduvalt tuletati meelde vajadust parematelt eksiilil elavatelt autori-

telt ka kodumaal põhjalikud kogud välja anda. «Vähetuntud lehekülgi eesti kirjanduses III» oli 6. aprillil, kui Toomas Liiv vaatles pagulaste lühiproosat. Meeldis jutu kompaktsus ja kontseptsiooniselgus. Olulisim üldistus mainitud õhtuist tundub olevat järgmine. Pagulasi on jäänud üha vähemaks. Sellest ka taseme suurenev kõikumus. Kuid 40ndail ja 50ndail ületati kodu-Eestit nii kvantiteedis kui kvaliteedis. Ühele tasemele jõuti 60ndail. Edasi on ikka suurema ülekaalu saavutanud kodumaal kirjutatu.

16. märtsil lasti mõtetel uidata Kalev Kesküla ja Ilmar Särje esikkogude ümber. Et Kesküla kohale ilmuda ei saanud, räägiti temast vähem. Märksõnadena jäid meelde filmilikkus, sürrealistlikkus, distantseeritus, hoidumine otsesest sekkumisest (akuutprobleemide lahendamisse), aguliarmastus ja armastus aguli vastu. Ilmar Särjel tõsteti esile maalähedus, tõsidust, siirust ja hellahingelisust. Autor valgustas kogu käsikirja saatust ja saamislugu.

23. märtsil luges taas Tartu NAKi liikmeks saanud Tarmo Teder oma jutte. Arutelul arvati, et peamiselt kujundivoolavuse tõttu on Tedre palad lugemisel paremad kui kuulamisel. Justkui märkamatul kandusid mõtted valusatele ühiskonnaprobleemidele. Kerkis küsimus kunsti ja keskkonna suhtest.

Varasemaks plaanitud õhtu Paul-Eerik Rummoga lükkus 2. aprillile. Tegu polnud klassikalise autoriõhtuga (nagu välja kuulutatud), vaid n-õ kohtumisega, kus mitmekesiste jututeemade vahele loeti poliitilist lüürikat Czesław Miłoszilt ning P.-E. kummo enda seniavaldamata ja peamiselt nn stagnatsiooni-perioodist pärit luulet.

Hetkeseis: veebruar 1987

Aasta alguses toimus Teatriühingus kriitika-sektsiooni Noorte Ringi arutelu teemal «Hetkeseis: tipud ja tendentsid». Mõtteid oli kutsutud vahetama meie teatrikriitikute noorima põlvkonna aktiiv: R. Heinsalu, T. Karro, H. H. Luik, M. Visnap, A. Üprus.

Alljärgnevalt avaldame nende ettekannete põhiteesid, mis liitmisel ja kõrvutamisel võiks esindada üht läbilõiget me noorema põlvkonna antud hetke teatritajust.

H.H. Luike huvitas eelkõige noorteteatri olukord. Ta nentis, et nii nagu maalikunstis, luules ja rock-muusikas võib ka teatris rääkida praegu keskmise tehnilise ja professionaalse taseme prevaleerimisest. On tekkinud seisak, kus eelmised esteetikad enam kaasa ei haara, kuid uut pole veel paistmas. Ja selle uue ootel, samas aga ka oma mõtteloiu tegevusega uue saabumist justkui edasi lükates tegutseb meie teatrites professionaalselt osav, kuid kontseptuaalselt väsinud 40aastaste põlvkond. Tegelikult oleks see põlvkond kindlasti heal meelel valmis märkama ja tunnustama uut, värsket lainet, kuid esialgu seda pole ja tipplavastused meie teatripildis on ikka juba mitmendat aastakümnet ühtede ja samade lavastajate tehtud. Uue põlvkonna tulek aga venib, sest «noorte» rolli võtavad enda kanda «vanad tegijad».

Üheks põhjuseks on ehk vastava dramaturgia puudumine. Kas pole tõsi, et viimase aja draamakirjandus (M. Tiks, H. Ader, H. Lindepuu, J. Põldma jt) on lavale jõudnud küllaltki konservatiivsetes vormides? Milline üldse peaks olema uus dramaturgia, mis suudaks anda tekste oodatavale uuele teatrile? Aga Uut Teatrit ma ootan. Esiteks muidugi klassika. «Tormi» ja «Hamleti» ning «Suveöö unenäo» lavastused Tallinnas mõjuvad värskevalt kui mis tahes nüüdisaine. Klassikanäidendite lavastamisel aga ilmneb ka teine, pelgalt «ärategemise» tendents («Barbarid» «Vanemuises», «Nora» «Ugalas» jt).

Teravalt tänapäevane aine (a) kas ei huvita praegu publikut või (b), mis on tõenäolisem, on oma õiges tõeastmes alles lavale toomata. Lava kui tõdede väljajätmise kohta ei maksa siiski maha kanda, selle järele võib

tulla uus vajadus, ja seda varem, kui me arva-me.

Oma pitseri vajutab teatrite repertuaarile nn eksperiment. Millise? H.H. Luik meenutas oma suviseid elamusi Pärnu Koidula-nimelisest teatrist, mil ta nägi teatri repertuaaris tervelt viit lavastust kergemeelse naise või prostituudi ebaõnnestunud abielust («Metskass», «Lood Viini metsadest», «Kuu aega maal», «Provintsitär Londonis», «Filumena Marturano»). Kiusatus kerglase ainega aplause lõigata on ilmne. Kas ei meelita hoo-gustusena mõeldud eksperiment teatrid hoopis teele, kus festivalidele või Tallinna gastrollidele tuuakse üks-kaks väärilavastust, kodupubliku massi aga lõbustatakse suurelt jaolt kassatükkidega?

M. Visnap väljendas oma kahtlust, nagu oleks nii mõnedki lavastajad kaotanud oma programmeerimise järjepidevuse, loominguilise *credo*. Mitte et «näitlejateater» oleks «lavastajateatri» välja tõrjunud. Lihtsalt saalis istudes pole tavaliselt millegagi jäagitult kaasa minna ega millelegi otse vastu vaielda. Kõik on korralik, väliselt efektnegi, ent sisuliselt kuidagi leige («Tõde ja õigus», «Aeg tulla, aeg minna», «Othello», «Strindbergimäng» jt). Kui juba Merle Karusoo, kes on alati programmeerimine, sirgjooneliselt selge sõnumiga lavastaja, esineb jaheda «Othello»-ga, kus jääb ebamääraseks peategelase ja lavastusegi põhi-probleem, siis peab midagi lahti olema! (Kavalehel on lavastus kuulutatud küll grupitööks, ent see on ilmselt sama eksitav kui L. Petersoni lavastatud «Aucassini ja Nicolette'i» algne afišš.) Tähendab see jõukogumis-aega või loominguilist sotsiaalset väsimust? Igatahes ei anna me tugevaimate liidritest lavastajate repertuaar praegu selget vastust küsimusele: mida nad kuulutavad kunstis? mis on nende sõnum? Lavastus ei õigusta sageli enam materjali valikut; kohati annab tunda kohusetundlik või konjunktuurne «ärategemise» vaim jne.

Kõige konkreetsemalt lasevad ennast jälgida Priit Pedajas inimese eetilist maailma uurivas järjepidevuses, oma isikupäraseks kujunevas lavastajakäekirjas («Tõlki» ja «Soo» «Vägede valitsejad») ja Kalju Komissarov, kes on teinud mitu tugeva teljega lavastust («Vennad Lautensackid», «Ja sajandist . . .») ja kelle viimastes töedes («Hamlet», «Teekond punktist A punkti B») on talle nii omane sotsiaalne üldistus saanud juurde ambivalentse ja humanistliku hinguse. Ühe lavastusega esindavad praeguses pildis individuaalset teatri (ja elu) mõistmist L. Peterson («Misantroop»), J. Viiding («Godot»), J. Tooming («Kuu»). Silmatorkavamalt omamoodi on nende kõrval ka E. Hermaküla «Torm», mis on otsekuji kokkuvõtte lavastaja

teatrimõistmisest ja -programmist. Seepärast aga on viimati mainitud lavastuses justkui ka midagi vananenut, mis on jäänud eelmistes töödes realiseerimata, ent E. Hermaküla enda loomingulise biograafia seisukohalt — põnev. Teatud takistuseks Hermakülale on ilmselt ka trupi «akadeemilisus» (akadeemiline teater), kus lavastaja mängulise vabaduse, igatsetud spontaansuse taotlused põrkuvad paratamatult traditsioonilise kooliga näitlejate vahendite piiratuse vastu. K. Mikhelson oli vist ainuke, kes suutis lavastaja eesmärgke oma osas täielikult realiseerida.

Iseloomulik praegusele hetkele näib seegi, et nn sotsiaalsele dramaturgiale tuginevad lavastused ei ulatu vaatajani («Mööda sissetallatud rada», «Ühe katuse all», «Naised, kes meid armastavad» jne). Parimad varasematest oma aine poolest otse tänapäeva suunatud lavastustest ei tegelnud üksnes hädade näitamise, vaid jätsid ruumi ka eksistentsiaalsele küsimustele (nt «Õhtusöök viiele», «Cinzano», «Viktorija», «Vana maja» jmt). Tänane inimene aga aimub varjatult, raskesti tabatavamalt, keerulisemal viisil hoopis «Tormis», «Misantroobis», «Godot's», «Libahundis»...

A. Üprus Tartu autorina rääkis eelkõige Tartu teatrist. **Parim lavastus «Vanemuises» on praegu «Kuu»:** see on lahendatud kirkalt vaatamänguliselt ning üldinimlikult sügavalt; just seda ongi praegu vaja. Koosnedes mitmest kihist on lavastus siiski kompaktne. Üldse toimub J. Toominga praegu nagu mingi selginemine. Vähemalt viitab sellele teatri juures tegutseva J. Toominga studio töö «Mis kasu on inimesest». Käesoleva hooaja töödest ongi see huvitavaim.

Kurb on Tartus see, et praktiliselt pole enam sellist teatrit, mida (kasutades P. Brooki määratlust) võiks nimetada «pühaks teatriks», kus lavastajal oleks selge taotlus vaatajaid Tõe ja Ilu kaudu ühendada. (Vastandades «pühale» teatritele «vaatemängulise» teatri liigitas A. Üprus viimase alla näiteks «Swifti».) Palju on (või on äsja olnud) üldsõnalisi, ühiskondlikus elus tegelikult palju läbiräägitud lavastusi: «Vastutus», «Katastroof», «Rööbastee». Aeg ja kaasajaks on neis suurel määral vaid loosungiks; viimases tehakse silma noortele, ent tõelisest nooruslikkusest on asi kaugel. **Kahetsusväärset on vähenenud eksperimentaalteatri tähtsus.**

Nõustudes M. Visnapiga märkis A. Üprus, et omaette sümpaatse nähtuse moodustavad P. Pedajase lavastused: «Tõlkijad», «Soo», «Vägede valitsejad». Sama prosümbolistlik taotlus ilmneb ka viimases lavastuses «Miljard aastat enne ajaarvamist», mis paraku aga ei realiseeru nii veenvalt näitlejais.

Õnnestunumate lavastuste hulka viimasel

aastal arvas A. Üprus ka Tallinna Rändtrupi «Auccassini ja Nicolette'i» L. Petersoni seades. Omamoodi oluline ajas praegusel kujul on ka «Oodates Godot'd».

Võrreldes hetkeseisu olukorraga paar aastat tagasi on pilt muutunud tõesti huvitava, mõõnis ka **R. Heinsalu. Kui mõista «stabilisatsioonit»** all nivelleerumist, absoluutsete tippude puudumist ehk lihtsalt öeldes — madalseisu, siis sellest situatsioonist on teater vist juba väljunud. Eelmine ja üle-eelmine aasta andsid mitu tugevat lavastust, nagu «Kuldrannake», «Valge tee kutse», «Aeg tulla, aeg minna», «Kuu» ja «Soo». Käesoleva hooaeg lisas veel «Misantroobi», «Cyrano» ja «Tormi». Uutest selgetest tendentsidest (peale kommertsipealetungi) praegu rääkida veel ei saa; ka ei põhjusta nimetatud lavastustest vist mitte ükski sellist «vapustust» nagu 1960. lõpu—1970. aastate noore režissuuri parimad tööd. (Tõsi, «vapustust», ülimalt aktiivset, inimest otse muutvat elamust teater vist otse enam ei taotle.) Kuid nad esindavad sisukat professionaalset kunsti.

Kui mingeid jooni esile tõsta, siis silma paistab uus ulatuslik huvi klassika vastu. Kui kümme aastat tagasi noored lavastajad väljendasid oma mõtteid eelkõige endavormitud aine, instseneeringute kaudu, siis nüüd, avalikustamise perioodil, paistab esialgu, et **aktiivseim suhe ühiskonda, kultuuri, eetikkasse, müllu jne väljendub hoopis klassika seades** («Hamlet», «Kuu», «Torm», «Misantroop»). Miks? Tegu on ilmselt väärtuste uue ümbermõtestamisega, mille suhtes klassika kui kultuuriteadvuse kandja moodustab olulise aluse; teisest küljest aga on ühe, alles hiljuti veel noore põlvkonna ühiskondlik pettumus suur, kogemus kibe, mistõttu nn neljakümneaastased eelistavad enne absoluutset sula väljenduda pigem n-õ varjestatud materjali kaudu, mille võimalikke ideoloogilisi «eksimusi» tõlgenduses oleks tuulte muutudes raskem rünnata... Osa mängib ka sisuline küpsemine, enda tõeline mõtestamine kultuuri osana (konfrontatsiooni asemel), mis šoki-teatri aegu unustades laseb neil töodel mõjuda väga tervistavalt.

Viimati öeldu seondub ka M. Visnapi väidetega: neid asju, millega «kaasa minna või millele vastu vaielda», on siiski vähe. Sest see mõnusa minnalaskmise, ametliku optimismi ja kvaliteedita konveiertootmise tendents, mida esindas viimase perioodi majandus, võttis maad ka kunstis. On sümptomaatiline, et alles äsja ilmusid sellised kommertsitipud nagu «Naised» Draamateatris ja «Provintsitar Londonis» Pärnus. Praegu juba kahtlen, kas niisuguste lavastustega enam julgetaks välja tulla.

P.S. Olles eelneva juba kirja pannud, nä-

gin K. Komissarovi noorteetendust «Teekond punktist A punkti B». Mõistan vaimustust, mida võisid põhjustada demokratiseerimise tulemusena nüüd keeldudest läbilastua kriitilised laused (oletan, et M. Mikiveri vaimustunud hüüatus «Sirbis ja Vasaras» antud töö puhul lähtus just niisuguselt pinnalt?), ent mingiks eriliseks saavutuseks «Teekonda» nimetada oleks liialdus. Uus noorteteater, millest unistab H.H. Luik ning tema kõrval paljud, peaks välja kasvama siiski noorte endi vaimust. «Teekond» aga kehastab keskealise generatsiooni osaliselt üleolevat suhtumist (näpuga näidates: «mälutu põlvkond», imbet-sillid jne).

T. Karro väitis, et Panso ja Toominga taoliste vaieldamatute liidrite puudumine 1980. aastate alguses lõi pildi teatri kriisiseisundist. Oli kõike — eksikäike, ajutist peataolekut, stagnatsioonijärgset sotsiaalset väsimust —, kuid samal ajal käis pingeline töö, milles — ja mitte muuseas — püüti mõtestada ka eelnenud etappi, kinnistada saavutatut.

Lavastajate teatraalsete väljendusvõimaluste avardamise tuhinas näis 1970. aastatel ajuti, et kõikuma on löönud näitleja keskne roll lavastuse struktuuris. (Seda mõttes ilmselt ka Panso, rünnates ühes oma artiklis noort režissuuri.) Praeguseks on näitleja seisund paradoksaalsel kombel hoopis tugevnenud. Verbaalne tegevus on uuesti saanud üheks võrdväärseks liikmeks erinevate lavaliste väljendusvõimaluste hulgas.

Panso-kool on andnud uue plejaadi andekaid (mees-)näitlejaid, kelle loomingus kooli põhimõtted elavad. Krjukov ja Luik, Kalmet ja Lutsep, Rekkor ja Vaarik — kui nimetada vaid mõnda eri lennu liidrit. Eredaid naisandeid on meie teatris vähem ja needki lõõvad särke meestest hiljem. Praegusteatris annab tooni keskmine põlvkond: Kaie Mihkelson, Maria Klenskaja, Elle Kull, noorematest ehk Anu Lamp.

Totaalne teater oma parimais näidetes on

1980. keskepaigaks kindlustanud Toominga—Hermaküla poolt alustatu ja reformitud põhjalikult lavaliste väljendusvahendite kasutamist. Kasutades itaalia kunstiteoreeriku Umberto Eco määratlust julgen väita, et me teater on praegu postmodernismi staadiumis. (Eelneva, elu illustreeriva ja literatuurse teatri suhtes destruktiiivse modernismiperioodi ületasid ulatuslikus sünteesis juba Toominga suurlavastused «Põrgupõhja...». «Polonees...», «Tõde ja õigus», «Rahva sõda» jt). Oma lavastajaloomingus lavaliste väljendusvahendite veenva sünteesini on nüüd jõudnud-jõudmas teisedki lavastajad: Ingo Normeti «Draakon», «Lood Viini metsadest», Kalju Komissarovi «Vennad Lautensackid», Priit Pedaja «Soo», Evald Hermaküla «Torm» jt. Individuaalsete, ajas teisenevate lavastajasisüsteemide väljakujunemine paistab jätkuvat. (Nt Lembit Petersoni klassikalavastused «Aucassin ja Nicolette» ja «Misantroop», mis põhinevad vastava ajastu teatrisüsteemi rekonstrueerimise püüdel.)

Ühtlasi tähendas T. Karro, et teatritegijate kasvanud professionaalset võimekust ei toeta alati nende eetilise kindlameelsus. Selle tõendiks on komertseesmärgil või konjunktuursetel kaalutlustel suurenenud kitsitegemine. Taoliste etenduste kujundisüsteem on kohandatud tipplavastuste järgi, kohati otseste laenude teel (näiteid võib leida kas või V. Uiibo lavastatud «Kuldrannakesest», K. Komissarovi seadest «Ja sajandist on pikem päev...» jt). Osavuskriteeriumiks ja kinnis-terminiks on saamas lavastajapoolne «aplauisi lavastamine» (V. Gvozdkovi «Lendas üle käopesa», R. Trassi «Naised», I. Normeti «Provintsitari Londonis»).

Teatri pöördumises klassika poole usun nägevat võimsat hooba kogu lavakunsti vaimuse teritamiseks: käimasoleva eksperimendi tingimustes on selles võimalus massikultuuri survele vastu seista.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartusteisip reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vsevirov** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 05. 05. 1987. Trükkida antud 12. 06. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,23. MB-00122. Tellimuse nr. 1845. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 34 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 7, июль 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245